

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED B. MUSTAFA EL-AKKGİRMANİ
VE RİSALETÜ'L-HAMDELE ADLI ESERİ

Mahmut DOĞAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Birgül BOZKURT

Mardin-2020

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED B. MUSTAFA EL-AKKEŖMÂNÎ
VE RİSALETÜ'L-HAMDELE ADLI ESERİ

Mahmut DOĞAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Birgöl BOZKURT

Mardin-2020

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Dok. No: MAU-FRM-
04-ENSTİTÜ/07

İlk Düz.
Tar.:02/01/2020

Rev. No/Tar.:
00/...

Sayfa: 1/1

TEZ ONAY SAYFASI FORMU

TEZ ONAYI

Enstitümüz **Felsefe ve Din Bilimleri** Anabilim Dalı **16763008** numaralı tezli yüksek lisans programı öğrencisi Mahmut Doğan'ın hazırladığı “**Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî ve Risâletü'l-Hamdele Adlı Eseri**” başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca **13/01/2020 Pazartesi** günü saat **11:00**'da yapılmış, tezin onayına **oybirliğiyle** karar verilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Birgül Bozkurt	
Üye Doç. Dr. Ömer Bozkurt	
Üye Doç. Dr. Fadıl Ayğan	

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...../...../20.... tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../20....

Enstitü Müdürü

Hazırlayan: Birim Kalite Komisyonu	Kontrol Eden: Üniversite Kalite Komisyonu	Onaylayan: Üniversite Kalite Komisyon Başkanı
---------------------------------------	--	--

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ.....	1
Tezin Konusu.....	2
Tezin Amacı.....	3
Tezin Sınırlılıkları.....	3
Literatür Taraması.....	3
1. AKKİRMÂNÎ HAYATI, İLMÎ İHAHSİYETİ VE ESERLERİ.....	5
1.1. XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Siyasi Ortama ve Felsefî Düşünceye Genel Bir Bakış.....	5
1.2. Akkirmânî Hayatı ve İlmî İhâsiyeti.....	11
1.3. Eserleri	12
1.3.1. Yazma Eserleri.....	12
1.3.2. Matbu Eserleri.....	16
2. METOT VE KAYNAK AÇISINDAN AKKİRMÂNÎ'NİN İHAHSİYETİ'NE İLİŞKİN ADLI ESERİ.....	18
2.1. Risaletü'l-Hamdele'nin Genel Mahiyeti.....	18
2.2. Risaletü'l-Hamdele'de Akkirmânî'nin Metodu	19
2.3. Risaletü'l-Hamdele'nin Kaynakları	21
2.4. Risaletü'l-Hamdele Bağlamında Çeviride Takip Edilen Yol.....	26
3. İHAHSİYETİ'NE İLİŞKİN ADLI ESERİ'NE GÖRE AKKİRMÂNÎ'DE İLMÎ İHAHSİYETİ VE AHLÂK	27

3.1. Ğnan	27
3.1.1. Ğnan, Tanımı ve Mahiyeti	27
3.1.2. Ğnan ve Amel ĞiĞisi.....	31
3.1.3. Ğnanın Artması ve Eksilmesi Meselesi.....	33
3.1.4 Ğnanda Ğtisna Meselesi.....	35
3.1.5. Tasdik ve Ğkâr Açısından Ğsanlar	36
3.1.6. Allah'ın Zatı ve Sıfatları	38
3.1.7. Ğsan Fiilleri (Ef'âlü'l-Ğâd)	42
3.1.8. Kaza ve Kader.....	47
3.1.9. Halku'l-Kur'an Meselesi	50
3.1.10. Ahiret Ahvali	51
3.1.11. Sahabenin Fazileti.....	59
3.1.12. Ğk Hadisesi	59
3.1.13. Dini Hükümler	60
3.2. Amel.....	63
3.2.1 Amelin Kısımları	63
3.2.2. Mest Konusu	65
3.2.3. Haram Ameller	65
3.2.4. Ruhsat ve Azimet.....	66
3.3. Ahlâk.....	67
3.4. Akkirmânî'de Ahlâk, Ğnanç ve Amel ĞiĞisi Bağlamında Bir Değerlendirme.....	78
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA	84
EKLER.....	96
EK-1.....	96
1.1. Risaletü'l-Hamdele'nin Türkçe Çevirisi.....	96
1.2. Buhârîzâde'nin Kitabı'nın Türkçe Çevirisi	141
EK-2.....	157
2.2 Risaletü'l-Hamdele'nin Orijinal Metni.....	157
2.2 Buharizâde'nin Kitabı'nın Orijinal Metni	180
ÖZGEÇMĞĞ.....	190

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî

Ve Risaletü'l-Hamdele Adlı Eseri

Mahmut DOĞAN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

2020: 197 Sayfa

Risaletü'l-Hamdele, Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî'nin (ö.1760) XVIII. yüzyılda kaleme aldığı fıkıh, ibadet ve ahlâk konularını içeren, Arapça olarak yazılmış olduğu bir eserdir. Akkirmânî fıkıh, kelam, tefsir, hadis, siyer, tasavvuf ve İslam ahlâk felsefesi gibi alanlarda sayısız eser yazmış kadılık görevlerinde bulunmuş önemli bir şairdir. Bu değerli âlimin eserini tercüme etmek, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki durumuna tanıklık etmesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Risaletü'l-Hamdele'nin içerik, kaynak, fikirler ve sorunsallarını ele alma açısından önemli bir kaynak mesabesinde. Risaletü'l-Hamdele, İmam Ebu Hanife'nin el-Vasiye'sinin hâşşesi ve Buhârîzâde'nin ahlâk ile ilgili risalesinin hâşşesinden oluşmaktadır.

Bu çalışma bir giriş üç bölüm ve eklerden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Akkirmânî'nin, hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri ele alındı. İkinci bölümde yazarın metodolojisi ve yararlandığı kaynaklar belirlenmeye çalışıldı; eserin genel özellikleri ile muhteviyatı hakkında bilgi verildi. Üçüncü bölümde ise eserin içeriğine yönelik değerlendirmelerde bulunuldu. Bu çalışmanın temel konusu olan Risaletü'l-Hamdele'nin Türkçe ve orijinal metni de ekler kısmına ilave edildi.

Anahtar Kelimeler: Akkirmânî, Risaletü'l-Hamdele, Ebu Hanife, el-Vasiye, Buhârîzâde.

ABSTRACT

Master Thesis

Muhammad b. Mustafa al-Akkirmânî

And his work Risaletü'l-Hamdele

Mahmut DOĞAN

Mardin Artuklu University

Social Sciences Institute

Department of Philosophy and Religious Sciences

2020: 197 Pages

Risaletü'l-Hamdele is a work that committed to paper in XVIII. Century by Muhammad b. Mustafa al-Akkirmânî in Arabic that includes fiqh, worship and moral issues. Muhammad b. Mustafa al-Akkirmânî is an important figure who has written numerous works in fields such as fiqh, kalam, hadith, interpretation, prophetic biography, sufism and Islamic Moral Philosophy and has carried out the duty as kadi. Translating the work of this dearworth savant becomes more of an issue in regards to bear witness of the situation of Ottoman Empire in XVIII. Century. This study is an important resource issue in terms of handling the content, resources, ideas and problems of Risaletü'l-Hamdele. Risaletü'l-Hamdele consists of the prophecy of Ğam Ebu Hanife's el-Vasiye and the prophecy of Buhârîzâde's ethics.

This study consists of an introduction, three chapters and appendices. In the first chapter, Akkirmân's life, scientific personality and works were adressed. In the second part, the methodology of the author and the sources he used were tried to be identified. A number of information was given about the general features and content of the study. In the third chapter, the content of the work was evaluated. Turkish and original text of Risaletü'l-Hamdele, which is the main subject of this study, was added to the appendix.

Keywords: Akkirmânî, Risaletü'l-Hamdele, Abu Hanifa, al-Vasiye, Bukhârîzâde.

ÖNSÖZ

Geçmişte günümüze el yazması eserler, tarihe tanıklık etmeleri ve eşsiz kültür mirasını taşınmaları açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu metinler herhangi bir belgeden farklıdır. Bu eserler bir amaç için yazılmıştır. Bilimden sanata, felsefeden edebiyata, tefsirden kelama, birçok konuda kaleme alınırlar. Bu derece önemli eserlerin tercüme edilmesi de elbette akademik alanda önem arz eden bir mevzudur.

Bu çalışmada, Osmanlı'da XVIII. yüzyılda yaşamış bir âlim olan Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî'nin *Risaletü'l-Hamdele* adlı eserini çevirmeye ve değerlendirmeye çalıştık. Kadılık görevlerinde bulunmuş ve birçok alanda ilmi eserler ortaya koyan Akkirmânî, Hanefî mezhebinin yapıtlarından olan *el-Vasiye* risalesine *Risaletü'l-Hamdele* adıyla hâşîye yazmıştır.

Çalışmamız bir giriş üç bölüm ve eklerden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, konusu, sınırları ele alınarak Akkirmânî ile ilgili literatür taraması yapıldı.

Birinci bölümde XVIII. yüzyılda Osmanlı'nın siyasi ve kültürel durumuna ana hatlarıyla göz attıktan sonra Akkirmânî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti incelenip yazma ve matbu eserleri listelendi.

İkinci bölümde *Risaletü'l-Hamdele*'nin muhtevası, *Risaletü'l-Hamdele* bağlamında tercümede takip edilen yol, yazarın metodolojisi ve müellifin kullandığı kaynaklar incelendi ve ortaya kondu.

Üçüncü bölümde eser içerik yönünden incelenerek iman, amel ve ahlâk başlığında üç ana başlık altında değerlendirildi.

Bu çalışmanın temel konusu olan *Risaletü'l-Hamdele*'nin Türkçe ve orijinal metni de ekler kısmına eklendi.

Risaletü'l-Hamdele'nin tercümesinin yapılması ve çeşitli açılardan değerlendirilmesi eserin içerik, kaynak ve metodik önemini ortaya koymasından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın her ağamasında yardımlarını bizden esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Birgöl BOZKURT'a, derslerinden ve görüşlerinden istifade ettiğim Sayın Doç. Dr. Ömer BOZKURT'a teğekkürlerimi bir borç bilirim.

Ayrıca tercüme konusunda kendisinden istifade ettiğim Sayın Molla Ferhat DOĞAN'a ve çalışmamı okuyup görüşlerini belirten ve manevi anlamda bana güç veren değerli eğine şükranlarımı sunarım. Üstümde emeği olan ve beni yetiştiren bağta tümhocalarıma ve aileme müteğekkirim.

Mahmut DOĞAN
Mardin-2020

KISALTMALAR

A.Ü.S.B.E.	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
A.Ü.Ğ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.e.	: Adı geçen eser
bsk.	: Baskı
C.Ü.Ğ.F.D.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
c.	: Cilt
ç.n	: Çevirmenin notu
Ç.Ü.Ğ.F.D.	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çvr.	: Çeviri
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
K.Ü.Ğ.F.D.	: Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
K.Ü.S.B.E.D.	: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Ktp.	: Kütüphane
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
st.	: Satır
ss.	: Sayfa sayısı
s.a.v.	: Salallâhu Aleyhi ve Sellem
Terc.	: Tercüme
Trsz.	: Tarihsiz
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
U.Ü.Ğ.F.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vr.	: Varak

GÖRÜŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran yegâne unsur akıl sahibi olması ve onu kullanabilmesidir. Aynı zamanda insan sosyal bir varlıktır. İnsanın diğer insanlarla huzurlu, mutlu bir şekilde yaşayabilmesi ve kendini güvende hissedebilmesi için ahlâk önemli bir yere sahiptir. Çünkü ahlâk insanları kötü ve çirkin olan şeylerden korumayı amaçlar. Bundan dolayı İslam dini ahlâka büyük önem vermiştir. İslam'da güzel ahlâk için örnek gösterilen şahıs Hz. Muhammed'dir. Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle: "Ey Muhammed Çıphsız sen yüksek bir ahlâk üzeresin."¹

Peygamberden sonra insanların öncüleri olan âlimler İslam'ı yayma ve ahlâkî öğretileri yayma konusunda insanlara örnek teşkil etmiştir. Ahlakın İslam için bu denli önemli olması nedeniyle İslam dünyesinde ahlâk konusunda çok sayıda eser yazılmıştır.

XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî de bu alanda eser veren önemli bir âlimdir. Akkirmânî ayrıca felsefenin diğer alanlarında da önemli eserler vermiştir. *Gökü't-Terâcim*, *Hâşiye ale'l-Adudiyye*, *Keferî Ale'l-Larî fi'l-Hikme*, *Risaletü'l-Hamdele* ve *Gradei Cüziyye* gibi eserleri onun felsefe ve kelam ilmiyle olan ilgi ve alakasının bir göstergesidir.

Çalışmamıza konu olan *Risaletü'l-Hamdele* adlı eserin *Buhârîzâde'nin Kitabı* adlı bölümünde Akkirmânî, ahlâk konusuna değinmiştir. Bu açıdan mezkûr risaleyi İslam (Ahlâk) Felsefesi çatısı altında incelemek daha uygun olacaktır.

Bu çalışmada *Risaletü'l-Hamdele*'nin Türkçe çevirisi ve iman, amel ve ahlâk açısından değerlendirilmesi yapıldı. Tercüme yaparken elbette günümüz Türkçesinin kullanımına büyük özen gösterildi. Silik harf ya da eksik harflerin tespitinin yapılarak Arap dili, dil bilgisi kuralları ve metnin bütünlüğü çerçevesinde bu eksikliklerin giderilmesine ve bu şekilde bir anlam bütünlüğü sağlanılmasına çalışıldı. Müellifin "fasıl" olarak isimlendirdiği konu başlıklarına uygun başlıklar ilave edilerek dipnotta belirtildi.

---

¹ Kalem Suresi, 68/4.

Eserde ismi geçen kitap, Gıms ve yer isimleri geçtikleri ilk yerde o alanda muteber kaynaklardan yararlanılarak açıklandı. Metinde geçen Kur'an ayetleri tespit edilerek, sure ve ayet numaraları aynı Gıilde köĞdi parantez içerisinde dipnotta gösterildi. Anlamı kapalı bulunulan kelimeler dipnotta açıklandı. Ebu Hanife'nin (r.a) (Musannif'in) açıklamaları bold, Allametü'l-ekmel'in (Molla Hüseyin b. Gökender el-Hanefi)² açıklamaları italik, Akkirmânî'nin³ açıklamaları ise normal yazı karakteriyle verildi.

Tezin Konusu

Ebu Hanife'nin *el-Vasiye* risalesi'ne, Molla Hüseyin b. Gökender el-Hanefi *el-Cevheretü'l-Mûnife fi gerhi Vesiyeti Ebi Hânife* adıyla bir Gıeh yazmıĞtır. Akkirmânî ise bu iki esere yönelik açıklama ve değerlendirmelerde bulunarak *Risaletü'l-Hamdele* adıyla bir hâĞye kaleme almıĞtır.

Bu hâĞye Türkiye Yazma Eserler Kurumu BaĞknlığı sitesinde *Risaletü'l-Hamdele* ismiyle kayıtlı bulunmaktadır.⁴ Dolayısıyla Türkiye Yazma Eserler Kurumu BaĞknlığı verilerine dayanarak çalıĞmamızda *Risaletü'l-Hamdele* adı kullanılmıĞtır.

ÇalıĞmamızda Akkirmânî'nin hayatı, ilmî kiĞliĞi, Gıasiyeti ve eserlerine yönelik araĞtırmalarda bulunduk. Akkirmânî'nin düĞüne dünyasını anlamak için yaĞadıĞı dönemi ve aynı dönemde yaĞanıĞ öndegelen Gıasiyetleri ele alıp inceledik.

Risaletü'l-Hamdele'nin çevirisini yaparak eserin iman, amel ve ahlâk bağlamında değerlendirmesini yaptık. Bunların yanı sıra Akkirmânî'nin itikadî görüşlerinin dayandıĞı kaynakları irdeledik. Akkirmânî'nin eserinde referans gösterdiĞi kiĞleri ve kitapları tespit ederek alandaki muteber kaynaklardan yararlanarak açıkladık.

² Ğnam Ebu Hanife'nin, *el-Vasiye* risalesine, *el-Cevheretü'l-Mûnife fi gerhi Vesiyeti Ebi Hânife* adıyla Gırh yazan fıkıh âlimidir. Mustafa Öz, "el-Vasiye", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 42, Ankara, 2012, s. 546.

³ Sakıb Yıldız, "Akkirmânî", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 2, Ğstanbul, 1989, s. 270.

⁴ http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?eseradi=Ris%C3%A2let%C3%BC%271-Hamdele&yazar=Akkirmani%20Mehmed%20b.%20Mustafa&page=1, EriĞim Tarihi: 14.01.2020

Akkirmânî'nin ahlâk ile ilgili görüşleri ve yararlandığı kaynaklarla ilgili çıkarımlarda bulunduk. Dolayısıyla tezimizin konusu eserin metodik, içerik, kaynak ve fikirler açısından değerlendirilmesi, irdelenmesi ve büyük oranda betimsel tarzda ve kısmen de tartışma ve mukayeselerle ele alınmasını oluşturmaktadır. Ayrıca eserin orijinal metinle karşılaştırmalı çevirisini de içermektedir.

Tezin Amacı

Çalışmamızın temel amacı XVIII. yüzyılda yazılmış olan bu önemli eseri Türkçeye kazandırmak ve bu eseri genel, muhteva ve temel sorunsalları açısından değerlendirmek, eseri metodik, içerik, kaynak ve fikirler açısından irdelemek, eseri tartışma ve mukayeselerle ele alıp kritiğini yapmaktır.

Kültür mirasımızda önemli bir yer edinmiş olan Akkirmânî'nin, Hanefi mezhebinin yapıtlarından olan *el-Vasiye'ye* ve *Buharizâde'nin Kitabı*'na yazmış olduğu bu hâşyeyi ele almanın dünyamıza önemli katkıları olacağı kanaatindeyiz.

Tezin Sınırlılıkları

Bu tezimizin konusu Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî'nin *Risaletü'l-Hamdele* adlı eserinin tercümesi ve değerlendirilmesi şeklinde olduğundan Akkirmânî'nin diğer eserleri ve bu eserlerde ortaya koymuş olduğu görüşleri çalışmamızın dışında bıraktık. Dolayısıyla çalışmamız *Risaletü'l-Hamdele*'nin çevirisi ile iman, amel ve ahlak açısından değerlendirilmesini ihtiva etmektedir. Ancak Akkirmânî'nin hayatını, eserlerini ve ilmî şahsiyetini de çalışmamızın dışında bırakmadık.

Literatür Taraması

Kayda değer eserler vermiş olan Akkirmânî ve onun eserleriyle ilgili doyurucu miktarda çalışmanın yapılmış olduğunu söylemek zordur. Ona dair yaptığımız bir literatür araştırmasında ulaştığımız kadarıyla ve dikkat çekici olarak Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı'nda Ahmet Bozyiğit tarafından *Akkirmânî'nin Felsefi Görüşleri* ile ilgili olan Yüksek Lisans Tezi çalışmamıza çıkmaktadır.

Bu çalışma Akkirmânî'nin hikmet ve felsefe hakkındaki görüşleri, Çahiyat ve metafizik hakkındaki düşünçeleri, ruh, akıl, melek ve Vâcibü'l-Vücûd, din, iman, sıfatlar vb. konulardaki görüşlerine ışık tutması açısından önemlidir.

Yine Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İşlam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Sadrettin Buğra, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni* "İLebîb an Kütübi" İEa'rib" in Edisyon Kritiği adıyla bir Yüksek Lisans Tezi yazmıştır.

Sadrettin Buğra, Akkirmânî'nin Arap grameri açısından önemli bir yere sahip olan İbn-i Hişmân'ın *Muğni* "İLebîban „an Kütübi" İEa'rib" ini ele aldığı ve *Muhtasaru Muğni* "İLebîbi „an Kütübi" İEa'rib adını verdiği eserin dört nüshasını karşılaştırmış ve edisyon kritiğini yapmıştır.

Neslihan Dağ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İşlam Felsefesi Bilim Dalı'nda *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî'nin Ğklü* "İTeracim Adlı Eserinde Felsefi Kavramlar adıyla bir Yüksek Lisans Tezi yazmıştır. Neslihan Dağ bu çalışmasında Akkirmânî'nin *Ğklü* "İTeracim adlı eseri bağlamında felsefi görüşlerini ele alarak değerlendirmelerde bulunmuştur.

Ayrıca Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İşlam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Hasan Alkan tarafından *Akkirmânî'nin Hadis gerh Metodu-gerhu* "İEhâdîsi" İErbaîn Adlı Eseri Özelinde adıyla hazırlanmış olan bir Yüksek Lisans Tezi de zikredilmeye değerlidir. Hasan Alkan bu çalışmasında Akkirmânî'nin *gerhu* "İEhâdîsi" İErbaîn adlı eseri çerçevesinde Akkirmânî'nin hadis Ğerh metodunu incelemeye almıştır.

Dolayısıyla İşlam (Ahlâk) Felsefesi alanında önemli bir yeri olan Akkirmânî ile ilgili az sayıda çalışmanın yapılması bu tezi hazırlamamızda önemli bir etken olmuştur Biz de burada Akkirmânî'nin *Risaletü* "İHamdele adlı eserinin çevirisini ve içerik değerlendirmesi ve kritiğini ele alarak ele alınmamış bir yönünü bilim dünyasına sunmaya gayret ettik.

1. AKKİRMÂNÎ HAYATI, GİMÎ ğAHSĒYETĒ VE İSERLERĒĒ

1.1. XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Siyasi Ortama ve Felsefi DüĒüne Genel Bir BakıĒ

Batı'da Rönesans"la birlikte bir aydınlanma dönemi yaĒırken felsefeye olan ilgi de artmıĒtır. Osmanlı'da ise XV. yüzyıldan sonra felsefi düĒüne gerilemeye baĒlamıĒ felsefi düĒünün yerini dini ilimlere zemin hazırlayacak olan kelim ve mantık ilimleri almıĒtır.⁵

Bununla birlikte diĒer alanlarda baĒlayan yenileĒme hareketi düĒüne alanında da kendini hissettirmiĒtir. PadiĒahların ilim adamlarına verdiĒi destek, yapılan çalıĒmalar ve tercüme faaliyetleriyle ilmi hayat canlanmaya ve felsefi düĒüne hareketlenmeye baĒlamıĒtır. Osmanlı'nın gerilemeye ve çöküĒe geçtiĒi bu süreçte devletin içinde bulunduĒu bunalımdan kurtulması için bir çaba içerisine giren ilim adamlarını ve yazmıĒ oldukları eserleri tanımak dönemin tozlu sayfalarına tanıklık etmesi açısından önemlidir.⁶

Akkirmânî'nin (ö.1760) yaĒadığı dönem olan XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Karlofça (1699) ve Ēstanbul Antlaşmalarıyla (1700) ilk defa toprak kaybetmiĒ ve gerileme dönemine girmiĒtir. Osmanlı Devleti bu yüzyılın baĒındakaybettiĒi yerleri geri almak istemiĒtir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Rusya, Avusturya ve Venedik devletleriyle savaĒına neden olmuĒtur. Osmanlı Devleti askeri alanda ıslahatlar yaparak toprak kaybını önlemeyi ve eski ihtiĒamını kazanmayı amaçlamıĒtır. Siyasi açıdan bunlar yaĒırken düĒüne alanında da gerileme dönemi yaĒayan Osmanlı Devleti bu dönemde Batı'nın üstünlüğünü kabul etmiĒ ve Batı'ya yönelik bir özenti içerisinde olmuĒtur.⁷

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*, YKY, 3. Baskı, Ēstanbul, 2004, s. 176.

⁶ Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*, s. 174.

⁷ UĒur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan DeĒerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih CoĒrafya Fakültesi Tarih AraĒırmaları Dergisi*, c. 35, sy. 60, Ankara, 2016, s. 97-139.

XVIII. Yüzyılda Avrupa'dan geri kalındığı Pasarofça Antlaşması'nda itibaren kabul edilmiş ve devletin eski gücüne kavuşması için ıslahatlar yapılmıştır.⁸ İbrahim Müteferrika (ö.1747) ve Sait Efendi (ö.1775) tarafından ilk kez matbaa getirilmiş ve Avrupa'da geçici elçilikler açılmıştır. İlk kez Yeniçerilerden itfaiye bölümü oluşturulmuş ve çiçek aşısı ilk defa uygulanmıştır. Yalova'da kâğıt fabrikası, Çanakkale ve Kütahya'da çini imalathaneleri, İstanbul'da kumaş fabrikaları kurulmuştur. Bilim ve tercüme heyetleri oluşturularak birçok eser Türkçe'ye çevrilmiş, mimaride ilk kez Avrupa tarzında eserler inşa edilmiştir. Kütüphaneler kurulmuş, köprüler ve bahçeler yapılmıştır. Bu dönemin önde gelen isimleri ise minyatürde Levni, Çirde ise Nedim'dir.⁹

I. Mahmut (ö.1754) Dönemi'nde (1696-1754) aslen Fransız olan Humbaracı Ahmet Paşa tarafından humbaracı ve topçu ocakları ıslah edildi. İlk kez Avrupalı birisinin tecrübesinden faydalanarak ıslahat yapılmıştır. Subay yetiştirmek için Kara Mühendishanesi (Mühendishane-i Berr-i Hümayun) kurulmuştur. Bu okul Avrupa tarzında açılan ilk okuldur. Ordu onlu sisteme göre yeniden düzenlenmiştir.¹⁰

III. Mustafa (ö.1774) Dönemi'nde (1717-1774) yapılan ıslahatlar Sadrazam Koca Ragıp Paşa öncülüğündedir. Baran de Tot tarafından "Sürat Topçuları Ocağı" kurulmuş ve da bir müddet sonra kapanmıştır. Deniz Mühendishanesi (Mühendishane-i Bahr-i Hümayun) açılmıştır. İlk borçlanma bu dönemde başlamıştır.¹¹ I. Abdülhamit (ö.1789) döneminde (1774-1789) Sadrazam Halil Hamit Paşa öncülüğünde topçu ocakları ıslah edilmiş, Sürat topçuları yeniden kurulmuş, ilk yeniçeri sayımı yapılmış, ulufe alım satımı yasaklanmış, İstikhâk Okulu açılmış ve Cezayirli Hasan Paşa tarafından donanma ıslah edilmiştir.¹²

⁸ Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, c. 12, (Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek Sâlim Koca), Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, s. 470-502. Bkz. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=384585>, Erişim Tarihi: 11.18.2019.

⁹ Turgut Subaşı, "Lale Devrine Ait Bir Islahat Takriri", *Lale Devrin'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, (ed. Öyas Gökhan vd.) Kömen Yayınları, Konya, 2018, s. 886-900.

¹⁰ Abdülkadir Özcan, "Mahmut I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003, s. 348-352.

¹¹ Kemal Beydilli, "Mustafa III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul, 2006, s. 280-283.

¹² Münir Aktepe, "Abdülhamid I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 213-216.

III. Selim (ö.1808) döneminde (1789-1807) Nizam-ı Cedid adı verilen köklü ıslahatlar yapmıştır. Ayrıca Avrupa tarzında kurduğu orduya da Nizam-ı Cedid adı verilir. Bu yeni ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Ğad-ı Cedid adında bir hazine kurulmuştur. Nizam-ı Cedid ordusunun eğitimi için Levent ve Selimiye kışaları oluşturulmuş, Fransa'dan uzman subaylar getirilmiştir. Yerli malı teĞvik edilerek ilk devlet matbaası (Matbaa-i Amire) kurulmuştur.¹³

Netice itibariyle XVIII. yüzyılda ağırlıklı olarak askeri alanda ıslahatlar yapılmış daimî elçilikler kurulmuş, sanayi alanında bazı yenilikler yapılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde yapılan ıslahatlar halkın, ulemanın ve yeniçerilerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Devlet adamları tarafından yapılan ıslahatlarda yönetim ve hukuk alanları göz önünde bulundurulmamıştır. Batı örnek alınarak ıslahatlar yapılmış ancak ıslahatlar kısa süreli olmuş pek etkili olamamış ve devlet politikası haline getirilememiştir. Köklü ıslahatlar olmasına rağmen süreklilik sağlanamamış ve devletin çöküşüne engel olunamamıştır.¹⁴

Lale Devri ile özdeĞleşen Damat Ğbrahim PaĞa Batı'yu ve DoĞu'yu daha iyi anlamak ve tanımak için bilim, kültür ve sanatla ilgili alanlarda ıslahatlarda bulunmuştur. Bunun bir sonucu olarak Yirmi Sekiz Mehmed Efendi'yi Fransa'nın gelişmesini ve eğitimini anlamak için siyasi görevinin dışında 1720'de Paris'e elçi olarak göndermiştir.¹⁵

XVIII. yüzyılda tercüme faaliyetleriyle birlikte ilmî alanda bir hareketlilik söz konusudur. III. Ahmed'in (ö.1736) bilimsel alandaki en önemli katkısı otuz kişiden oluşan bir heyet kurarak bazı DoĞu ve Batı klasiklerini Türkçeye kazandırmak için yeni bir tercüme faaliyeti başlatmasıdır. Tercüme heyetinin başkanlığını Yanyalı Esad Efendi (ö.1731) yapmış, Ğair Nedim (ö.1730), Seyid Vehbi (ö.1736) ve Ğbrahim

¹³ Stanford J. Shaw, "Osmanlı Ğmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", (Çev: M. Faruk Çınar), *Türkler*, (Ed: Hasan Celal-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, c. 12, Ankara, 2002, s. 609-628.

¹⁴ Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *OTAM*, c. 6, Ankara, 1995, s. 173-174. Bkz. Murat Gündüz, *XVIII. Asrın Ğinci Yarisında Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

¹⁵ Vural, *Ğlam Felsefesi Tarihi*, s. 356.

Müteferrika (ö.1745) gibi ünlü mütercimler heyete katılmıştır. Tercüme faaliyetlerine katılanlar vergiden muaf olmak gibi bir takım imtiyaz, destek ve padişahın iltifatlarına mazhar olmuşlardır. İlim, felsefe ve kültür hayatındaki bu çabalar Osmanlı'da büyük bir değişim meydana getirmiş, dünyeye hayatına yeni bir canlılık ve hareketlilik getiren matbaanın kurulması (1729), yeni kütüphanelerin açılması, Avrupa'ya elçilerin gönderilmesiyle devam eden süreç ne yazık ki uzun süre devam etmemiştir.¹⁶

Bu dönemde İstanbul'da, çok sayıda köşke çeşmeler yapılmış ve bahçelerde eğlence alemleri tertip edilmiştir. Kısa fakat etkisinin uzun sürdüğü bu dönemde laleler yetiştirilmiş, çiniler, minyatürler, nakışlar bahçta olmak üzere birçok sanat eserinde lale stili kullanılmıştır. İlk dönemlerdeki yeni yerler fethetme ve cihat ilkesi etkisini yitirmiş, halk kendilerini harekete geçiren bu ilkelerden vazgeçmiş ve bunun yerine eğlence alemlerine akın etmiştir.¹⁷

Kültürel açıdan hareketli olan bu ortamda felsefî ve bilimsel alanlarda yeni düşüncelerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.¹⁸ Bu dönemde felsefî düşünmeye, mantığa önem veren âlimlerden Akkirmânî (ö.1760), İsmail Hakkı Bursevî (ö.1725), Yanyalı Esad Efendi (ö.1731), Saçaklızâde (ö.1730), Mestçizâde (ö.1760-61), Dâvûd-i Karsî (ö.1756) kayda değer şahsiyetlerdendir.¹⁹

İsmâil Hakkı Bursevî uzun süre Bursa'da yaşadığı için kendisine "Bursevî" lakabı verilmiştir. Aslen Bulgaristan-Aydoslu'dur. İsmâil Hakkı Bursevî, 1672'de Atpazârî Osman Fazlî Şahî isminde bir şeyhe mürit olmuş ve bu şeyhten tasavvuf ve dini ilimler öğrenmiştir. İsmâil Hakkı Bursevî büyük hayranlık duyduğu İbnü'l-A'râbî'nin (ö.1240) vahdet-i vücûd anlayışına sıkı sıkı bağlı kalmış, tasavvufî ve içişâmî bir tefsir olan *Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an* adıyla tanınan en ünlü eserini kaleme almıştır.²⁰

¹⁶ Vural, *İlam Felsefesi Tarihi*, s. 356.

¹⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2010, s. 137.

¹⁸ Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*, s. 174.

¹⁹ Vural, *İlam Felsefesi Tarihi*, s. 357-260. Bkz. Ed. Ömer Bozkurt, *Türk İlam Düşüncesi Tarihi*, Divan Kitap, İstanbul, 2014.

²⁰ Vural, *İlam Felsefesi Tarihi*, s. 357.

Yanyaalı Esad Efendi ise Lale Devri'nin en önemli düğünürüdür. İlköğretimini Yanya'da yaptı. Grekçe'yi ve dini ilimleri öğrenmiş 1687'de yükseköğrenim amacıyla İstanbul'a gelmiş, Akşehirli zâde İbrahim Efendi'nin talebesi olarak eğitim hayatını sürdürmüştür. 1699'da Darülhadis-i Süleyman Ağa Medresesi'ne müderrislik yaptı ve birçok ünlü öğrenci okuttu. Bu sırada Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1660-1730) kendisini Aristoteles'in *Fizika* adlı eserini tercüme etmekle görevlendirmişti. Bu esere birtakım yorumlar ekleyerek *Tabii Gımler Dair Sekiz Kitap* adıyla Türkçeye çevirmişti. Bu eser Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan Yunancadan yapılmış ilk çeviri olması nedeniyle önemlidir. 1725'te Galata Kadılığı yaptı, 1727'de matbaanın ilk kuruluşlarında musahhah olarak görev yaptı. III. Ahmed döneminde Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde hâfız-ı kütub olarak görev almıştı. XVIII. yüzyılın en önemli âlim ve filozofu olan Esad Efendi'ye "Devrin Fârâbî'si" ve "Muallim-i Sâlis" (Üçüncü Öğretmen) gibi unvanlar da verilmiştir.²¹

Gazali'nin düğüne çizgisinde bir Osmanlı âlimi olan Saçaklızâde Mehmet Maraşlı Efendi (ö.1730) ilköğrenimini Maraş'ta tamamladıktan sonra İstanbul, Kayseri ve Malatya'da eğitimini ilerletmiştir. Dimağkâ (ğam) giden Saçaklızâde, Abdülganî Nablûsî'den (ö.1731) tefsir, hadis ve tasavvuf gibi ilimleri tahsil etmiştir. Ünlü eseri *Tertibü'l-İlûm* (İlimlerin Düzenlenmesi) adlı eserinde döneminin eğitim sistemini ve ders kitaplarını eleştirmiş ve ilimleri sınıflandırmıştır. Felsefe, mantık, fıkıh ve tefsir başta olmak üzere yüzün üzerinde eser vermiştir. Mantığa büyük önem vermiş, felsefeye karşı tutumu Gazali çizgisinde olmuştur.²²

Mestçizâde (ö.1760-61) ise Lale Devrinde yaşamış bir diğer Osmanlı düğünürüdür Selanik Kadılığı yaptı *Hilâfiyat* diye bilinen Tehafüt tarzında kaleme aldığı *Filozoflarla Kelamcılar Arasındaki Anlaşmazlıklar* adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eserde tıpkı Gazali gibi filozofların Allah ve alem anlayışına karşı çıkmıştır. Filozoflara dine bağlı olup olmadıkları ölçütüyle eleştiretirmiştir. Ontolojik olarak varlığı kavramada filozofların akıl ve kıyas yöntemini kullanmalarının onları gerçeğe

²¹ Vural, *İlam Felsefesi Tarihi*, s. 357-358.

²² Vural, *İlam Felsefesi Tarihi*, s. 358-359.

ulaştırmayacağını riyâziyat, teveccühat ve tasfiye gibi sezgisel bilgilerin bize doğru bilgiyi verebileceğini söylemektedir. Bu Ğkilde kelamcı ve sũfilerin bilgi edinme yöntemlerini birleştirerek filozofların rasyonalist yöntemlerine karşı çıkmıştır. Bu konuda ulaşmak istediği temel hedef ise felsefi anlamda MeğĞâilî ve Ğrakîliğin bir sentezini yapmaktır.²³

XVIII. yüzyılda yaşamış bir diğer düşünür ise Davũd-i Karsî (ö.1756) dir. Karsî, medrese eğitimine Kars'ta bağlamışĞ İstanbul'da tamamlamıştır. Mısır'a giderek müderrislik yapmıştır. Eserlerini daha çok öğrencilerinin önemli eserlerden istifade etmesini kolaylaştırmak için Ğcih ve hâĞye tarzında kaleme almıştır. Bu dönemde ders kitabı tarzında eser yazan Karsî, bir süre sonra Birgivi'nin (ö.1573) memleketi olan Birgi ve Kıbrıs'a giderek buralarda müderrislik yapmıştır. Birçok eserini buralarda iken yazmış ve Birgi'de iken vefat etmiştir.²⁴

Akkirmânî'nin çağdaşı olarak felsefi düşüne ve mantığa önem veren bu Ğhasiyetlerin ele alınması, Akkirmânî'nin yaşadığı döneme ıĞk tutması açısından önemlidir. Bu düşünürlerin fikir dünyasına göz atmak Akkirmânî'yi anlamak adına önem arz eden bir durumdur. Bu yüzden bu önemli Ğhasiyetlere burada yer verilmiş, kısaca görüşleri, eğitim hayatları ve önemli eserleri üzerinde durulmuştur.

---

²³ Vural, *Ğlam Felsefesi Tarihi*, s. 359.

²⁴ Vural, *Ğlam Felsefesi Tarihi*, s. 360.

1.2. Akkirmânî Hayatı ve Ğlâm Ğahsiyeti

Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyılın önde gelen ilmî Ğahsiyetlerinden biri de felsefe, kelim, mantık, tefsir, dil, belağat, hadis ve fıkıh gibi alanlarda çok sayıda eser veren, âlim ve kadı gibi birçok sıfata sahip olan Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî’dir (ö.1760). Hayatıyla ilgili kaynaklarda kayda değer ölçüde bilgili bulunmayan Akkirmânî’nin asıl adı Mehmed olup Kefevî Hacı Hamîd Mustafa’nın oğludur. Doğup büyüdüğü Akkirman²⁵ Ğehrine nispeten kendisine Akkirmânî lakabı verilmiğtir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Akkirmânî, Sarây-ı Hümayun hocalığı yapmığ²⁶ 1753’te Ğmir, 1758’de Mısır ve 1759’da Mekke kadılığı görevlerinde bulunmuğtur. Mekke’de görevi esnasında, 1174 yılının Muharrem ayında (Ağustos 1760) vefat etmiğtir.²⁷

Akkirmânî’nin eserlerine baktığımızda onun mütevazı bir kiğliğe sahip oluşunu ve topluma faydalı olmaya çalıştığını görmekteyiz. Akkirmânî, Hanefi mezhebinden olup itikatta Mâtürîdî’dir.²⁸ O, alçak gönüllü olup halkı aydınlatmaya çalışmığtir. Akkirmânî, Ehl-i Sünnet yolunu takip etmiğ ve Ehl-i Sünnet kelamcılarının görüşünü benimsemiğtir. Bununla beraber yeri geldiğinde benimsemediği konularda onları eleğtirmığ ve kendi düşüncelerini aklî ve naklî delillerle desteklemiğtir. Akkirmânî’nin eserlerinden onun aklî ilimlerde derin bir

²⁵ Ukrayna’nın Odesa eyaletinde bir Ğehir olan Akkirmân milattan önce VI. yy. da kurulmuğtur. Dinyester nehrinin Karadeniz’e döküldüğü yerde önü sonradan kapanarak kıyı gölü haline gelen bir körfezin sağ kenarında bulunan Akkirmân’ın ilk adı Tyras’dır. Rusya’nın en eski Ğehirlerinden biri olan Akkirmân, Avrupa ve Asya’yı birbirlerine bağlayan önemli ticaret merkezlerinden biridir. Bu Ğehre Akkirman adını veren Türklerdir. Bu isim Orta Çağda Aspron Castron, Cetatea Alba ve Bel Gorod gibi „Beyaz Kale“ anlamına gelen değık isimlerle anılmığtır. Moğollar ise bu Ğehre hâkim oldukları zaman „Ak libo“ ismini vermiğlerdir. Ebu’l-Fidâ, Türklerin buraya önceleri „Akça Kirman“ ismini verdiklerini ifade etmektedir. Ünlü Türk âlimi Akkirmânî’nin yetiğdiği Ğehir olan Akkirman bugün nüfusu elli bin civarında olup günümüzde gıda endüstrisinde ön plandadır. Özellikle de et ve balık konserveçiliğinde adından söz ettiren Akkirman’da ayrıca tekstil ve mobilya fabrikaları da mevcuttur. Eğıtim alanında da önde gelen Akkirman’da tıp müesseseleri çok geliğniğtir. Akkirman, Ukrayna’nın en büyük kalesine sahiptir. Mimar Federok tarafında (1438-1454) yılları arasında yapılan kalede, bir kule, dört kapı ve yirmi altı burç vardır. Kalenin çevresini saran surların uzunluğu iki km olup XVI. ve XVII. yüzyıllarında Osmanlı tarafından tamir ettirilmiğtir. Bkz. Mustafa L. Bilge, „Akkirmân“, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 2, Ğstanbul, 1989, s. 269-270. Ğamil Öcal, „Osmanlı Kelamcıları Eğari miydi? - Muhammed Akkirmânî’nin Ğnsan Hürriyeti Anlayığ“, *Dini Arağtırmalar Dergisi*, c. 2, sy. 5, Ankara, 1999, s. 227.

²⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Yahud Tezkire-i Melahir-i Osmaniye*, Sebil Yay. c. 4, Ğstanbul, 1997, s. 290.

²⁷ Sakıb Yıldız, „Akkirmânî“, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 2, Ğstanbul, 1989, s. 270.

²⁸ Akkirmânî, *Hağıye ale’r-Risaleti’l-Hüseyniyye*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, s. 61.

bilgiye sahip olduğunu ve eleştirel bir metot kullandığını görürüz. Eserlerinde insanlara faydalı olmayı amaç edinmiştir.²⁹ Akkirmânî Ehl-i Sünnet itikadını savunsa da yazmış olduğu *Risaletü'l-Hamdele* risalesine baktığımızda değerlendirmelerde bulunurken konuyu destekleyen ayet ve hadislerle bağlı kalmış kendi düşüncesini ön plana çıkarmaya çalışmamıştır. Bu şekilde karşı olduğu diğer grupların mantıklı cevap veya eleştirilerine sessiz kalmamış ve onların doğru bulduğu yanlarını dile getirmiştir. Mütevazı kişiliğini her konuda hissettiren Akkirmânî, görüşlerini açıklarken mantıklı çıkarımlara başvurmuştur. Yazmış olduğu bu eserde onun bu yönünü görmek mümkündür.

1.3. Eserleri

Akkirmânî aklî ve naklî ilimlerde pek çok eser kaleme almıştır. Kelam, fıkıh, mantık, felsefe, hadis, tefsir ve dil gibi değişik alanlarda ele aldığı bu eserleri, Arapça ve Osmanlıca olarak yazmıştır. Akkirmânî ayrıca Farsçaya hâkim olup Farsça eserleri de bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları yayımlanmış olup bazıları da Türkiye'nin değişik kütüphanelerinde yazma eser olarak bulunmaktadır. Akkirmânî'nin yazma ve matbu eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1.3.1. Yazma Eserleri

1. *Risaletü'l-Hamdele*: İslam dini, ahlâk ve ictimaîyat konularında, Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Kütahya Vahid Paşa Halk Kütüphanesinde 1986/5 arşiv numarasıyla mevcuttur.

2. *Şerh-i Dibâce*: Arapça nesih hatla tasavvuf alanında yazılmış olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümünde 297/7 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

3. *el-Mesâilü'l-Kelâmiyye*: Arapça nesih hatla kelam alanında yazılmış olan eser, Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi Bölümünde 297/4 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

²⁹ Akkirmânî, *Ef'al-i-İbad ve Gade'i-Cüziyye Risalesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, h. 1289, s. 1.

4. **Risale-i Besmele:** Arapça, talik hatla tefsir alanında yazılmışolan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Halef Efendi Bölümünde 297/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

5 **Risale fi Beyâni İmkanil-Has ve'l-Âm:** Arapça nesih hatla usûl ilmi ile ilgili olarak kaleme alınmışolan eser, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümünde 297/501 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

6. **Risale fi Beyâni Firakı'd-Dâlle:** Mezhepler Tarihi alanında kaleme alınmış bir eserdir. Arapça nesih hatla yazılmış olup Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümünde 297/4 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

7. **Risale fi Mesâilil-Erbâin:** Kelâm alanında, EĞ"â ve Mâtürîdî mezhepleri arasındaki farklılıklarla ilgili yazılmış bir eserdir. Arapça, ta'lik hatla yazılmış olup Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Bölümünde 297/4 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

8. **Hâşiye ale'l-Adudiyye:** Ahlâk konusunda Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Ğmir Bölümünde 297/8 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

9. **Hâşiye ala Hâşiyeti Şerhi'l-Muhtasar fi'l-Usûl:** Fıkıh alanında Arapça olarak ta'lik hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Servili Bölümünde 297/501 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

10. **Risale ala Evveli Şerhi'l-Halebî:** Arapça nesih hatla fıkıh alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Bölümünde 297/5 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

11. **Risale fi Şerhi Dibâceti'l-Muhtasar:** Tefsir alanında Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış Bölümünde 297/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

12. **Şerhu'l-Kasideti'd-Diniyye:** Arapça nesih hatla Arap Edebiyatı konusyla ilgili yazılmış bir eserdir. Ğstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümünde 160 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

13. **Risale fi Takdimi't-Tesmiye ala't-Tahmid:** Arapça talik hatla fıkıh alanında kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış Bölümünde 297/5 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

14. *el-Kelimatü'l-Cemile fi Şe'ni Şerhi't-Tesmiye*: Osmanlıca nesih hatla Kur'an ilimleri konusunda yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümünde 297/1 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

15. *Muhtasar-ı Muğni'l-Lebîb*: Arap Dili ve Edebiyatı alanıyla ilgili Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümünde 492/7 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

16. *Muhtasar-u Şemâil'i Şerif*: Ğlâm Tarihi alanında Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Ğazeli Bölümünde 297/9 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

17. *Risale fi'l-Âdâb*: Arapça nesih hatla Mantık ve Münazara ilmiyle ilgili yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Darü'l-Mesnevî Bölümünde 160 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

18. *Risale fi Tefsiri'l-Hamdele*: Tefsir konusunda Arapça talik hatla kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Ğmail Hakkı Ğmirli Bölümünde 297/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

19. *Risale Yeteâlleku bi Ta'rifi'l-Kur'an*: Kelâm alanında Arapça yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunur.

20. *Risale eş-Şemâilî'n-Nebeviyye*: Osmanlıca talik hatla Ğlâm Tarihi alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 297/9 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

21. *Şerhu Menzûmeti'n mine'l-Mantık*: Arapça talik hatla mantık alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi 160 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

22. *Şerh'u Risaleti'l-Pehlevanî*: Mantık konusunda Arapça talik hatla kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağları Bölümünde 164 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

23. *Hilye-i Saadet*: Ğlâm Tarihi alanında Arapça nesih hatla kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 297/9 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

24. *Hediyetü'l-Muhlisin*: Osmanlıca nesih hatla Ğlâm ahlâkı alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa Bölümünde 297/8 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

25. *Akdü'l-Lealî fi Beyanı İlmillâh'î bi Gayri'l-Mütenahi*: Kelâm alanında Arapça ta'lik hatla kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümünde 297/412 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

26. *Havas ala Sûreti'l-Fatiha*: Tefsir konusunda Arapça olarak nesih hatla kaleme alınmış bir eserdir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunur.

27. *Şerh-i Ezkâr*: Arapça nesih hatla Havas, Edîye konusunda yazılmış bir eserdir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunur.

28. *Tefsir-i Sureti'n-Nebe'*: Tefsir konusunda yazılmış olup Arapça olarak talik hatla kaleme alınmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bir nüshası bulunur.

29. *Hâşiye ala Akaidi'n-Neseftiyye*: Kelâm alanında Arapça talik hatla kaleme alınmış bir eserdir. Kayseri Reşid Efendi Kütüphanesinde yer almaktadır.

30. *Şerh-u Tahmis-i Kasideti Kelâmiyye el-Lamiyye*: Kelam alanıyla ilgili yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesinde bulunur.

31. *Ta'rifatü'l-Fünûn ve Menâkıbü'l-Musannifîn*: Çimlîler tarihi konusyla ilgili Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi AşirEfendi Bölümünde 509 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

32. *Tekmile ala Şerh-i Hadisi'l-Erbâîn*: Hadis alanında Arapça talik hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümünde 297/3 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

33. *Zübdetü'l-Müntehâb*: Arapça rika hatla, örf ve adetler konusyla ilgili kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 398 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

34. *Akdu'l-Kalaîd fi Tahkîki'l-Akâid*: Kelâm alanında Arapça talik hatla yazılmış bir eserdir. Yıldırım Beyazıt Devlet Kütüphanesi Halef Efendi Bölümünde 297/4 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

35. *Risale fi Hamseti'n-Fünûn*: Muhtelif konularda Arapça yazılmış bir eserdir. Beyazıt Kütüphanesinde kayıtlıdır.

36. *Şerh-u Hadis'i İnneme'l-a'mâlû bi'n-Niyyât*: Hadis konusunda Arapça olarak kaleme alınmış bir eserdir. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde bulunmaktadır.

37. *Mecmua-î Resail*: Kalam konusunda Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde kayıtlıdır.

38. *Risale fi Hükmi's-Sivak ve Aslih ve Keyfiyat İstimalih ve Feviduh*: Fıkıh konusunda Arapça talik hatla yazılmış bir eserdir. İstanbul Millet Kütüphanesi'nde bir nüshası kayıtlıdır.

39. *Takrir-î Akkirmânî*: Hadis alanıyla ilgili Arapça olarak kaleme alınmış bir eserdir. İstanbul Millet Kütüphanesinde bir nüshası bulunur.

40. *Şerh-u Hadis-i fi Umûri'l-İman*: Hadis ile ilgili Arapça olarak yazılmış bir eserdir. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde bulunur.

1.3.2. Matbu Eserleri

1. *Şerhü'l-Emsile*: Arapça olarak kaleme alınmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

2. *Risale-i Akâid*: Akâid ve kalam alanlarında yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

3. *Risale-i Teavvüz*: Tefsir alanında Osmanlıca yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

4. *Şerhü'l-Binâ*: Arap Dili konusunda Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

5. *Risale-i Besmele*: Tefsir alanında Arapça olarak yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

6. *Şerhü'l-Huseyniye fi'l-Adâb*: Mantık alanında Arapça yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Osmaniye'de basılmıştır.

7. *İklilü't-Teracim*: İslâm Felsefesi ile ilgili olarak kaleme alınan bu eser Akkirmânî'nin kendi düşünce ve yorumlarını ihtiva eder.

8. *Hâşiye ala Hâşiyeti Üsami'd-Din ala Şerhi'l-Akâid*: Kelâm alanında Arapça olarak yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

9. *Hâşiye ala Hâşiyeti'l-Lari fi'l-Hikme*: İslâm Felsefesi alanında Arapça olarak yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesinde yazma nüshası da bulunmaktadır.

10. *Ef'al'i İbad ve İrâde'i Cüz'iyye Risalesi*: Kelam ve Akâid konularında Osmanlıca yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.³⁰

---

³⁰ Bütün bu eserler için bkz. <http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=+akkirmanı>. Erişim Tarihi: 26.12.2018, Sakıb Yıldız, “Akkirmânî”, c. 2, s. 270. Sadettin Buğda, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l- Lebîb an Kütübi'l Ea'rib ,in Edisyon Kritiği*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.S.B.E, Erzurum, 2014, s.4; Ahmet Bozyiğit, *Akkirmânî'nin Felsefi Görüşleri*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.S.B.E, Ankara, 2006, s. 16-22.

2. METOT VE KAYNAK AÇISINDAN AKKİRMÂNÎ'NİN RİSALETÜ'L-HAMDELE ADLI ESERİ

2.1. Risaletü'l-Hamdele'nin Genel Mahiyeti

Bu risale Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı sitesinde *Risaletü'l-Hamdele* ismiyle kayıtlı bulunmaktadır.³¹ Ancak risalenin kapağında veya ilk sayfasında *Risaletü'l-Hamdele* şeklinde bir bilgi mevcut değildir. Çalışmamızda *Risaletü'l-Hamdele* ismini vermemizin nedeni Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı sitesinde risalenin bu isimle geçmesinden dolayıdır.

Bu risalenin kapağında ya da ilk sayfasında dört ayrı risaleden oluştuğu yazılmakta fakat sadece Ebu Hanife'nin *el-Vasiye*'si ve *Buhârîzâde'nin Kitabı* yer almaktadır. *İmam-ı Birgivi'nin Kırk Hadisi ve Ravzatü'l-Cennet* risalesi kitabın kapağında yazılmıştır fakat kitapta bu risalelere değinilmemiştir.

Risaletü'l-Hamdele'de iki risale mevcuttur. İlk risale Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî'nin, Ebu Hanife'nin *el-Vasiye*'si üzerine *el-Cevheretü'l-Münîfe fi gerhi Vasiyeti Ebi Hanife* adıyla yazılmıştır. Akkirmânî bu risaleye *hâğye* yazmıştır.

Akkirmânî'nin yazdığı olduğu bu *hâğye* yirmi altı fasıldan oluşmaktadır. *Hâğyede* imanla ilgili meseleler, kelimeler ile ilgili konular, sahabenin fazileti, mest konusu, cennet ve cehennem ile ilgili hadisler, haşırneşir, terğîb ve terhîb hadisleri, arçâ istiva meselesi, Halku'l-Kur'an konusu vb. imanî ve içtimaî konular yer almaktadır.

İkinci risale ise Buhârîzâde adıyla bilinen, *gir'atü'l-İslâm* adlı eseriyle tanınan ve Hanefî fakihî olan Ebu'l-Mehasin Rüknu'l-İslâm Sedidüddin Muhammed b. Ebi Bekr İbrahim eĞğargî el-Buhârî'nin (ö.1177) itikat, amel ve ahlâkla ilgili olarak kaleme aldığı kitaptır.³² Akkirmânî bu kitaba da *hâğye* yazmıştır.

³¹ http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?eseradi=Ris%C3%A2let%C3%BC%27l-Hamdele&yazar=Akkirman%C3%9C%20Mehmed%20b.%20Mustafa&page=1, Erişim Tarihi: 14.01.2020

³² Bkz. Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-a, 32-b.

Risaletü'l-Hamdele'nin müstensihî bilinmemekte olup kütüphane kaynaklarından da anlaşıldığı üzere konusu İslâm dini, ahlâk ve içtimaîyatı içlerindedir. Arapça olan eserin telif tarihi bilinmemektedir. Eser Kütahya Vahid Paşa Halk Kütüphanesi'nde 135x65-220x155 mm ölçülerinde 21'a-29'a+1 aralığında 19 satır olup nesih yazı türünde ve Filigranlıdır. Arşivnumarası: 43 Va. 1986/5'tir.

Akkirmânî risalesinde fikhî ve içtimaî meseleleri mensubu olduğu Hanefî mezhebinin görüşleri etrafında ele almış diğer mezheplerin görüşlerine nadiren değinmiştir. Ebu Hanife ve Hanefî mezhebinin diğer önde gelen âlimlerinin sözlerine sık sık atıfta bulunmuş, o döneme kadar yazılmış eserleri ustalıkla kullanmıştır. İtikâdî ve amelî konuların anlaşılması için özen göstermiş, teğvikedici ve öğüt verici bir dili tercih etmiştir. Ehl-i Sünnet mezhebinin dışında gördüğü fırkaları eleştirmiş ve delillerini çürütme yolunda çaba sarf etmiştir. Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşlerini savunmak için öncelikle ayet ve hadisleri temel almıştır.

Akkirmânî, Buharizâde'nin ahlâk ile ilgili risalesine hâşye yazmış ve ahlâk konusu ile de ilgilenmiştir. Önce ahlâkın tanımını yapmış daha sonra ahlâkı, yerilen kötü ahlâk ve övülen iyi ahlâk şeklinde iki kısma ayırmıştır. Akkirmânî, saymış olduğu iyi ve kötü huyların ayet ve hadislerden ve yapılan araştırmalar sonucunda elde edildiğini söylemiştir.³³ Bu da ahlâkî görüşlerinin felsefi alt yapı kadar ayet ve hadislerle desteklendiğini de göstermektedir.

Felsefe, mantık, kelam, tefsir, hadis, mezhepler tarihi, İslam felsefesi ve Arap dili gibi muhtelif alanlarda eser vermiş bir isim olarak Akkirmânî, bu eserinde pek çok eserden yararlanmış ve bu da eserinin muhtevasına zenginlik katmıştır.

2.2. Risaletü'l-Hamdele'de Akkirmânî'nin Metodu

Akkirmânî fikhî veya itikâdî konularda önemli gördüğü bazı açıklamaları "faideli bilgi" başlığı adı altında vermiştir. Konuların bitiminde, bitti "intihâ/temme" veya hepsi bu kadar "temamuhu hunake" gibi ifadeler kullanmıştır. Bazı yerlerde Peygamberimize, "aleyhi's-salatu ve's-selam" veya "sallallahu aleyhi ve'ssellem" bazen de (ﷺ) şeklinde kısaca harf kullanarak salat ve selam getirmiştir.

³³ Bkz. Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28'a-28'b, st.1-15.

Ebu Hanife³⁴ ve sahabeler için “rahmetullahi aleyhi” veya kısaca harf kullanarak (ع ,و), “Allah ondan razı olsun” şeklinde dua etmiştir. Ebu Hanife için “Musannif”, Allametü’l-ekmel (Molla Hüseyin b. Şekender el-Hanefi)³⁵ için “ğârih” ve gamsü’l-eimme³⁶ için de “Zü’l-emâli” gibi künyeler kullanmıştır. En-Nesefî³⁷ için de “Bahrü’l-Kelâm” ibaresine yer vermiştir.³⁸

Bazen kelimelerin açıklamalarını bazen de kelimelerin harekelerini söyleyerek îrablarını yapmış ve konu ile ilgili bazı kitapları da kaynak olarak göstermiştir: “Cim’in fethasıyla „Cenan“ kalp demektir.” “Ahterî’nin dediği gibi” ya da “Bahrü’l-Kelâm“ da geçtiği gibi” ifadeler kullanmıştır.³⁹

Örneğin yaratıcı ve yaratıcının eseri arasındaki farkı anlatmak için *Temhid* adlı kitapta, “Tekvin yaratıcının fiilidir. “el mukevvinu”, vav burada esrelidir. “el-mûkevven” ise, vav burada fethelidir. (Ne demektir mûkevven?) Mûkevven yaratma eseridir. Yaratma, yaratılandan bağımlıdır.”⁴⁰ şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Akkirmânî, konuyla ilgili hadis vermişse bu hadisin tarihini de zikretmiştir. Konu bitiminde konuyla ilgili bakılabilecek kitaplara mutlaka atıfta bulunmuştur. Fakat kaynak veya müellif ismi verirken bazen künyelerini zikretmiş bazen de kısaca isim vermiştir.⁴¹ Okuyucunun konuyu iyi anlaması için özen göstermiş, teçvik edici ve öğüt verici bir dil kullanmıştır. Yeri geldiğinde soru-cevap metodunu kullanmış ve muarızlarından gelebilecek soru ve itirazlara cevap vermiştir. Bazen de önce karşı grubun konuyla ilgili görüşlerini hatırlatmış daha sonra da kendi görüşlerini anti tez olarak, delilleriyle ve kaynaklarıyla beraber kıyaslama yoluna gitmiştir. Bu şekilde

³⁴ Mustafa Uzunpostalcı, “Ebu Hanife”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul, 1994, s. 143-145.

³⁵ Mustafa Öz, “el-Vasiye”, s. 546.

³⁶ Kandemir, “Emâli”, s. 70-72.

³⁷ Mehmet Kalaycı, “Ebu’l Mu’in en-Nesefî, Maturidi Akaidi (Bahru’l-Kelam Tercümesi)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 55:1, yıl 2014, s. 171-186.

³⁸ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 1-a, st. 14-15, Va. 1-b, st. 1-3.

³⁹ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 8-b, st. 11.

⁴⁰ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 10-b, st. 12-13.

⁴¹ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 7-a, st. 8.

savunduğu görüşlerin muarızlarınınkine göre daha tutarlı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.⁴²

Akkirmânî, itikat konusunda bağıtakelam ilminin yapıtları olmak üzere *el-Makâsîd*⁴³ gibi değişik kelimeler kitaplarına atıflarda bulunmuş ve kelimeler âlimlerinin görüşlerini kendi görüşleri için delil olarak göstermiştir. Bu da Akkirmânî'nin bu alanda geniş bir literatür bilgisine sahip olduğunu göstermektedir.

2.3. Risaletü'l-Hamde'nin Kaynakları

Akkirmânî'nin risalesini yazarken sık sık atıfta bulunduğu ve yararlandığı kaynakları önemli bir yekûn teşkil eder. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *el-Vasiye*: İmam Ebu Hanife'nin Hanefî fihhına dair kaleme aldığı eser olan *el-Vasiye*'si.

2. *el-Cevheretü'l-Mûnife fî Şerhi Vasiyeti Ebi Hânîfe*: *el-Vasiye*'nin Şerhi olan, Allametü'l-ekmel'in (Molla Hüseyin b. Gökender el-Hânefi) yazdığı Şerhtir.

3. *Emâlî*: Ali b. Osman el-Üçî'nin (ö.1179) Mâtürîdî akaidine dair kaleme aldığı eseridir.

4. *Akâid*: Ebû Abdillâh Celalüddin Muhammed b. Esad b. Muhammed es-Sıddîkî ed-Devvânî'nin (ö.1502) Akâid ile ilgili kaleme aldığı eseridir.

5. *Arbeîn*: İbnü'l-Hacer el-Heytemî, Ebu'l Abbas gıhabuddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sadî'nin (ö.1567) kırk hadis kitabıdır.

6. *Bahrü'r-Râik*: Ebu'l Berekat en-Nesefî'nin (ö.1310) *Kenzü'd-Dekâik* adlı Hanefî fihhına dair yazmış olduğu esere İbni Nuceym (ö.1563) tarafından yapılan Şerhtir.

7. *Şir'âtü'l-İslâm*: Hanefî fakihî İmamzâde'nin (ö.1177) yazmış olduğu ilmihal ve ahlâk kitabıdır.

8. *Gunnîyetü't-Talib*: Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö.1165-66) *El-Gunye Li Tâlibî Târikül Hak* adlı, akâid ve tasavvufa dair yazmış olduğu eseridir.

⁴² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamde*, Va. 19-a, st. 11.

⁴³ Sadeddin et-Teftâzânî'nin (ö.1390) kelâma dair eseridir. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "el-Mekâsîd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003, s. 420-421.

9. **Bedru'r-Reşîd:** Bedru'r-Reşîd Muhammed b. Ğmail'in, *Risale fi Elfâzi'l Küfr* adlı küfür lafızlarına tahsis edilen Hanefî Osmanlı âlimlerince yazılan risalelerin en meĞhurudur.

10. **Buhârî:** Ebu Abdillâh Muhammed b. Ğmail b. Ğbrahim el-Cufî el-Buhârî'nin *el-Câmî'uş-Sahîh* adlı eserinden faydalanmıĞtır.

Bunlar dıĞında Akkirmânî'nin sıklıkla olmasa da dikkat çektiĝi ve atıfta bulunduĝu bazı kitaplar ise Ğöyle sıralanabilir:

1. **Cevheretü'l-Lekkânî:** *Cevheretü'tTevhîd*, EĞârî ve Mâlikî âlimi olan Ebu Ğhâk Ğbrâhîm b. Ğbrâhîm el-Lekânî'nin (ö.1631) Akâide dair eseri üzerine oĝlu Abdülselem'in yazmıĝ olduĝu Ğehtir.

2. **Dârimî:** Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö.894), Sünen türünde eser meydana getiren ilk muhaddislerdendir.

3. **ed-Dürü'l-Mensûr:** Süyûtî'nin (ö.1505) kaleme aldığı rivayet tefsiridir.

4. **ed-Dürerü'l-Mûnife:** *Dürerü'lMûnife fi'rReddi alâ ĞbnEbî ĝeybe Ani'l Ğnam Ebî Hanîfe*, Muhyiddin Abdülkadir el-KureĞî'nin (ö.1373), Ğn Ebû ĝeybe'nin (ö. 849) *el-Musennef*'inde Ebu Hanife'ye yönelttiĝi eleĞtirilerine yazmıĝ olduĝu reddiyedir.

5. **el-Ahbâr:** Kudâî'nin (ö.1062) daha çok ahlâk hadislerinden meydana gelen *ĝihâbü'lAhbâr* adlı eseridir.

6. **el-Miftahu's-Saadet:** TaĞköprülüAhmed Efendi'nin (ö.1561) ilimler tasnifi ve tarihiyle ilgili Arapça biyobibliyografik ve ansiklopedik eseridir.

7. **el-Fetâvâtü'l-Tatarhâniye:** Refûddîn Abdülvehhâb b. ĝâh Veliyilâh Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dîhlevis el-Farûkî'nin (ö.1818) fetva kitabıdır.

8. **el-Fıkhü'l-Ekber:** Ğnam Ebu Hanife'ye (ö.767) nispet edilen Akâid risalesidir.

9. **Bahrü'l-Kelâm:** Ebu'l Mü'in en-Neseffî'nin (ö.1114) Akâide dair risalesidir.

10. **el-Hey'etu's-Sünniye:** Süyûtî'nin (ö.1505) *el-Heyetü'sSeniyye fi'l Heyetü'sSünniyye* adlı eseridir. Yazma olan bu eser Mısır el-Ezher Üniversitesi'nde bulunmaktadır. Eser varlık, evren ve kozmolojiden bahsetmektedir.

11. *el-Hidâye*: Burhâneddin el-Mergmânî'nin (ö.1197) Hanefî fikhına dair eseridir.

12. *el-Kâdîhan Fetâvâ'sı*: Hanefî hukukçusu Kâdîhan'ın (ö.1192) *el-Fetâva'l Hâniye* veya *el-Hâniye* diye anılan fıkha dair eseridir.

13. *el-Makâsüd*: Sadettin et-Tâftâzanî'nin (ö.1390) kelâma dair eseridir.

14. *el-Mevâhibü'l-Ledünniye*: Ebu Bekr Kütbüddin Muhammed b. Ahmed b. Âli el-Kastallanî'nin (ö.1287) Hz. Peygamberin, hayatı ve Şahsiyeti ile ilgili eseridir.

15. *En-Nevevî*: Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö.1277) yazdığı hadis kitabıdır.

16. *Hazanetü'r-rivâyât*: Hindistanlı sûfî ve âlim Ali b. Hüsamiddin b. Abdülmelik b. Kadîhân el-Muttakî el-Hindî'nin (ö.1567) hadis kitabıdır.

17. *Hâzin Tefsiri*: Ebu'l-Hasen Alaüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin el-Bağdadî'nin (ö.1341) yazdığı tefsir kitabıdır. Bağdadi, bu tefsirinde, ayet ve hadislerle tefsir yapmaya özen göstermiş, EŞ'î ve Şâfiî mezheplerinin görüşleri çerçevesinde itikadî ve fikhî hükümlere dair geniş bilgi vermiştir.

18. *İbn-i Mâce*: İbn-i Mâce Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvinî'nin (ö.887) kaleme aldığı ve Kütubu Sitte'nin altıncısı olan *es-Sünen* 'dir.

19. *İhyâu Ulûmi'd-Din*: Ebu Hamid Gazalî'nin (ö.1111) öncelikle tasavvuf ve ahlâk olmak üzere fıkıh, kelâm gibi ilimlere özellikle amaçları bakımından yeni yaklaşımlar getiren önemli eseridir.

20. *Kıyasü'l-Enbiyâ*: Ebu Şâhak Ahmed b. Muhammed b. Es-Salebî'nin (ö.1035) Peygamberler tarihine dair yazdığı Arapça eseridir.

21. *Kitabü'l-Âzeme*: Ebu Şâgeyh Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hayyan Ebu Muhammed el-Hayyanî el-Şefhanî el-Ensarî'nin (ö.979) Allah'ın azameti ve melekût aleminin akılları durduran durumlarıyla ilgili hadis ve haberleri ihtiva eden eseridir.

22. *Minyetü'l-Musellî*: Sedidüddin el-KaŞîrî'nin (ö.1305) namazla ilgili olarak kaleme aldığı eseridir.

23. Müçtebâ: En-Nesâî'nin (ö.915) ahkâm konularına dair kaleme aldığı hadisleri bir araya getirdiği eseridir. Bu esere "seçilmiş hadisler" anlamına gelen *el-Müçtebâ (el-Müctenâ)* adını vermiştir.

24. Müslim: Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el Haccâc b. Müslim el-Küçeyrî'nin (ö.875) *el-Câmî'ü's-Sahih* adlı eseridir.

25. Senûsî: Faslı geyh İbrahim b. İdris es-Senûsî'nin *en-Nurü'l-Lamî* isiminde kaleme aldığı eseridir.

26. Şerhi's-Südur: *şerhi's-Südur bi şerhi Halil Mevta ve Ehlil Kubur* adlı bu eser *Tezkire-tul-Kurtubî*'nin Şerhi ve genişletilmiş halidir. Ölüler ve kabirdekilerin durumlarını açmakla, gönüllere açıklık getiren bir kitaptır. Bu kitap, Mısır'da *Kitabü'l-Berzah* adı altında neşredilmiştir.

27. Şerhü'l-Âkaidi'l-Adudiyye: EĞârî kelamcısı olan Adudüddin el-İcî'nin (ö.1355) *el-Akâidu'l-Adudiyye* adlı risalesine yapılan Şerhtir. *Akaidu'l-Adudiyye*'ye birçok Şerh yazılmıştır. *Risaletü'l-Hamdele*'de adı geçen Şerhin kimin tarafından yazıldığı açık bir şekilde geçmemektedir. Sadece *şerhü'l-Âkaidi'l-Adudiyye* Şerhinde bu Şerhe atıfta bulunulmuştur.

28. Şerhü'l-Hidâye: Burhaneddin el-Merginânî'nin (ö.1197) *el-Ğkû's-Semin fî Tercemeti Sahibi'l-Hidâye el-Ğnam Burhaneddin* adlı Hanefî fikhıyla ilgili kaleme aldığı *el-Hidâye* nin tercümesidir.

29. Tarîkatü'l-Muhammediyye ve Siretü'l-Ahmediyye: Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö.1573) Kitap ve sünnet çerçevesinde ahlâkî konularla ilgili kaleme aldığı Arapça olarak yazdığı eseridir.

30. Tebyinü'l-Meharim: Zehebî'nin (ö.1348) *Kitabü'l-Kebâir ve Tebyinu'l-Meharim* adlı büyük günahlara dair eseridir.

31. Tefsiru Müşkilatü'l-Ehadis: Maliki fakihî ve müfessir olan Ali İbnü'l-Müneyyir Ebu'l-Abbas Nasırüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cûzâmî el-Cerevî el-Ğkenderî'nin (ö.1284) tefsir kitabıdır.

32. Tefsîrü'l-Celaleyn: Celaleddin es-Süyûtî'nin (ö.1505) tefsir kitabıdır.

33. Taftazâni'nin Şerhu'l-Akâidi: Necmeddin en-Neseî'nin (ö.1142) akaide dair yazmıĝ olduğu risalesine Sadeddin et-Taftazâni'nin (ö.1390) yazmıĝ olduğu Ğeħtir.

34. Telvîh: SadrüĞırea'nın Hâneî fıkhı usulüyle ilgili *Tenkihu'l-Usûl* adlı eserine Taftazâni'nin (ö.1346) yazdıĝı hâĞyedir.

35. Tembîh: Ebu Ğhak eĞĝirâzi'nin (ö.1083) ĝafiî mezhebinin beĞ temel yapıtından biri olan eseridir.

36. Temhîd: Malîk b. Enes'in (ö.795) *el-Muvatta* adlı hadis kitabına Ğn Abdülber en-Nemerî (ö. 1071) tarafından yazılan Ğeħtir.

37. Tenvîr: Muhammed Tahir Ğn ÂĞû'un (ö.1973) yazmıĝ olduğu Kur'an tefsiridir.

38. Terĝîb ve Terhîb: Ebu Muhammed Zekiyuddin el-Münziri'nin (ö.1258) önce terhip sonrada terĝîb hadislerini fikh bablarına göre düzenlediĝi ve hadisleri bu bablara göre sıraladıĝı eseridir.

39. Tevdîh (Tevzîh): SadrüĞırea'nın (ö.1346) *Tenkihu'l-Usûl* adlı fikh usulüne dair eserine kendisinin yapmıĝ olduğu Ğeħtir.

40. Tirmizî: Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid) et-Tirmizî'nin (ö.892) kaleme aldıĝı Kütubu Sitte'nin altıncısı olan *el-Camiu's-Sahih*'idir.

41. Ümdetü'l-Fetâvâ: Muvaffakuddîn Ğn Kudâme'nin (ö.1223) Hanbelî fikhıyla ilgili yazmıĝ olduğu eseridir.

Akkirmânî'nin baĞtaHanefî literatürü olmak üzere diĝer mezhep ve fırkaların görüĝleri ve eserlerine de hâkim olması onun kaynak açısından zengin bir eser ortaya koymasını kaçınılmaz kılmıĝtır. Kendisinden önceki âlimlere atıfta bulunduğu gibi çağdaĝıolan âlimlere de atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu durum onun ilk dönem eserlerin yanında kendi döneminin önemli eserlerine de vakıf olduĝunu göstermektedir. Akkirmânî kendi düĞüne dünyasını ortaya koyan Mâtürîdî âlimlerinin düĞünelerini titizlikle yansıtmıĝ, bunun yanında EĞârî âlimlerin görüĝlerine de vurgu yapmıĝtır. Yaptıĝı alıntılarını mutlaka sahiplerine nispet etmesi onun ilmi karakterini yansıtmaktadır. Bahsi geĝen bir konuyla ilgili farklı eser ve

tarikleri de dile getirmesi onun geniş birikiminin bir göstergesidir. Akkirmânî, kaynak gösterme biçimi açısından bağta Hanefî mezhebinin fetva kitapları ve âlimlerinin görüşlerine atıfta bulunmuğ, tefsir, hadis, kelam ve islam ahlâkı gibi değişik alanlardan da kaynaklar vermiştir. Çok sık olmamakla birlikte bazen de hiçbir âlimin ya da kaynak eserin ismini zikretmeksizin “Ėarih [Allametü’l-ekmel]in dediği gibi” ya da “imamın dediği gibi” Ėeklinde genel bir ifadeyle atıfta bulunmuştur.

2.4. Risaletü’l-Hamdele Bağlamında Çeviride Takip Edilen Yol

Bu eserin tercümesini yaparken günümüz Türkçesini kullanmaya özen gösterdik. Silik harf ya da eksik harflerin tespitini yapıp Arap dili, dil bilgisi kuralları ve metnin bütünlüğü çerçevesinde bu eksiklikleri gidermeye ve bu Ėekilde bir anlam bütünlüğü sağlamaya çalıştık. Müellifin “fasıl” olarak isimlendirdiği konu bağlıklarına uygun bağlıklar ilave ederek dipnotta belirttik.⁴⁴

Eserde ismi geçen kitap, Ėanus ve yer isimlerini, geçtikleri ilk yerde o alanda muteber kaynaklardan yararlanarak açıkladık. Metinde geçen Kur’an ayetlerini tespit ederek sure ve ayet numaralarını aynı Ėekilde köğü parantez içerisinde dipnotta gösterdik. Anlamını kapalı bulduğumuz kelimeleri dipnotta açıkladık. Ebu Hanife’nin (r.a) açıklamalarını bold, Allametü’l-ekmel’in (Molla Hüseyin b. Ėökender el-Hanefî) açıklamalarını italik, Akkirmânî’nin açıklamalarını da normal yazıyla verdik.

Bazı konuların daha iyi anlaşılması için konuyla ilgili örnekleri ele aldık. Metnin harekesiz olması, bazı harflerin okunamaması bazı kavram veya kelimelerin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Biz de tercümede bu kelimelerin daha iyi anlaşılması için Arapçasını parantez içerisinde dipnotta verdik.

⁴⁴ Bkz. Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 4-b, st. 4.

3. RİSAİETÜ'L-HAMDELE'YE GÖRE AKKİRMÂNÎ'DE İMAN AMEL VE AHLÂK

Dinin özü güzel ahlakıdır. Bağkabir deyiğte din güzel ahlaktan ibarettir. Ėikat, ibadet, muamelat gibi alanların bağta gelen hedefi ahlâklı bir birey ve toplum oluğturmaktır. Bunun için olsa gerek yazılan birçok eserde înanç, amel ve ahlâk konularını içeren bir sıralama görmek mümkündür. *Risaletü'l-Hamdele* de aynı amaç gözetilerek kaleme alınmığtır. Nitekim incelemeye aldığımız bu eserde Akkirmânî risalenin bağında înanç ve amel konuları üzerinde durmaktadır. Kur'an ve sünnet temelli din anlayığını benimseyen Akkirmânî, mezkûr risalede înanç ve amel konuları ile ilgili bidat olarak gördüğü görüğ ve düğüncelerle yoğun bir Ėekilde mücadele etmektedir. *Risaletü'l-Hamdele*'nin son bölümünde ise ahlâk konusuna değinen Akkirmânî, tasavvuf kaynaklı bir ahlâk anlayığı ortaya koymaktadır.

3.1. İman

3.1.1. İman, Tanımı ve Mahiyeti

İman insana mahsus bir eylemdir. İnanan fitraten iman etmeye meyillidir. Akıl sahibi olan insan gördüğü aleme bakarak ve akıl yürüterek metafizik alemle ilgili bazı düğünceler geliğtirir. İnanan akıl sayesinde bazı çıkarımlarda bulunur ve bazı zorunlu akli hususlara ulağır. Ancak insan metafizik alanla ilgili sorularına akli çıkarımlarla değil iman ederek tatmin edici cevaplar bulabilir.

İman kelime olarak, (e.m.n) kök kelimesinden türetilen if'al vezninde mastar bir kelimedir. İnanan kendisine ulağan bir bilgiyi tasdik etmek, kabul etmek, gönül rahatlığı içinde benimsemek, Ėüpheye yer vermeden bir Ėeyin doğru olduğuna veya yanlığ olduğuna kesin olarak inanmak gibi anlamlara gelmektedir. İmanın ıstılahi anlamı ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) tebliğ ettiği Ėlam hükümlerini Ėüphe-siz olarak kabul edip inanmaktır.⁴⁵ Akkirmânî iman kelimesinin terim anlamının yanında sözlükteki anlamına da dikkat çekerek konunun daha iyi anlaşılması için ayet ve hadislerden örnekler verir.

⁴⁵ gerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya, 2010, s. 88.

Ebu Hanife'nin ve bazı âlimlerin imanla ilgili görüşlerine atıfta bulunan Akkirmânî, Ebu Hanife'nin imanın tanımı hakkındaki açıklamalarını şu şekilde aktarır: "İman dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmektir." İmanın tanımı hakkında "bu kitabın (*el-Vasiye*) bazı nüshalarında kalp ile tanımadır" ibaresinin bulunduğunu da dile getirir.⁴⁶ Buna göre iman; ikrar, tasdik ve kalp ile tanımadır.

Akkirmânî, *Arbaîn 'i-Nevevî'nin Şerhi*ni de kaynak göstererek iman hakkında şunları söyler: "İman sözlükte kayıtsız şartsız tasdik etmektir. İslam Şeriatına göre ise sadece kalp ile tasdik etmektir. Zayıf bir görüşe göre ise kişinin, dili ile ikrar etmesi ve sair uzuvları ile amel etmesi gerektiği söylendi. O zaman bu üç şarttan birini ihlal edenler buna göre dinden çıkar kâfir olur ki bu da Haricilerin mezhebidir."⁴⁷ O, Haricî mezhebine göre amelin imandan bir parça olduğuna dikkat çekerken⁴⁸ bu görüşü katılmadığını da açıkça ifade eder.⁴⁹ Akkirmânî'nin bu açıklamalarından da anlaşıldığı üzere iman dil ile ikrar ve kalp ile tasdikten ibarettir. Ona göre uzuvlarla amel etmek imanın bir parçası değildir. Dolayısıyla Akkirmânî ameli imandan bir parça olarak görmez.

Akkirmânî, Ebu Hanife'nin *Fıkhü'l-Ekber*'de imanın tanımı konusundaki görüşüne de yer verir. Ebu Hanife'ye göre iman; "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine, ölümden sonraki diriliğe kadere, hayrın ve Şer'in Allah'tan geldiğine iman etmektir."⁵⁰ Akkirmânî kişinin bu şekilde iman etmesi gerektiğine dikkat çeker. Sadece dil ile iman ettim demenin ya da sadece kalp ile Allah'ı bilmenin tek başına iman etmek anlamına gelmediğini, bu ikisinin bir arada bulunması gerektiğini ifade eder. Akkirmânî'ye göre Allah'ı bilmek tek başına iman etmek için yeterli olsaydı kitap ehli Hristiyan ve Yahudilerin tümünün mümin olması gerekirdi.⁵¹

⁴⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-b, st. 4-7. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "İman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 212-214. Ayrıca bkz. İmam Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, ed. Fethi Güngör, (terc. Hamza Yaman), Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 13.

⁴⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-b, st. 11.

⁴⁸ Hulusi Arslan-Mustafa Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, TDV Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2016, s. 94.

⁴⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 4-a, st. 7-15.

⁵⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-b, st. 11-13. Bkz. İmam Azam *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 25.

⁵¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-b, st. 7-14, Va. 2-a, st. 1-8.

Öyleyse iman için sadece dil ile iman ettim demek ya da kalp ile Allah'ı bilmek yetmez. Çünkü iman dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmektir. Akkirmânî'ye göre iman iki çeşittir. İlk icmali iman olup, "Allah'ın emrettiği her Şey toptan inanmak" şeklinde tanımlanır. O, bu konuya kaynak olarak *Tatarhâniye* kitabını gösterir. İkinci olarak tafsili imanı ele alan Akkirmânî, inanılması gereken her Şey tek tek inanmanın tafsili iman olduğunu ifade eder.⁵²

Akkirmânî'ye göre sadece dil ile iman ettim demek münafıklık alametidir çünkü böyle bir iman münafıkların kalplerinde gizledikleri gerçeğin zıttı olarak yalancılıklarına iğret eder. Akkirmânî, *Tefsîrü'l-Celaleyn*'e atıfta bulunarak "(Ey Muhammed) Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna Şahitlik ederiz." derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç Şüphesiz yalancılar olduklarına elbette Şahitlik eder."⁵³ ayetini delil olarak gösterir ve münafık kelimesinin sözlük anlamına vurgu yapar. Akkirmânî'ye göre Ehl-i kitap, Peygamberimizi kendi kitaplarında geçen vasıflarıyla tanırlar ancak kalplerindeki nifaktan dolayı iman etmezler. Sahabeler ise kendi çocuklarını diğer çocuklar arasında nasıl iyi tanımaktaysa Peygamberimizi de (s.a.v) o şekilde iyi tanımaktadırlar.⁵⁴

Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele* kitabının ikinci bölümü olan *Buharizâde'nin Kitabı* kısmında tekrar iman konusuna değinir. İmanın sözlükte tasdik etmek anlamına geldiğini ifade eder. Buna delil olarak "Ey babamız! Biz yarınğagirmiğtk. Yûsuf'u da eğamızın yanında bırakmığtk. (Bir de ne görelim) onu kurt yemiğ. Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın dediler."⁵⁵ ayetini kaynak gösterir. Ayette geçen "sen bize inanmazsın" ifadesinden kastın "sen bizi tasdik etmezsin" demek olduğunu ifade eder. İmanın ıstılahi anlamını ise: "Kiğinin Peygamberimizin (s.a.v) getirdiklerine tüm kalbiyle inanmasıdır." şeklinde tarif eder.⁵⁶ Akkirmânî bundan sonra imanı üç kısma ayırır ve tahkiki imanı kalbin tasdikte sabit kalması

⁵² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 24-a, st. 11-13.

⁵³ Münâfikûn Suresi, 63/1.

⁵⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 2-a, st. 5-13, Va. 2-b, st. 1-4.

⁵⁵ Yusuf Suresi, 12/17.

⁵⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 23-b, t. 14-15, Va. 24-a, st. 1-2.

olarak tanımlar. Ona göre tahkiki iman, bütün insanlar senden yüz çevirse bile yine de kalbin tasdikten ayrılmama, iman hakkında Ğüpheye meyletmeme halidir.⁵⁷

Akkirmânî'ye göre ikinci iman çeĞidi istidlali imandır. O, bu iman çeĞidini örnekler üzerinden açıklar. Ğtidlali iman; deve pisliğinin devenin varlığına, yürüyen birisinin ayak izlerinin yolcuya, alemdeki düzenin Allah'ın birliğine delalet etmesidir. Bu iman çeĞidi takva mertebelerinin merkezinde bulunur ve insanların muhalefet etmesiyle kaybolmaz ancak ilk iman çeĞididaha güçlüdür.⁵⁸ Bu delil gaye ve nizam delilini hatırlatır.⁵⁹

Akkirmânî üçüncü iman çeĞidinin ise taklidi iman olduğunu söyler. KiĞnin babasının, dedesinin imanını taklit etmesinin bu iman çeĞidini meydana getirdiğini dile getirir. Ayrıca bu iman çeĞidinin delilsiz ve zayıf bir iman olduğundan bahseder. Cahil insanların bu imana sahip olduğunu ve küçücük bir Ğüpheyle bu imanın gittiğini ifade eder.⁶⁰ Akkirmânî'ye göre kiĞnin icmali istidlal ile imanını tamamlaması üzerine farz-ı ayn dır. Bundan sonra istidlali, akli ve nakli diye iki gruba ayırır. Akli istidlalin imandaki akıl ve kuvvet, nakli istidlalin ise Ğılas Suresi'nin istidlali olduğunu söyler. Bu görüşüne kaynak olarak ise Celaleddin ed-Devvânî'nin *Akaidi*'ni, Teftâzânî'nin *gerhu' l-Akâid*'ini, Senûsî'nin *en-Nurü' l-Lamî'sini*, *Tebyinu' l-Mehârim*, *Tarîkatü' l-Muhammediye*, *Siretü' l-Ahmediyye*, *Makâsüd vesair kelim kitaplarını* gösterir.⁶¹ Buna göre iman üç çeĞit olup en zayıfı taklidi en güçlüsü ise tahkiki imandır. İkinci iman çeĞidi ise istidlali imandır. İlk iman çeĞidi olan tahkiki iman araştırılmayla elde edilir. Ğtidlali iman ise delillerden yola çıkılarak sahip olunan imandır. Taklidi iman ise kiĞnin baba ve dedesinin imanını taklit etmesiyle sahip olduğu en zayıf iman çeĞididir.

⁵⁷ Akkirmânî, *Risaletü' l-Hamdele*, Va. 24-b, st. 9-13.

⁵⁸ Akkirmânî, *Risaletü' l-Hamdele*, Va. 24-b, st. 13-15, Va. 25-a, st. 1-3. Bkz. Kadir DemirlioĞlu, "Fıkıh usulünde Ğtidlâl Kavramı ve Ğtidlâl ÇeĞtleri", *Edebali Ğlamiyat Dergisi*, c. 1 (1), Yıl, 2017, s. 91-109.

⁵⁹ Gaye ve nizam delili için bkz. Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Ğmir Ğahiyat Vakfı Yayınları, Ğmir, 2000, s. 60.

⁶⁰ Akkirmânî, *Risaletü' l-Hamdele*, Va. 25-a, st. 4-7.

⁶¹ Akkirmânî, *Risaletü' l-Hamdele*, Va. 25-b, st. 1-9.

Sonuç olarak, Akkirmânî'nin iman ile ilgili görüşlerine bakılırsa tamamıyla Ebu Hanife'nin itikâdî görüşlerinden etkilendiği görülür. Nitekim Akkirmânî'nin yaptığı iman tanımı, Ebu Hanife'nin yaptığı iman tanımıyla aynıdır. Ökisi de imanı "dil ile ikrar ve kalp ile tasdik" şeklinde tanımlar.⁶² Mürcie'ye göre "iman için, inanılması gereken bütün hususları kalbin tasdiki olmadan sadece dil ile ikrar yeterlidir."⁶³ Akkirmânî, Mürcie'nin iman anlayışına karşı olduğunu Ehl-i Sünnet itikadına sürekli atıfta bulunarak vurgular. Çünkü Ehl-i Sünnet itikadına göre kişinin sadece dil ile ikrar etmesi yeterli değildir bunun yanında kalbin tasdiki de gereklidir.

3.1.2. İman ve Amel İlişkisi

İmanın ne olduğu üzerinde ortaya çıkan tartışmaların merkezinde iman ve amel ilişkisi yer almaktadır. Bu tartışmalar büyük günah işleyenlerin durumunun sorgulanmasıyla bağlar iman ve amel ilişkisi üzerindeki farklı yaklaşımlarla devam eder. Bu konudaki görüşler şu şekilde özetlemek mümkündür: Konuyla ilgili ilk görüşün imanın amelden bir cüz olduğu görüşüdür Bu görüşe göre amelin olmaması imanın da yokluğunu gerektirir. İkinci görüş amelin imanın dışında olduğu yönündedir. Üçüncü görüş ise amelin imandan bir parça olmadığı fakat iman ve amel arasında güçlü bir bağ olduğu şeklindedir.

Buna göre imanın en önemli fonksiyonu mümin kişiyi güzel amel yapmaya yöneltmesidir. Birinci görüşü benimseyen Mu'tezile, amele ve ahlâklı olmaya büyük önem verirken imana ameli de dâhil eder. Mu'tezile imanın ameli kapsadığını ve iman ile amelin birbirine bitişik olduğunu iddia eder. Hariciler dindar ve insafsız bir tutum sergiler. Mürcie ise amelden çok düşünmeye önem verir.⁶⁴

Akkirmânî bu konuda Mâtürîdî ve EĞ'î kelamcılarının görüşünü benimser. Ona göre amel imanın bir cüzü değildir. İmanda esas olan tasdiktir. Tasdik bulunduğu sürece amel olmasa da bu kimseyi imansız görmek yanlıştır.⁶⁵

⁶² Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l Ekber, Ğnâm'î Â'zam'in BeğEseri*, (çev. Mustafa Öz), ĞFAFV Yayınları, Ğstanbul, 2002, s. 58.

⁶³ Ebu'l Hasan el-EĞârî, *Ğk Dönem Ğlam Mezhepleri*, (çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabalcı Yayınları, Ğstanbul, 2005, s. 27-28.

⁶⁴ Murat Sülün, *Kur'an'ı Kerim Açısından İman Amel İlişkisi*, Ensar Neğriyat, Ğstanbul, 2005, s. 16-57.

⁶⁵ Arslan-Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, s. 100.

O halde insanlar amelleri terk etmekle imandan çıkmaz ama tasdiki kaybetmekle imanını kaybeder. İmanın amelden önce olması, iman ve amelin ayrı olduğunu gösterir. Örnek olarak, fakirin zekât vermesi gerekmez ama zekâtın farzıyetine inanması gerekir. Bu ayırım ameli küçümseme için değil Müslüman olmanın öncelikli şartının iman olduğuna dikkat çekmek içindir.⁶⁶

Akkirmânî, iman-amel ilişkisi hakkındaki görüşüne delil olarak İbrahim Suresi 31. ayetini⁶⁷ ve *Bahrü'l-Kelâm* kitabını kaynak gösterir. Ona göre iman amelden bir parça değildir. Amel de imandan bir parça değildir. Lohusalı ve hayızlı kadınların o halleri süresince namaz kılmamaları, oruç tutmamaları buna örnektir. Lohusalı ve hayızlı kadınlara “namaz kılmadın, oruç tutmadın iman gitti” denilmesi caiz değildir. Onlara “oruç tutma sonra kaza edersin” denilebilir. “İmanını terk et sonra iman edersin” denmesi caiz değildir.⁶⁸

Akkirmânî, Mu‘tezilenin büyük günah işleyen iman ile küfür arasında bir konumdadır görüşünü kendisine reddiye olarak ileri süren olursa cevaben Hz. Peygamberin Çuhadisini delil olarak getireceğini ifade eder: “Her kim ki la ilahe illallah derse zina edip hırsızlık yapsa da Cennete girecektir.”⁶⁹ Bu görüşünü ise *Temhîd* ve *Bahrü'l-Kelâm* kitaplarına dayandırır.⁷⁰

Akkirmânî Peygamberimiz’in (s.a.v) ümmetinden günahkâr olanların tümünün gerçekten mümin olduğunu kâfir olmadığını söyler. Kişi günahkâr olmakla kâfir olmaz. Çünkü dil ile ikrar ve kalp ile tasdik baki kaldığı sürece kişinin imanı da baki kalır. Akkirmânî, bu görüşün Ehl-i Sünnetin görüşü olduğunu ifade eder.⁷¹ Sonuç olarak Mâtürîdî ve EĞ‘nî kelamcılara göre ve dolayısıyla Akkirmânî’ye göre amel imanın bir cüzü değildir. İmanda esas olan tasdiktir. Tasdik bulunduğu sürece amel olmasa da bu kimseyi imansız görmek yanlıştır.

⁶⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 4-b, st. 7.

⁶⁷ “İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılsınlar.” İbrahim Suresi, 14/31.

⁶⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 4-b, st. 3-5.

⁶⁹ Müslim, *İmân*, 154.

⁷⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 20-a, st. 1-7.

⁷¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 4-a, st. 9-10.

Bu konuda mezheplerin görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Mürcie günahın imana zarar vermediğini savunarak günahkâr insanların durumunu Allah'a havale eder. Hariciler ise büyük günah işleyenlerin kâfir ve Cehennemlik olduğunu söyler. Mu'tezile de bu konuda hemen hemen Haricilerle aynı görüşü benimsemektedir. Mu'tezileye göre büyük günah işleyenler imandan çıkarlar fakat hemen küfre düşmezler. Ölmeden önce tövbe ederlerse mümin olarak, tövbe etmezlerse kâfir olarak öleceklerdir.⁷² Mürcie, Hariciler ve Mu'tezile'ye göre iman-amel ilişkisi bu şekildeyken Akkirmânî'nin, Ehl-i Sünnet âlimlerinin "amel imanın bir cüzü değildir" görüşüne sıkı sıkıya bağlı kaldığı ve bu konuda Ehl-i Sünnet akidesini savunduğu ortadadır.

3.1.3. İmanın Artması ve Eksilmesi Meselesi

Bu konu İslam dünyesinde tartışılabilir bir konudur. Bu tartışmaların temeline baktığımız zaman imanın mahiyetinin ne olduğu ile ilgili kabullerin yattığını görmekteyiz. İmanın keyfiyet ve kemiyet yönünden eksilip artabileceğini savunan ve ameli imandan bir parça olarak gören mezhepler Hariciyye, Mu'tezile, Zeydiyye ve Selefiyye'dir. Bu mezheplere göre yapılan salih ameller imanı artırır. Çılgın günahlar ise imanı eksiltir. İmanın bir parçası olduğu için buna bağlı olarak imanda da eksilme ve artma söz konusu olur.⁷³

İmam Azam Ebu Hanife bağtaolmak üzere Ehl-i Sünnet (Eğârî ve Mâtürîdî) anlayışına göre imanda artma ve azalma söz konusu değildir.⁷⁴ Akkirmânî, Eğârî ve Mâtürîdîlerin (Ehl-i Sünnet'in) bu konudaki düşüncesini savunur. Ebu Hanife ve arkadaşlarına göre iman artmaz ve eksilmez olduğunu söyler. Ona göre iman azalması ancak küfrün çoğalmasıyla, iman artması da ancak küfrün azalmasıyla tasavvur edilebilir.⁷⁵

⁷² Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, s. 100. Ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, "Amel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 13-16.

⁷³ Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, s. 94.

⁷⁴ Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, s. 95. Bkz. İmam Azam *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 13. Ayrıca bkz. Ebu'l-Hasan el-Eğârî, *el-İbane ve Usûlü Ehl-i's-Sünnet (Eğârî Akâidi)*, Gelenek Yayıncılık, (terc. Ramazan Biçer), İstanbul, 2010, s. 150.

⁷⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 2-b, st. 13-15.

Öyleyse iman ve küfrün aynı şekilde bulunması imkânsızdır. Çünkü küfür imanın zıttıdır.⁷⁶ Üstünlüğün amel noktasında olduğuna dikkat çeken Akkirmânî, *Fıkhü'l-Ekber*'de geçen Çu ifadeye dikkat çeker: “Yeryüzündeki ve gökyüzündekilerin imanları eksilmez ve çoğalmaz.” Akkirmânî bu açıklamalarına *el-Vasiye*'nin Çhini kaynak gösterir.⁷⁷

Buna göre iman edilecek konularda bir artma veya eksilme olmaz. Başka bir deyişle iman esasları sabittir ve herkes bu iman esaslarına aynı ölçüde iman ettikleri için imanları aynıdır. Ancak amel yönünden birbirlerinden üstündürler. Kim daha muhlis ve daha âbid ise üstünlüğü o derecededir. Ameller imanın bir parçası değildir. Salih amel işlemekle imanda bir artma olmayacağı gibi günah işlemekle de iman azalmaz.

İmanla ilgili görüşlerine *Bahrü'l-Kelâm* kitabını kaynak olarak gösteren Akkirmânî, konuyla ilgili muarızlarından gelebilecek bir itiraza yönelik ise “O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁷⁸ ayetini delil olarak gösterir. Muarızlarından Hz. Peygamberin (s.a.v): “İman yetmişküsür çubuktur.”⁷⁹ hadisi delil olarak getirilirse kendisinin de bu hadisin sahabeler hakkında olduğunu, Kur ,ân"ın onların zamanında her daim nazil olduğunu, gelen her ayete iman ettiklerini ve her ayetle beraber imanlarının arttığını ancak vahiy kesildiği için bunun bizim için geçerli olmadığını cevap olarak göstereceğini ifade eder.⁸⁰ Akkirmânî konuyla ilgili Çn-i Abbas"ın rivayetini kaynak göstererek Ebu Hanife'nin Çu görüşüne değinir: “Onlar inen bütün ayetlere önce toptan iman eder sonra inen her bir ayete tek tek iman ederlerdi. Ayetlere ilkin icmali olarak iman ettikleri halde ayetlere tafsili olarak da iman ederlerdi, böylece imanları artardı.”⁸¹

⁷⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 2-b, st. 12.

⁷⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 2-b, st. 13-14.

⁷⁸ Fetih Suresi, 48/4.

⁷⁹ Müslim, İmân 58.

⁸⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 3-a, st. 1-4.

⁸¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 3-a, st. 6-9.

Ebu Hanife, Mâtürîdîler ve EĞârî“ler“den Cüveynî imanda artma ya da eksilme olmayacağı kanaatindedirler. Yalnız EĞ“n“ler imanda mahiyet-keyfiyet ayrımı yaparlar.⁸² Mu“tezile ve selef uleması ise aksi görüÇtedirler.⁸³

Sonuç olarak, Akkirmânî imanın kendisinin değil iman edilenler yani ayetlerde geçenler itibariyle çoğaldığını ifade eder. Yoksa bir kiÇiya inanır ya inanmaz bunun ortası yoktur. Örneğin, ben bu ayete az inanıyorum demek kuÇkuya sebeptir ve imanda kuÇkuolmaz. Çinde kuÇkuolan bir iman da iman değildir. Ancak küfrün azalmasıyla iman artabilir ve küfrün artması da imanın azalmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle Akkirmânî“ye göre imanın amelle de ilgisi yoktur.

3.1.4 Ğında Ğstisnâ Meselesi

Kelam literatüründe imanla ilgili bir diğer mesele de imanda istisna konusudur. Akkirmânî imanda istisna konusuyla ilgili olarak, *ed-Dürerü“l-Mûnife* kitabını kaynak gösterir. Ona göre oruca niyet edilirken inÇallah denilirse bu orucun niyetini bozmaz. “inÇallah”tan kasıt kiÇnin oruca devam edebilmesi içindir. Orucun zorluğuna karÇı Allah“ın ona güç vermesini istemesidir. KiÇnin niyeti geçersiz olmaz. Çünkü bu tür cümlelerden kasıt bu halin devam etmesidir. Bu tür sözlerde temenni bulunmakta ve Allah“tan bu halin devam etmesi için bir istek söz konusu olmaktadır.⁸⁴

Akkirmânî ayrıca iman konusunda Çudeğerlendirmelerde bulunur: Köle azat etmek, talak vb. konularda net cümleler kurmadan “inÇallah” gibi ifadeler kullanılarak yapılacak olan antlaşmalar geçersizdir. Akkirmânî konuyla ilgili bazı kitaplarda geçen, “Yarın da Müslüman olayım inÇallah” ya da “inÇallah Müslüman olarak öleyim” gibi cümlelerin hoÇgörülebileceğini söyler.⁸⁵

⁸² EÇârîlerde imandaki artma ve eksilme, kiÇnin bilgi seviyesi ve kalpteki belirginlik derecesiyle ilgilidir. Bkz. Ebu“l-Hasan el-EÇârî, *el-Ğane ve Usûlü Ehl-i“s-Sünnet (EÇârî Akâidi)*, s. 150.

⁸³ Arslan-Bozkurt, *Sistemâtik Kelâm*, s. 94-96. Ayrıca bkz. Yusuf gevki Yavuz, “EÇârîyye”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 15, Ğstanbul, 1995, s. 447-455.

⁸⁴ Akkirmânî, *Risaletü“l-Hamdele*, Va. 3-b, st. 8-10. Ayrıca bkz. Uludağ, “Amel”, s. 13-16.

⁸⁵ Akkirmânî, *Risaletü“l-Hamdele*, Va. 3-b, st. 1-7. Bkz. Ğnam Azam *el-Fıkhü“l-Ebsat*, s. 50-51. Ayrıca bkz. Sinanoğlu, “Ğnan”, s. 212-214.

Çünkü bu tür cümlelerde istenen, kiğinin iman üzere kalması, imanın kabulü ve devamlı olmasıdır. İmanın gerçekleşmesi için belli bir sürenin geçmesi değildir. Kiğinin imanı tamdır ve kiği bu imanının ölünceye kadar devam etmesini istemektedir. Sonuç olarak Akkirmânî'ye göre içinde Güphe ve Çat barındıran bir iman gerçek iman olmaz. İnanan kiğinin imanını ve mümin olduğunu açık ve içinde Güphebarındırmadan söylemesi gerekir.

3.1.5. Tasdik ve Ğkâr Açısından Ğnanlar

Ebu Hanife'ye göre mümin gerçekten mümin, kâfir de gerçekten kâfirdir. Akkirmânî ise tasdiki gerçekten kalbiyle yapanın mümin bunun zıddını yapanın ise kâfir olduğunu ifade eder. Akkirmânî küfürde Ğk ve Güpheolduğunu ama imanda Ğk ve Güphein olmadığını söyler ve “güphesiz, Allah'ı ve peygamberini inkâr edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, „(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz“ diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; iğe onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”⁸⁶ ayetini bu görüşüne kaynak olarak gösterir. Akkirmânî Ehl-i Sünnetin konuyla ilgili görüşüne dikkat çekerek kiğinin iman ettiği zaman Ğksiz Güpheziz iman etmesi gerektiğini, “inğallah ben müminim” demesinin hoşgörülen bir söylem olmadığını ifade eder. Akkirmânî bu görüşünü ise *Bahrü'l-Kelâm* kitabına dayandırır.⁸⁷ Buna göre mümin iman açısından inanan, kâfir ise iman edilecek esaslar açısından inanmayandır.

Akkirmânî, bu konuda Ebu Hanife'nin insanları üç sınıfa ayırdığından bahseder. Birinci sınıf, imanında halis olan mümin kimselerdir. Allametü'l-ekmel (Molla Hüseyin b. Ğkender el-Hanefi), halis mümini “bütün samimiyetiyle kabul edip tasdik edendir” Ğklerinde tanımlar. İkinci sınıf insan küfründe ısrarcı olan kâfirdir. Akkirmânî “cühûd” kelimesinin bilerek inkâr etmek anlamına geldiğini ve küfrün sözlükte mutlak inkâr olduğunu söyler. Küfrün terim anlamını ise “kiğiyi Müslüman edecek Ğylere karşı imanın yokluğu” Ğklerinde tanımlar. Bağla bir tarife göre ise küfrün, “içinden gelerek zaruri olarak inanılması gereken Ğyleri inkâr

⁸⁶ Nisâ Suresi, 4/151.

⁸⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 3-a, st. 15, Va. 3-b, st. 1-7.

etmek” anlamına geldiğine dikkat çeker.⁸⁸ Bu tanıma göre küfür mükellefin yapmakla ve inanmakla yükümlü olduğu şeyleri yapmamasıdır. Küfür imanın zıttı, imanı yalanlamak ve inkârdır.

Akkirmânî’ye göre üçüncü sınıf insanlar ise ikiyüzlü davranan münafıklardır. Akkirmânî, “Nafeka fi’d-din” kelimesinin inkârını saklayan kimseler için kullanıldığını ifade eder. Allametü’l-ekmel (Molla Hüseyin b. Ğkender el-Hanefi) ise “ikiyüzlü davranan münafık diliyle söyler kalbiyle inkâr eder, iman etmez. Müslümanlara karşı ikiyüzlü davranır” der. Akkirmânî’ye göre Allah, müminlere amel içmeyi, kâfirlere iman etmeyi, münafığa da samimi (ihlaslı) olmayı emreder. Bu üç sınıf insan için Ebu Hanife’nin “(Ey Muhammed!) Bizim adımıza de ki: “Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının bu dünyada iyilik yapanlar için (ahirette) bir iyilik vardır. Allah’ın yeryüzü genişir. Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.”⁸⁹ ayetini delil olarak getirdiğinden bahseder.⁹⁰

Netice olarak, Akkirmânî’ye göre insanlar üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım insan iman açısından samimi olan muhlis kimselerdir. Bu kişiler tüm samimiyetiyle iman edilecek esasları tasdik edip onaylarlar. İkinci kısımdakiler küfründe ısrar eden kâfirlerdir. İman esaslarından yoksun olup inkâr eden kimselerdir. Üçüncü kısım kimseler ise diliyle söyleyen ve kalbiyle yalanlayan kişilerdir. Bu kişiler insanların yanında inandığını söyleyen ama aslında kalbiyle tasdik etmeyen münafıklardır. Bu üç sınıf insan için asıl gereken şudur ki; mümin inancının bir gereği olarak ibadet etmeli, inanmayan kişi inkârından vazgeçip iman etmeli ve münafık kimse ise inanç konusundaki ikiyüzlülüğünden vazgeçip samimi olmalıdır. Hakkıyla iman eden kimseler gerçekten mümin, hakkıyla iman etmeyip inkâr edenler ise gerçekten kâfirdir. Buna delil ise “Çünkü onlar gerçekten müminlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.”⁹¹ ve “güçsüz, Allah’ı ve peygamberini inkâr edenler, Allah’a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, „(Peygamberlerin)

⁸⁸ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 24-a, st. 3-4, Va. 12-a, st. 3-8.

⁸⁹ Zümer Suresi, 39/10.

⁹⁰ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 12-a, st. 8-15.

⁹¹ Enfâl Suresi, 8/1.

kimine inanırız, kimini inkâr ederiz“ diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçatıcı bir azap hazırlamışızdır.”⁹² mealindeki ayetlerdir.

3.1.6. Allah’ın Zatı ve Sıfatları

Sıfat, Allah’ın insanlar tarafından bilinebilmesi için zatına nispet edilen mana ve mefhum anlamında kullanılan kelâmî bir terimdir. Allahu Teâlâ’nın sıfatlarını beş kısımda ele almak mümkündür: a) Nefsi sıfat (Vücut sıfatı), b) Selbi sıfatlar (Kıdem, Bekâ, Muhalefetun li’l-Havadis, Kıyâm Binefsihi, Vahdâniyet) c) Subûti sıfatlar (Hayat, Ğim, Ğâde, Kudret, Tekvîn, Sem‘, Basar, Kelâm) d) Haberi sıfatlar (Ayet ve hadislerde bildirilen yed, vech, istivâ gibi sıfatlardır.) e) Fiili sıfatlar (yaratma, rızık verme, öldürme, diriltme gibi sıfatlardır.)⁹³

Kelam ekolleri diğer konularda olduğu gibi Allah’ın sıfatları konusunda da birbirinden farklı görüşler ortaya koymuştur. Bazıları Allah’i diğer varlıkların sıfatlarıyla nitelendirmekten çekinmiş ve bu sıfatları te’vil etme yoluna gitmiştir. Bazıları ise te’vili doğru bulmamış, Allah’a ait sıfatları yorum yapmadan kabul etmiştir. Allah’ın sıfatları ile ilgili olarak mezheplerin görüşlerine baktığımızda Mu‘tezile âlimleri, Allah’ın sıfatlarının zatıyla aynı olduğu görüşündedirler. Çünkü Allah’ın zatından ayrı olan ezeli sıfatları kabul etmeyi tevhid ilkesine aykırı görürler. Bu yüzden Allah’ın ezeli ilim ile âlim, ezeli kudret ile kâdir, ezeli hayat ile hayy olmasını kabul etmezler. Mutezili âlimler Allah’ın zatî sıfatları olarak ilim, kudret, hayat, sem‘ ve basar gibi sıfatları kabul etmemiş, ism-i fail formundaki âlim, kâdir, hayy, semî, basîr gibi sıfatları kabul etmişlerdir. Çünkü onlara göre kadim varlıkların birden fazla olmasını gerektirecek (Taaddüd-i kudemâ) olan Allah’ın zatından ayrı olarak kadim olmasını söylemek Allah’ın birliğine aykırıdır. Netice olarak, Mu‘tezile Allah’ın, hadis olan varlıklara benzemesine neden olabilecek her türlü görüşten uzak durmaya çalışır.⁹⁴

⁹² Nisa Suresi, 4/151.

⁹³ Öyas Çelebi, “Sıfat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 100-106.

⁹⁴ EĞârî, *Ök Dönem İslam Mezhepleri*, s. 217-218.

gia ise bağlangçta Allah'ı yaratılmığ varlıklara benzeten teğbihç ve tecsimci sıfat anlayığını savunurken zaman içinde Mu'tezile'den etkilenmiğ ve tenzih anlayığını benimsemiğtir.⁹⁵

Ėlam filozofları da Allah'ın zâtı ile sıfatları arasında bir ayırım yapmaktan çekinmiğlerdir. Onlar felsefe geleneğinden yola çıkarak Allah'ı zorunlu varlık, salt iyilik, ilk varlık, bilge, ilk sebep gibi sıfatlarla nitelemiğlerdir. Bu Ėkilde daha tutarlı bir yorum getirmeye çalığmığlardır. Filozoflar sıfatlar konusuna felsefi terminoloji ile yaklağmakta bir sakınca görmezken dini terminoloji ile sübûtî sıfatları tevil etme yöntemine bağurmuğlardır. Dolayısıyla meseleye bu Ėkilde yaklağılacak olunursa sıfatların çokluğu (Taaddüd-i kudemâ), Allah'ın birliği ilkesine hiçbir zaman ters düğmemektedir.⁹⁶

Ehl-i Sünnet âlimleri ise Allah'ın hayat, irade, kudret, kelam, ilim, semi ve basar gibi sıfatlarının ezeli ve ebedi olduğu görüğündedirler. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre bu sıfatlar Allah'ın zatının aynısı değildir, ondan gayrı da değildir. Ehl-i Sünnet, Mu'tezilenin sıfatlarla ilgili görüğlerini kabul etmez. Çünkü Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi subûtî sıfatlar kadîmlerin çokluğuna neden olmaz. Çoklukta bağkâağımvardır. Allah'ın zat ve sıfatları arasında bağkâlık yoktur. Sıfatlar birbirine aykırı değildir.⁹⁷

Akkirmânî'ye göre Allah'ın zâtî sıfatları hayat, ilim, sem'î, basar, irade, kudret ve kelam'dır. Fiili sıfatları ise tekvin, rızıklandırma, yoktan var etme, yaratma, benzersiz olarak icat etme, öldürme, diriltme, suret verip Ėkillendirme, yetiğtirme, geliğtirme ve büyütmedir. O, Ebu Hanife'nin Allah'ın yaratma sıfatından bahsettiğini ifade eder ve "tahlik" kelimesinin açıklamasını yapar. Bu kelimenin "var etmek" anlamına geldiğini ve "alemi var etme" anlamında kullanılan Allah'ın ezeli sıfatlarından bir sıfat olduğunu ifade eder. Akkirmânî "tahlik" kelimesinin akaid kitaplarında geçtiğini söyleyerek, bu kelimenin kelamcılara göre "Allah yaratmadan önce var olmayan" anlamına geldiğinden söz eder. Akkirmânî, Mâtürîdilerin "Tekvin" sıfatını kabul etmelerini benimser. Bu sıfat (tahlik), ezeli Tekvin sıfatıdır.

⁹⁵ Rıdvan Özdiñç, *Ėk giî Kelamcıların GörüÇeri*, (Yayımlanmamığ Yüksek Lisans Tezi), Ç.O.M.Ü.S.B.E, Çanakkale, 2004, s. 81.

⁹⁶ Bayram Ali Çetinkaya, *Ėlâm Felsefesi Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, s. 222-223.

⁹⁷ Arslan-Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, s. 162.

EĞ“âiler ise “Tekvin” sıfatını müstakil bir sıfat olarak düĞünnezler. Akkirmânî *Temhid* kitabında “Tekvin” sıfatının “yaratıcının fiili” Ğâlinde tanımlandığından da bahseder. Ona göre, *Fıkhu’l-Ekber*’in Ğerhinde “yaratma, inĞa, yapma ve meydana getirme” gibi kelimeler aynı anlama kullanılır ve “bir Ğeyi sonradan yaratma, bu yaratmanın da daha önce bir örneğinin olmaması” anlamına gelir.⁹⁸

Akkirmânî’ye göre ulûhiyet, Allah’ın kendisinden baĞkısına muhtaç olmayıĞı ve kendisinden baĞla her Ğeyin O’na muhtaç oluĞudur. Akkirmânî bu görüĞüne Senûsî’nin *en-Nurü’l-Lamî* kitabını kaynak gösterir ve uluhîyetin bu kitapta da aynı Ğâilde geçtiğine dikkat çeker.⁹⁹ Buna göre Allah hiçbir Ğeye muhtaç değildir. Eğer Allah bir Ğeye muhtaç olsaydı bu alemin tedbirinde, bakımında zayıflığa düĞedi ve ilahlık yapamazdı. Allah bundan münezzehtir.

Akkirmânî’ye göre tevhit üç kısma ayrılır. Ğlk, Allah’ın hiçbir Ğeyden oluĞnamasıdır. İkinci olarak, Allah hiçbir Ğeyin üstünde değildir. Üçüncüsü ise, Allah hiçbir Ğeyin içinde değildir. Bunlardan biriyle Allah’ı vasıflandırmak küfür sebebidir. göyle ki eğer onun bir Ğeyden oluĞuğunu söylersek ortaya Allah’ın yaratıldığı gibi bir anlam çıkar. Eğer onun bir Ğeyin içinde olduğunu söylersek o zaman da Allah’ın sonradan var olması söz konusu olur. Ğayet Allah’ın bir Ğeyin üstünde olduğunu söylersek bu da Allah’ın kendisini taĞyacak bir Ğeye muhtaç olduğu fikrini doğurur. Bunları söyleyen kiĞi ise dinden çıkar.¹⁰⁰

Akkirmânî bu konuda, Allametu’l-Makdisî’nin *Bizü’l-Emâlî Ğehini* kaynak göstererek Allah’ın kelâm sıfatını açıklar. Buna göre Allah mütekellim olup O’nun kelâmı zatı ile kaimdir. Çünkü Allah kelâm ile vasıflandırılırsa bunun zıttı sukuttur. Allah bundan çok daha yüce ve münezzehtir. Allah’ın kelâmı ses ve harflere ihtiyaç duymadan zatı ile kaimdir. Bunun zıddını iddia eden dinden çıkar. Akkirmânî bu görüĞüne *Bahrü’l-Kelâm*, *Bahrü’r-Râik* ve *el-Vasiye*’nin Ğehini kaynak gösterir.¹⁰¹

⁹⁸ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 5-b, st. 9-15. Bkz. Ğnam Azam, *el-Fıkhu’l-Ekber*, s. 5-9, Ebu’l-Hasan el-EĞarî, *el-Ğane ve Usûlü Ehl-i’s-Sünnet (EĞarî Akâidi)*, s. 70. Ayrıca bkz. Tevfik YücedoĞru, “Tekvin”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 40, Ğstanbul, 2011, s. 388-390.

⁹⁹ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 7-a, st. 4-5.

¹⁰⁰ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 7-a, st. 1-7.

¹⁰¹ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 8-b, st. 1-7.

Bu konuda Kur'an'ın mahluk olup olmadığı meselesi vardır. Halku'l-Kur'an meselesi çalışmamızda ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.¹⁰²

Akkirmânî'ye göre Allah'ın istemesi, sevgisi ve rızası aynı anlama gelir. Allametü'l-ekmel (Molla Hüseyin b. Ğkender el-Hanefi) ve kelim âlimleri de aynı görüşte sahiptir.¹⁰³ Akkirmânî Allah'ın muhalefetûn li'l-havadis sıfatına sahip olduğunu, Allah'ın cisim olmadığını, yön, cihet ve taraftan münezzehtir olduğunu ifade eder.¹⁰⁴ Ona göre Allah bütün isim ve sıfatlarıyla ezeldir. Eğer bu isim ve sıfatlar Allah'tır dersek o zaman iki ilah olmuştur. Allah birdir ve bu tür ithamlardan münezzehtir. Eğer bu isim ve sıfatlar Allah'tan bağıktır dersek o zaman sıfatları sonradan var olmuştur ki bu da caiz olmaz. Allah'ın sıfatları ne ondan ayrıdır ne de Allah'tır. Ğim ve sıfatları ezeldir.¹⁰⁵

Akkirmânî haberi sıfatlarla ilgili olarak Ebu Hanife'nin "arĞa istiva" konusundaki görüşlerini nakleder. Ebu Hanife'ye göre Allah arĞaistiva etmiştir ve bu bir ihtiyaçtan dolayı birĞeyin üstünde durması için değildir. Allah mekândan münezzehtir ve mekâna ihtiyacı yoktur.¹⁰⁶

Akkirmânî'ye göre Allah arĞınve arĞındıĞındaki her Ğeyin koruyucusudur. Bu bir ihtiyaçtan dolayı değildir. Çünkü Allah, yaratılanlar gibi bir Ğeye muhtaç olsaydı alemleri yaratma ve tedbirine kadir olamazdı. Ğayet oturmaya ihtiyacı olsaydı arĞın yaratılması öncesinde Allah'ın nerede olduğuna dair bir soru sorulması gerekirdi. Allah bu tür Ğeylerden çok yüce ve büyüktür.¹⁰⁷

Buna göre Allah, diğer varlıklara benzemez. Çünkü O'nun muhalefetûn li'l-havadis sıfatı vardır. Bu yüzden Allah'ın arĞaistiva etmesi için mekâna da ihtiyacı yoktur. Zaman ve mekâna ihtiyaç duysaydı muhdes bir varlık olurdu ki Allah bu tür Ğeylerden münezzehtir. Sonuç olarak, Akkirmânî sıfatlarla ilgili olarak Mâtürîdî

¹⁰² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 7-b, st. 1-2.

¹⁰³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 5-b, st. 5.

¹⁰⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 6-b, st. 15.

¹⁰⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 8-b, st. 2-8. Bkz. Ğnam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 1.

¹⁰⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 6-b, st. 13-15. Bkz. Ebu'l-Hasan el-EĞarî, *el-Ğane ve Usûlü Ehl-i's-Sünnet (EĞarî Akâidi)*, s. 59-139.

¹⁰⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 7-a, st. 1-4.

âlimleri ile paralel bir görüş sergileyerek Allah'ın hayat, ilim, semi, basar, irade, kudret ve kelim gibi sıfatlarının olduğunu ve bu sıfatların ezeli ve ebedi olduğunu savunur. Ona göre bu sıfatlar Allah'ın zatının aynısı değildir ondan gayri da değildir. Akkirmânî, Mu'tezilenin sıfatlarla ilgili görüşlerini kabul etmez. Çünkü ona göre Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi subûti sıfatlar kadîmlerin çokluğuna neden olmaz.

3.1.7. İnsan Fiilleri (Ef'âlü'l-İnsân)

Kelam âlimleri insan fiillerini “izdırârî fiiller” ve “ihtiyârî fiiller” olmak üzere ikiye ayırır. Izdırârî fiiller; renk, boy, kilo, duyma, görme ve titreme gibi irade dışı fiillerdir. Çoğunluğun görüşü bu tür fiillerin Allah'ın takdir ve yaratmasına bağlı olduğu noktasında birleşir. İhtiyârî fiiller ise; yürümek, durmak, yemek, içmek, oturmak, kalkmak, günah veya sevap işlemek gibi insan iradesine bağlı olarak meydana gelen fiillerdir.¹⁰⁸ Bu tür fiiller dini anlamda sorumluluğu, mükâfat veya cezayı gerektirir. Kelam'da tartışılacak olan ve burada ele alınacak olan fiiller ihtiyârî fiillerdir.

Akkirmânî insan fiilleri konusunda mezhepleri Cebriyye, Kaderiyye ve Ehl-i Sünnet mezhebi olmak üzere üç kısma ayırır ve mezheplerin fiiller ile ilgili görüşlerini şu şekilde aktarır: Cebriyye mezhebine göre bütün fiiller sadece ezeli olan kudret ile olur ve buna sonradan bir kudret eklenmektedir.¹⁰⁹ Cebriyye böyle diyerek bütün sorumluluğu Allah'a yüklemek ister. Çünkü Cebri görüşüne göre kul fiillerinde suçsuzdur ona bunu yaptıran Allah'tır. Kaderiyye mezhebine göre hür iradeyle oluşan fiiller sonradan meydana gelen bir güç ile olur. İnsanın fiilleri hâdis olan kudret ile olur.¹¹⁰ Onlar böyle diyerek bütün mesuliyeti insana yüklemek istemiştir.

Ehl-i Sünnet mezhebi ise fiillerin meydana gelmesini ezeli kudrete bağlar. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre sonradan bir kudret ile meydana gelen fiiller, fiile eklenerek oldukları halde fiilin oluşumunda katkıları yoktur.¹¹¹

¹⁰⁸ Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, s. 193.

¹⁰⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-a, st. 5-6.

¹¹⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-a, st. 7-8.

¹¹¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-b, st. 12-14. Bkz. İmam Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 10. Ayrıca bkz. Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî, *el-İbâne ve Usûlü Ehl-i's-Sünnet (Eş'ârî Akâidi)*, s. 82.

Kulların yaptıkları fiillerin Allah tarafından yaratıldığını söyleyen Akkirmânî, Allah'ın bütün mahlukatı güçsüz bir şekilde yarattığını¹¹² ve bütün canlıların zayıf varlıklar oldukları için rızıklarının da Allah tarafından verildiğini ifade eder.¹¹³

Akkirmânî'nin ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu açıklamalarından yola çıkarak söylenebilir ki insan isteyen ve kazanan, Allah ise yaratan ve yoktan var eden hâliktir. Kulların yaptıkları fiiller Allah'ın sonsuz kudretiyle meydana gelir. Allah yaratır kul ise o fiilleri çaba göstererek kazanır. Kul ister Allah ise var eder. Kul günah işlemeye meylettiği zaman Allah onda günah işlemeye fiilini yaratır. Kul aslında kendi fiilinin sahibi olmadığı halde bunu isteyerek dolaylı yoldan kendi fiillerinin sahibi olur. Bu konunun daha iyi anlaşılması için kesb ve istitâat konularına da bakmak gerekir.

3.1.7.1. Kesb Konusu

Hulefâ-i Râşidîn devrinde siyasî ve içtimaî olayların etkisiyle Şîâm âlimlerinin erken dönemde çözümlenmeye çalıştıkları konuların arasında tartışılmaya başlanan kullara ait fiillerin meydana gelişine yer alır. Kesb, “ksb” kökünden türemiş bir masdar olup “kazanmak, elde etmek” anlamına gelir. Kelam ıstılahında genellikle “Kuldaki hadis kudretin tesiriyle meydana gelen şey” şeklinde tarif edilir.¹¹⁴

Bu konuda mezheplerin görüşlerine baktığımızda Cebriyye'ye göre fiilin meydana gelmesinde insanın gerçek bir rolü yoktur bu yüzden kesb kullara nispet edilemez. Çünkü onlara göre fiillerin meydana gelişinde irade ve kudretin herhangi bir etkisi bulunmaz. Mutezile ise fiilin ilahi müdahale olmaksızın kul tarafından gerçekleştirildiğini iddia eder. Mutezili âlimler kesbi kullara ait fiillerin sonucu olarak kabul ettikleri için onlara göre kâsîb aynı zamanda fâildir. Ehl-i Sünnet ise bu konuda orta bir yol izlemektedir. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre insanın fiilleri Allah tarafından yaratılır, kul tarafından kesb edilir. Eşarî kelimcilerine göre kesb kulların yaptıkları fiillerde hâdis bir kudretin etkisiyle gerçekleşir. Bu konuda Mâtürîdîlerin görüşleri Eşarîlerle paraleldir. Fakat Mâtürîdîlerde insanın irade hürriyeti daha açık

¹¹² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-b, st. 9.

¹¹³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-b, st. 13.

¹¹⁴ Yusuf gevki Yavuz, “Kesb”, *TDV Şîâm Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara, 2002, s. 304-306.

ve belirgindir. Mâtürîdi âlimlerine göre kesb özgür bir seçimle fiillerin meydana geliçindekullarda Allah tarafından yaratılan irade ve kudretten ibarettir. Onlara göre kul fiillerin gerçek fâilidir. Kul fiili işlemeye niyet ettiğinde Allah fiili yaratır.¹¹⁵

Akkirmânî'ye göre ise insan fiillerinde irade ve kudretlerini kullanır. Fiili işlemeye azmeder Allah da fiili yaratır. İnsan amelleriyle, kararlarıyla, ilmiyle mahluktur ve sonradan yaratılmıştır. Bu yüzden yaptıklarının da mahluk olması gerekir.¹¹⁶ Akkirmânî konuya günah meselesi üzerinden devam ederek günahların Allah'ın emriyle değil de ancak Allah'ın var etmesiyle meydana geldiğini söyler. Kul cüzi iradeyle fiillerini içer günaha yönelir, Allah'ın halik sıfatı burada devreye girer ve kul kasib olur.¹¹⁷

Buna göre kişi günah işlemeye meylettiğinde Allah buna rıza göstermediği halde imtihan gereği günahı işeme gücünü onda yaratır. Ama günaha rızası yoktur ve günah işememizi istemez. Günahın var olma sebeplerini kulun isteği üzerine yaratır. Yani kulu zorla günaha sürüklemeyiz. Akkirmânî'nin kesb anlayışının tam olarak Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşünü savunduğunu gösterir. Ona göre fiili işeyen, niyet eden insan, fiilin oluşmasına etki eden ise sonsuz kudret sahibi olan Allah'tır.

Akkirmânî kesb konusuyla ilgili olarak, mal biriktirme meselesini örnek olarak gösterir ve bazı değerlendirmelerde bulunur. Ona göre, helalinden mal biriktirmek ve kazanmak helaldir. Akkirmânî, Ehl-i Sünnetin mal biriktirme ile ilgili görüşüne de dikkat çekerek, eğer çalışp kazanmaya gücü varsa kişinin mal biriktirmesinin ve malı kazanmasının kendisine ruhsat olduğunu ifade eder. Ona göre kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimsesi varsa helalinden kazanmaya mükellefiyeti vardır. Akkirmânî bu konuda *Bahrü'l-Kelâm* kitabını kaynak gösterir ve mal kazanmanın sadece kişinin çabası sonucu olduğunu söylemenin küfür olduğunu dile getirir. Ona göre rızkın Allah'tan olduğunu bilmek bir gerekliliktir. Bu konuya Peygamberlerin helalinden kazanarak rızklarını temin etmeleri de güzel bir örnektir. Nitekim Hz.

¹¹⁵ Arslan-Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, s. 214-235. Bkz. Ğnam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 10. Ayrıca bkz. Ebu'l-Hasan el-Eşari, *el-Ğane ve Usûlü Ehl-i's-Sünnet (Eşari Akâidi)*, s. 82.

¹¹⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 6-a, st. 7-8.

¹¹⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 12-b, st. 12-15.

Âdem ziraatkâr, Hz. Âîris terzi, Hz. Nuh tüccar, Hz. Âbrahim kumaÇtüccarı, Hz. Musa Hz. ğuayb“ın iÇisiydi. Hz. Muhammed (s.a.v) ise helalinden kazanmak için çalıÇır ve çaba gösterirdi.¹¹⁸

Akkirmânî“ye göre haram olan herhangi bir Çeyi biriktirmek de haramdır ve dolayısıyla bu mal helale dönüÇmez. Örneğın denize bir ibrik dolusu kirli su dökülse deniz kirlenmez. Haram mal kirli suya kirli su dökmek gibidir ve dolayısıyla haram mal temizlenmez. Helal mala, helal mal katılması durumunda da helalliğıne zarar gelmez. Ona göre, haram olan bir mal bir zimmetten baÇkibir zimmete geçer. Haram mal el değıÇirmekle haramlılığı ortadan kalkmaz. Ancak mirasçı için bu böyle değıldir. Çünkü ölenin mirası yani terekesi mirasçıya helaldir. Haram olduğunu bilse bile bu mal yine kendisine helaldir. Çünkü mirasçı malın eski sahiplerinin kim olduğunu bilmez. Akkirmânî, bu konuda *Umdetü“lFetâvâ* kitabını kaynak gösterir ve birinin yerde bir Çey bulsa ve sahibini bulmak için insanlara haber verse ancak bulamazsa ve paraya da ihtiyacı varsa o zaman bulduğı Çeyi satıp ihtiyacını giderebileceğini söyler. Bu mal kendisine lazım değılse o zaman harcadığı kadar sadaka verir.¹¹⁹

Buna göre baÇkısına mutlak haram olan bir Çey herkese haramdır. Haram olan Çeylerin biriktirilip kazanılması da haramdır. Örneğın kumarda kazanılan, çalınan veya faizden kazanılan paranın toplanması yani biriktirilmesi haramdır.¹²⁰

Sonuç olarak, Akkirmânî insanların fiillerinde irade ve kudretlerini kullanarak kesbi veya iktisabı kazandıklarını ifade eder. Fiilleri Allah yaratır fakat bu yaratmanın gerçekleştirilmesi için kulun irade ve kudretini kullanarak fiili iÇleneye niyet etmesi gerekir. Yani ihtiyarî fiillerin meydana geliÇindekullarda Allah tarafından yaratılan (hâdis) bir kudret söz konusudur. Kul cüzi iradesiyle fiilleri iÇer, Allah“ın halik sıfatı burada devreye girer ve kul kâsib olur.

¹¹⁸ Akkirmânî, *Risaletü“l-Hamdele*, Va. 11-a, st. 1-13.

¹¹⁹ Akkirmânî, *Risaletü“l-Hamdele*, Va. 11-b, st. 1-15.

¹²⁰ Akkirmânî, *Risaletü“l-Hamdele*, Va. 11-a, st. 1-15.

3.1.7.2. Güç Yetirme (Ġtitâat) Meselesi

Kelam literatüründe istitâat, kudret ve takat gibi deęiġk kelimeler ġeklinde geçen kudret kelimesinin sözlük anlamı; güç yetirmek, fiili ölçülü yapmak ve planlı bir ġekilde hareket etmek gibi anlamlara gelir. Bunlar arasında istitâat kelimesi daha yaygınlık kazanmıġtır. Ġtitâat, ihtiyari fiillerin yokluktan varlık sahasına çıkmasına etki eden güç olarak tanımlanır.¹²¹ Mu“tezile“ye göre istitâat fiilden öncedir. Çünkü kudretin fiille beraber olması, failin baġkibir fiile kadir olmamasını gerektirir ki bu onun güç yetirilemeyen ġeyle sorumlu tutulduğu anlamına gelir. Allah ise böyle kötü bir ġeyden münezzehtir.¹²²

EG“âyye ise insanın özünden kaynaklanan bir kudrete sahip olmadığı için özünden hariç baġkibir kudret ile kâdir olduğunu savunur. Kudret fiille birlikte bulunur ve fiilden sonra ortadan kalkar. Kulların fiilleri aynı zamanda Allah“ın kudretiyle meydana gelir.¹²³

Mâtürîdîler ise bir yönüyle Mu“tezile“ye diğer bir yönüyle de EG“âiler“e yakın olup bu iki görüġüuzlaġtırmaya çalıġır.ğöyle ki Mâtürîdîler kudreti fiilden önce ve fiille beraber olan kudret ġeklinde ikiye ayırır. Fiilden önceki kudret sebeplerin uygun olması ve koġuların sağlıklı olması anlamındaki kudrettir. Bu tür kudret fiillerin meydana gelmesi kendisine bağlı olsa bile fiiller için hazırlanmamıġtır. Bu kudret Allah“ın dilediğine verdiği bir nimettir. Fiilden sonraki kudret ise sonucunda ödöl ve ceza bulunan ihtiyarî fiillerin kendisiyle meydana geldiği kudrettir. Bu kudretin tanımını yapmak mümkün değildir. Bu kudret sadece fiil için vardır ve meydana geldiği zamanda onunla birlikte fiil de meydana gelir.¹²⁴ Buna göre Mâtürîdî düġünce de insan fiilinin oluşunu için üç aġama gereklidir. Ök olarak fiil için imkân ve ġartların yeterli olması, ikinci olarak insanın istemesi, azim ve kararlılıkla fiile yönelmesi ve üçüncü olarak da Allah“ın o fiili yaratması gerekir.

¹²¹ Yusuf ġevki Yavuz, “Ġtitâat”, *TDV ġlam Ansiklopedisi*, c. 23, ġstanbul, 2001, s. 399-400.

¹²² Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, s. 207.

¹²³ Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, s. 209. Bkz. Ebu“l-Hasan el-Eġarî, *el-ġane ve Usûlü Ehl-i“s-Sünnet (Eġarî Akâidi)*, s. 84.

¹²⁴ Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, s. 211-214. Bkz. ġnam Azam, *el-Fıkhü“l-Ebsat*, s. 27.

Akkirmânî, istitâat konusuyla ilgili olarak Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine yer verir. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre istitâat fiilden önce ya da sonra değil ancak fiille beraberdir. Allametü'l-ekmel'e (Molla Hüseyin b. Şekender el-Hanefi) göre istitâat; kudret, kuvvet, takat gibi eş anlamlı kelimeler kul için kullanıldığı zaman aynı anlama gelirler. Ebu Hanife'ye göre ise "istitâat fiilden önce değildir. Aksi takdirde kul ihtiyacı anında Allah'a ihtiyaç duymazdı bu ise "Müstâğni olan Allah'tır sizler ise muhtaçsınız."¹²⁵ ayetine aykırı olurdu. Ebu Hanife'ye göre eğer istitâat fiilden sonra olsaydı bu imkânsız olurdu. Çünkü fiilin var olması istitâatsiz mümkün değildir. Akkirmânî istitâat ile ilgili görüşlerine delil olarak *Bahrü'l-Kelâm* kitabını kaynak göstererek kulun Allah'ın yardımıyla fiili işlemeye güç yetirebileceğini söyler. Fiil esnasında Allah kula güç verir. Kul niyet sahibidir. Günah işlemeye meylettğinde Allah'a isyanı ortaya çıkar ve kendisinin yaptığı suçtan dolayı cezaya müstahak hale gelir. Kul Allah'a ibadet etmeye niyet ettiğinde ise Allah'ın yardımı vuku bulur.¹²⁶

Koyu bir Mâtürîdî olan Akkirmânî, istitâat konusunda da Ehl-i Sünnet akidesine bağlı kalmıştır. Buna göre istitâat fiille beraberdir. Kul niyet edip fiili işlemeye kastettiğinde Allah o fiili yaratır.

3.1.8. Kaza ve Kader

Kader kelimesinin sözlük anlamı; "gücü yetirmek, planlı yapmak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek" gibi anlamlara gelir. Kader, Allah'ın nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilmesi ve takdir etmesidir. Kaza ise sözlükte; "hükmetmek, sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek" gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise kader, Allah'ın olaylara ve nesnelere yönelik ezeli planını gerçekleştirmesidir.¹²⁷

Akkirmânî'ye göre kaza, bütün var olacak her şeyin Levh-i mahfuz'da toplu olarak var olmasıdır. Kader ise ardı ardınca harici sebeplerle kazanın oluşması için var olacak şeylerin ayrıntılarıdır. Akkirmânî bu görüşünü "Hiçbir şey yoktur ki

¹²⁵ Muhammed Suresi, 47/38.

¹²⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 12-b, st. 13-15.

¹²⁷ Yusuf gevki Yavuz, "Kader", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 58-63.

hazinelere yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.”¹²⁸ ayeti ile destekler. O, bu konunun devamının Ebulleys’in *Mukaddime*’si üzerine yazılmış *Ğolan ğerhû*’*l-Kudnî*’de geçtiğini ifade eder.¹²⁹

Bu tanımlama EĞ’âîler’in kaza-kader tanımıdır.¹³⁰ Mâtürîdîler bu tanımlamanın aksini söylerler. Akkirmânî’nin kaza-kader tanımı bu yönüyle dikkat çekmektedir. Çünkü bilinenin aksine kader ve kaza tanımları yer değiştirmiştir. Buna göre kaza var olacak her Ğeyin önceden belirlenmesi, kader ise önceden belirlenen Ğeylerin ayrıntılarıdır.

Akkirmânî’ye göre hayır ve Ğe Allah’ın izniyle meydana gelir. Ona göre bunun aksini iddia eden kâfir olur. Çünkü kiĞinin böyle bir iddiada bulunması tevhit inancına gölge düşürür. Akkirmânî tevhidi hayrın ve Ğerin takdirinin Allah’tan geldiğini kabul etmek olarak tanımlar. O, bu görüşlerini *el-Vasiye*’ye dayandırır.¹³¹

Buna göre bütün oluşabilecek her Ğeyin tek yaratıcısı Allah’tır. Tek yaratıcı O olduğuna göre hayrın ve Ğerin takdirini başkasına atfeden dinden çıkar. Akkirmânî kader ve kaza ile ilgili değerlendirmelerine Levh-i mahfuz konusuyla devam eder. Akkirmânî’ye göre Allah Levh-i mahfuz’u yaratmıştır ve kıyamete kadar olacak her Ğeyi Levh-i mahfuz’da yazması için kaleme emretmiştir. Bu görüşünü “Ğledikleri her Ğey ise kitaplarda kayıtlıdır.”¹³² ve “Küçük, büyük her Ğey satır satır yazılmıştır.”¹³³ ayetlerine dayandırır. Levh-i mahfuz’un özelliklerine gelince beyaz inciden olup kenarları kırmızı yakuttandır. Anlatılamayacak derecede büyük olup uzunluğu beĞ yüz yıldır.¹³⁴

Ebu’l-Hasan’a dayandırdığı rivayette ise Ğunarı söylemektedir: Allah kaleme yazması için nidada bulundu. Bu nidanın korkusundan kalem titredi yansımaya dönüştü. Levh-i mahfuz’da yazılı olup da kıyamete kadar cari olacak her Ğey

¹²⁸ Hicr Suresi, 15/21.

¹²⁹ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 5-b, st. 4-8.

¹³⁰ Ebu’l-Hasan el-EĞarî, *el-Ğane ve Usûlü Ehl-i’s-Sünnet (EĞarî Akâidi)*, s. 142.

¹³¹ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 4-b, st. 11-12.

¹³² Kamer Suresi, 54/52. Levh-i Mahfuz konusu için bkz. Ğnam Azam, *el-Fıkhü’l-Ekber*, s. 8. Ebu’l-Hasan el-EĞarî, *el-Ğane ve Usûlü Ehl-i’s-Sünnet (EĞarî Akâidi)*, s. 142.

¹³³ Kamer Suresi, 54/53.

¹³⁴ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 6-b, st. 1-8, Va. 13-b, st. 8-11.

meydana geldi. Levh doldu kalem kurudu. Mutlu olacaklar mutlu, Çaki olacaklar Çaki (bedbaht, kötü) oldu. Akkirmânî, bu rivayetlerine delil olarak Süyûtî'nin *Hey'etü's-Sunniye*'sini kaynak gösterir.¹³⁵

Akkirmânî Levh-i mahfuz'la ilgili bazı kelimelerin açıklamalarını da yaparak bu tanımlamalarına kaynak olarak Ebu'l-Münteha'nın *Fıkhu'l-Ekber* kitabını kaynak verir. Akkirmânî'ye göre "tevfik" sebeplerin iyilik ve mutlulukla, birbirleriyle uyuşmasıdır. Bağka bir tanıma göre ise "tevfik" taat kapısının açılması ve günah kapısının kapatılmasıdır. Akkirmânî, Ebu Hanife'nin fazilet konusunda, "fazilet, Allah'ın emrettiği bir Çeydir eğer bunun aksi olsaydı fazilet farz olurdu" dediğini nakleder. Akkirmânî'ye göre Allah'ın iradesi, sevmesi, rızası, kazası, hükmü, ilmi, bunların hepsi Levh-i mahfuz'dadır.¹³⁶

Akkirmânî "hızlan" kelimesinin açıklamasıyla konuya devam eder ve kelimeyi ÇuÇukilde tanımlar. Hızlan, tevfiğin zıddıdır. Akkirmânî, *Dekaiku'l-Ahbâr* kitabını kaynak göstererek Çunarı söyler: Allah Levh-i mahfuz'u beyaz inciden yarattığını sonra Levh-i mahfuz'u arÇabağladığını, uzunluğunun yedi kere yer ile sema arası kadar olduğunu ve içinde kıyamete kadar olacak her Çeyin yazılı bulunduğunu söyler. Konuyla ilgili Çun-i Mes'ûd'tan gelen rivayeti de kaynak göstererek Çunarı nakleder: Yeryüzü geniÇliği beÇyüz yıldır. Denizler üç yüz sene, yüz yılı harabeler ve yüz yılı da imardır.¹³⁷

Sonuç olarak, Akkirmânî Levh-i mahfuz'un Allah tarafından yaratıldığını kıyamete kadar olacak her Çeyin bilgisinin Levh-i mahfuz'da yazılı olduğunu söyler. Levh-i mahfuz'un özelliklerinden bahsederken görüÇüne değiÇk kitaplardan da kaynaklar gösterir.

¹³⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 14-a, st. 1-5.

¹³⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 6-a, st. 4-6. Tefvik ve Hızlan Mâtürîdilerin Delâlet ve Hidâyet meselesini açıklamak için geliÇirdikleri bir teoridir. Bkz. Çnam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 15, Ebu'l-Hasan el-EÇarî, *el-Çane ve Usûlü Ehl-i's-Sünnet (EÇarî Akâidi)*, s. 141.

¹³⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 6-b, st. 1-2.

3.1.9. Halku'l-Kur'an Meselesi

Halku'l-Kur'an Kur'an'ın yaratılmış olması anlamına gelir. Kur'an'ı Kerim'in sonradan mı yaratıldığı yoksa Allah'ın ezeli keliması mı olduğu konusunda hicri birinci asırda çıkan fikri ihtilafları ifade eden bir kavramdır. Kur'an'ın mahlûk olduğu meselesi kısmen Ebu Hanife zamanında ortaya çıkmıştır.¹³⁸ Kur'an'ın mahlûk yani yaratıldığı düşünmesi Mu'tezile'nin savunduğu bir görüş olup Abbasi halifesi Me'mûn zamanında yeni bir boyut kazanmıştır.¹³⁹

Akkirmânî, Kur'an'ın mahlûk olduğu düşüncesine karşı olduğunu açıkça ifade eder. Ebu Hanife ve diğer sünni âlimlerin görüşü ve kitaplarını görüşüne kaynak olarak gösterir ve Halku'l-Kur'an fikrini çürütmeye çalışır. O, Kur'an'ın mahlûk olduğu meselesinde Mâtürîdî görüşü savunur. Ebu Hanife'nin Kur'an'ın yaratılması konusunda altı ay çekingenlik gösterdiğini fakat daha sonra Allah'ın keliması olduğunu ve yaratılmadığını, Kur'an'ın Allah'ın sıfatı olduğu görüşüne vardığını aktarır. Akkirmânî'ye göre Kur'an Allah'ın peyder pey indirdiği kelimadır ve mahlûk değildir.¹⁴⁰ Akkirmânî, Ebu'l-Mu'in en-Neseffî'yi kaynak göstererek Allah'ın bütün isim ve sıfatlarıyla ezeli olduğunu söyler. Allah'ın keliması mushaflarda yazılmış ve ezberlenmiştir ama bu yazılanların içinde değildir. Kur'an Allah'ın keliması olduğu için mekândan münezzehtir. Ne fazlalık eklenmiştir ne de eksiltilebilir. Kimse onda bir değişiklik yapamaz. Allah mekânlarda kendisine ibadet edilir ama mekânlarda değildir. Kur'an göğüslerde ezberlenip hıfz edilir ama insanların göğüslerinin içinde değildir. Allah'ın sıfatı olduğu için mekândan münezzehtir. Akkirmânî bu görüşünü *Bahrü'l-Kelâm* kitabına dayandırır.¹⁴¹ Buna göre Kur'an Allah'ın keliması ve ezeli sıfatıdır. Mutezilîlerin dediği gibi mahluk değildir. Mushaflarda yazılı olması ya da insanların Kur'an'ı ezberlemesi ona yer tayin etmez. Allah'ın sıfatı olduğu için mekândan münezzehtir.

¹³⁸ Bkz. W. Montgomery Watt, *Ğlam Düşüncesinin Teçekkül Devri*, (çev. Ruhi Ethem Fiğlalı), Umran Yayınları, Ankara, 1981, s. 305-308.

¹³⁹ Yusuf gevki Yavuz, "Halku'l-Kur'an", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 15, Ğstanbul, 1997, s. 371-375.

¹⁴⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 7-b, st. 1-2. Bkz. Ğnam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 16. Ayrıca bkz. Ebu'l-Hasan el-EĞarî, *el-Ğbane ve Usûlü Ehl-i's-Sünnet (EĞarî Akâidi)*, s. 44.

¹⁴¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 8-a, st. 6-10.

Sonuç olarak Akkirmânî, Mâtürîdî ve EĞ“nî kelamcılarının görüşleri paralelinde bir görüşsergileyerek lafzî kelâm ve nefsî kelâm ayırımı üstünde durmaktadır. Ses, harf ve ibareler Allah dıÇındaki varlıklarda sonradan var edilmiğtir. Mâtürîdî ve EĞ“nî alimleri ise bu hadis ibareleri “lafzî kelâm” olarak adlandıırırlar. Onlara göre “lafzî kelâm” dığında Allah’ın zatı ile kaim bir mana vardır. Bu ise lafzî kelâmın iğaet ettiği hakikî kelâm olan “nefsî kelâm”dır.¹⁴² Akkirmânî Kur’an’ın göğüslerde ezberlendiğini söyleyerek lafzî kelâma, göğüslerin içinde olmadığını söyleyerek de nefsî kelâma dikkat çeker.¹⁴³

3.1.10. Ahiret Ahvali

3.1.10.1. Münker ve Nekir Sorgusu

Münker ve Nekir ölen kiğinin kabrine gelerek onu sorguya çekecek olan iki meleği ifade eden bir terimdir. Kur’an’da kabir hayatından söz edilmekte ancak Münker ve Nekir’e iğaret eden ayetler bulunmamaktadır.¹⁴⁴

Akkirmânî, *Dekaiku’l-ahbâr*’a dayanarak, Münker ve Nekir’in hak olduğunu söyler. Bu melekler ölen kiğinin kabrine gelip Rabbin kim? Dinin nedir? Peygamberin kimdir? Ėeklinde sorular soracaktır. Akkirmânî’ye göre kabirde ruh cesede geri döner ve dünyada olduğu gibi kiğicanlanır. Münker ve Nekir ölen kiğye gelerek ona sorular sorarlar.¹⁴⁵

3.1.10.2. Kabir Azabı

Ehl-i Sünnet âlimlerinin hemen hemen tamamı ve sünnî olmayan birçok mezhep tarafından kabir hayatının varlığı, orada bir sualin olacağı ve kabir azabı kabul edilmiğtir.¹⁴⁶ Akkirmânî’ye göre günahkâr Müslümanlar ve kâfirler için kabir azabı vardır. Bu görüşüne *Fıkhul-Ekber* kitabını kaynak gösterir.¹⁴⁷ Akkirmânî müminlerin iki kısma ayrıldığını, itaatkâr olanlara kabir azabının olmadığını ama

¹⁴² Yusuf Ėevki Yavuz, “Kelâm”, *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara, 2002, s. 194-196.

¹⁴³ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 8-a, st. 6-10. Bkz. Ėnam Azam, *el-Fıkhul-Ekber*, s. 15.

¹⁴⁴ Süleyman Toprak, “Münker ve Nekir”, *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 32, Ėstanbul, 2006, s. 14-15.

¹⁴⁵ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 15-a, st. 1-6.

¹⁴⁶ Arslan-Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, s. 366.

¹⁴⁷ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 14-b, st. 1-5.

kabir sıkığtrması olduğunu sĐyler. GĐnahkâr olanlar içinse hem kabir azabı hem de kabir sıkığtrması vardır. Bu değerlendirmelerine ise *Bahrü'l-Kelâm* kitabını referans gösterir.¹⁴⁸

Akkirmânî'ye göre cuma günü kabir azabı ve sıkığtrması ölen kiğiden kaldırılır ve kıyamete kadar geri gelmez. Cuma günü ölenler için sadece bir saatlik kabir azabı ve sıkığtrması olduğunu daha sonra kıyamet gününe kadar kendisinden bu azabın kaldırıldığını ifade eder. Ruhun cesetle bitiğk olduğunu aynı Ėekilde beden toprak olunca da ruhun bedenle bitiğk olacağını ve ruhun kabirde acı çekeceğini dile getirir. EĞ'î ve Mâtürîdî alimlerinin çoğunluğu ise ruhun cesede aynen iade edileceğini söylemekten ekinmiğerdir. Akkirmânî, *Rivayetü'l-Hazan* kitabından yaptığı alıntıda, ölen kâfir ise azabı kıyamet gününe kadar devam edeceğini ve kıyamet günü azabın kendisinden kaldırılacağını sĐyler. Ramazan ayında ise Peygamberimizin hatırına azap kiğiden kaldırılır.¹⁴⁹ Akkirmânî ölü bedende ruh olmayacağından dolayı kabir azabının nasıl mümkün olacağı problemine Peygamberimizin (s.a.v) Ėu sözleriyle çözüm getirir: "Diğiinde nasıl ruh olmadığı halde ağrıyorsa ceset de öyle ağrı."¹⁵⁰ Sonuç olarak Akkirmânî'ye göre kabir azabı ve kabir sıkığtrması vardır. Ėaatkâr müminler için kabir azabı olmayıp sadece kabir sıkığtrması vardır. GĐnahkâr müminler için ise hem kabir azabı hem de kabir sıkığtrması söz konusudur. Cuma günü ölenler için sadece bir saatlik kabir azabı ve sıkığtrması olacaktır.

Ėlam dünyasında çok fazla görüğünortaya çıktığı ruh konusunda filozofların görüğlerinde de önemli farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin Thales'e göre nefis sudan, Anaksimenes'e göre havadan, Herakleitos'a göre ateÇten, Demokritos'a göre nefes alıp verirken bedene giren düzgün ve hareketli atomlardan, Anaxagoras'a göre ise havadan daha ince olan latif bir cisimden meydana gelmektedir. Platon ruhu bedenden ayrı bir cevher olarak ele alır. Aristoteles'te

¹⁴⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 14-b, st. 7-8. Bkz. Ėnam Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 15. Ayrıca bkz. Ebu'l-Hasan el-EĞarî, *el-Ėbâne ve Usûlü Ehl-i's-Sünnet (EĞarî Akâidi)*, s. 147.

¹⁴⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 14-b, st. 8-15.

¹⁵⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 15-a, st. 1-3. Ayrıca bkz. Süleyman Toprak, "Kabir", *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 24, Ėstanbul, 2001, s. 37-38.

madde ve form öğretisi vardır. Madde beden, ruh ise onun formudur. Aristoteles'e göre ruh bir töz olmak zorundadır. Bu da üç şekilde olabilir. Sırasıyla madde, form ve madde ile formdan meydana gelen bir bileşik. Ona göre madde ancak form kazandığı zaman canlı bir bedene dönüşebilir.¹⁵¹ Kindî'ye göre ruh madde gibi bir şey değildir. Ruhun cevheri Allah'tan gelmektedir. Dolayısıyla ruh basit, değerli ve yetkindir. Fârâbî ruhu bedenden bağımsız basit bir cevher olarak görürken Öñ-i Sina ruhu "kendini ve bağışını bilen, birleşik olmayan, basit ve manevi bir cevher" olarak tanımlar. Gazali ise ruhu "latif, buhar gibi bir cisim" ve "insanda idrak eden, bilen bir latife" olmak üzere iki şekilde tanımlar.¹⁵² Akkirmânî ruhun cesetle bitişik olduğunu aynı şekilde beden toprak olunca da ruhun bedenle bitişik olacağını dile getirir.¹⁵³ Akkirmânî'nin ruhun bedenle bitişik olduğu görüşü, Aristoteles'in ruh ve beden ilişkisiyle ilgili ortaya koyduğu görüşle paralel gibi görünmesi açısından dikkat çekicidir.

3.1.10.3. Mizan Konusu

Mizan sözlükte tartmak, ölçüye vurmak, bir şeyin ağırlığını tahmin etmek gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise ahirette mükellef kulların, sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir eylemi olarak ceza veya mükâfatı gerektiren amellerin değerlendirilmesi şeklinde tanımlanır.¹⁵⁴

Akkirmânî'ye göre mizan hak'tır. Bu görüşünü "Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."¹⁵⁵ ayetine dayandırır. Ona göre müminlerin hayır ve kötülükleri bu mizan ile tartılacaktır. Akkirmânî bu konudaki düşüncelerine Muhammed b. Ali et-Tirmizî, Allametü'l-ekmel ve Öñ-i Abbas'ı da kaynak gösterir.¹⁵⁶

¹⁵¹ Ahmet Cevizci, *Ökçağ Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 375-376.

¹⁵² Mustafa Akçay, "Gazzâli'de Ruh Tasavvuru", *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 7, Erzurum, 2005, s. 90-102. Ayrıca bkz. M. Cüneyt Kaya, *Ölâm Felsefesi Tarih ve Problemler*, Öam Yayınları, İstanbul, 2017, s. 92-93.

¹⁵³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 14-b, st. 8-15.

¹⁵⁴ Süleyman Toprak, "Mizan", *TDV Ölam Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul, 2005, s. 211-212.

¹⁵⁵ Enbiyâ Suresi, 21/47.

¹⁵⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 16-b, st. 7-12.

Akkirmânî, Ebü's-Suûd Efendi'nin tefsirinde kâfirlerin amellerinin tartılmayacağını ve onlar için tartı kurulmayacağından bahsettiğini söyler. Ayrıca Akkirmânî hesabın nasıl olacağına dair probleme, mizan ve hesabın sıratın üstünde olacağı, her bir kişinin sevabı tartılarak, tartısı ağır gelenlerin Cennete gireceği, hafif gelenlerin ise ateşdedüğü şeklinde cevap verileceğini ifade eder. Akkirmânî bu konunun *Bahrü'l-Kelâm* kitabında da bu şekilde geçtiğine dikkat çeker.¹⁵⁷

Akkirmânî *Dekâikü'l-Ahbâr* kitabını ve "Kitabını oku! Bugün senin nefsin kendi hesabını görmek için kafidir."¹⁵⁸ ayetini kaynak göstererek insanın amel defterini okumasının hak olduğunu söyler. Akkirmânî'ye göre Allah insanları kıyamet gününde hesaba çekmek için bir araya getirecek ve amel defterleri havalanıp kar gibi uçarak mahşer alanına gelecektir. Rahman tarafından bir münadi (seslenen, çağırın, müezzin), "ey filan kişi sağından tut kitabını, ey falan kişi solundan tut kitabını, ey falanca kişi sırt tarafından al kitabını" şeklinde seslenecektir. Emir gelmeden hiç kimse kitabını alamayacak kâfirler ise kitaplarını sırt tarafından alacaktır.¹⁵⁹

Akkirmânî kitabını sağından alacakların yüzlerinin dolunay gibi aydınlık olacağını, günahlarının görmezlikten gelineceğini ve onlara yetmiş tane elbise giydirileceğini söyler. Onlara biri altından, biri gümüşten ve sonuncusu inciden olmak üzere üç bilezik takılır. Mümini, kardeşleri güzelliğinden dolayı tanıyamazlar. Bu kişi Cennette ebedi kalacaktır. Kâfirlere gelince başlarına ateşten bir taç ve demirden elbiseler giydirilir ve boyunlarına tellerden ipler takılır. Kardeşleri onlardan korkup kaçarlar.¹⁶⁰

Akkirmânî'ye göre Allah, nefisleri, ölümlerinden sonra elli bin sene geçse bile ceza ve sevap için diriltecektir. Akkirmânî bu konuda bütün Müslümanların görüş birliğine vardığını söyler. Ona göre Allah bedenlerin bütün parçalarını bir araya getirip eski haline getirecek ve bedenler dünyada olduğu gibi öz şekilleriyle var olacaktır. Akkirmânî bunu neşir olarak tanımlar. Diriltmeden sonra bedenlerin

¹⁵⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 17-a, st. 4-7.

¹⁵⁸ Ğrâ Suresi, 17/14.

¹⁵⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 17-b, st. 1-9.

¹⁶⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 18-a, st. 2-14.

mahçer meydanına sevk edileceğini bunun da haçir olduğunu ifade eder. Bu görüşlerini ise *gerhü'l-Emâli* kitabına dayandırır.¹⁶¹

Akkirmânî, Ebu Hanife'nin *Fıkhu'l-Ekber*'ini kaynak göstererek hasımlar arasında sevapla kısasın hak olduğundan söz eder. Ona göre zâlim ve mazlum arasında kısas olarak zâlimden varsa sevaplarının alınması ve mazluma verilmesi haktır. Eğer zâlimin sevapları yoksa mazlumun günahları zâlime yükletilir.¹⁶² Allametü'l-ekmel (Molla Hüseyin b. Şekender el-Hanefî) ise bu konuda Hz. Peygamberden (s.a.v) Çuhadisi rivayet eder: "Zulmederek haksızlık eden kiçidinar ve dirhemini bulunmadığı kıyamet gününden önce helalleçsin.Eğer salih ameli varsa haksızlık yaptığı kadarı alınır ve haksızlık yapana yükletilir. Eğer sevabı yoksa haksızlığa uğrayanın günahlarından alınır haksızlık yapana yükletilir."¹⁶³ Akkirmânî bu görüşlerini *Tenvîr* kitabına dayandırır.¹⁶⁴

Netice olarak Akkirmânî'ye göre mizan haktır. Allah insanları kıyamet gününde hesaba çekmek için bir araya getirecek, mizan ve hesap sıratın üstünde olacak, her birinin sevabı tartılacak, tartısı ağır gelenler Cennete girecek, tartısı hafif gelenler ise ateçedüçecektir. Tartıda kiçiler değil amelleri tartılacaktır. Zâlim ve mazlum arasında kısas olarak zâlimden varsa sevapları alınacak mazluma verilecek, sevapları yoksa mazlumun günahları zâlime yükletilecektir.

3.1.10.4. çefaati Konusu

çefaati, ahirette peygamberlerin ve Allah'ın kendilerine bu yetkiyi verdiği kimselerin müminlerin bağıçlanması için Allah'tan af dilemesi anlamına gelen bir terimdir.¹⁶⁵ Akkirmânî, Peygamberimizin (s.a.v) Çefaatinin ümmetinden Cennet ehli olanlar için hak olduğunu söyler. Buna delil olarak "Rabbini seni makamı Mahmûd'a ulaçtırsın."¹⁶⁶ ayetini gösterir. Akkirmânî'ye göre büyük günah içemiçolsalar bile Peygamberimizin Çefaati ümmetinden Cennet ehli olanlar için haktır.

¹⁶¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 18-b, st. 6-13.

¹⁶² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, 18-b, st. 14-15.

¹⁶³ Buhâri, *Mezalim*, 10.

¹⁶⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, 18-b, st. 14-15, Va. 19-a, st. 1-6.

¹⁶⁵ Mustafa Alicı, "çefaati", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 38, Çstanbul, 2010, s. 411-412.

¹⁶⁶ Çrâ Suresi, 17/79.

Peygamberimizin (s.a.v) Çuhadisi de buna delildir: “Benim Çfaatim ümmetinden büyük günahları olanlar içindir.”¹⁶⁷ Akkirmânî’ye göre büyük günahlardan kasıt Çirkindınçndakilerdir.¹⁶⁸ Nisa Suresi 116. ayette de belirtildiği üzere “güphanesiz Allah, kendisine ortak koÇumasını bağıÇamaz.”¹⁶⁹ Netice olarak, Akkirmânî’ye göre Peygamberimizin (s.a.v) Çfaati ümmetinden cennet ehli olan müminler için haktır. Çgefaat büyük günah içÇeyenler için de geçerlidir. Ancak Allah’a ortak koÇanlar bundan müstesnadır.

3.1.10.5. Cennet ve Cehennem konusu

“Örtmek, gizlemek” anlamındaki “c-n-n” kökünden türetilmiş bir isim olan Cennet, “bitki ve ağaçlar ile toprağı örten bahçe” anlamına gelir. Dini bir terim olarak ise; müminlerin ahirette ebedi olarak kalacakları ve dünyada yaptıkları iyiliklerin bir karÇılığı olarak mükâfatlandırılacakları yerdir. Cennetle ilgili bazı isimler vardır. Bu isimler birçok âlime göre Cennetin kısımlarını ifade eder. Bunlar Cennet, Adn, Firdevs, Hüsna, Darüsselam ve Darülmukame’dır.¹⁷⁰ Cehennem ise Allah’a inanmayanlar, münafık ve günahkarların ceza görecekları yerdir. Kur’an’da Cehennem ile ilgili farklı isimler geçmektedir. Bu isimler Cahim, Hâviye, Hutame, Lezâ ve Sâir’dır.¹⁷¹

Akkirmânî’ye göre Cennet ve Cehennem gerçektir ve Çuanda vardır. Buna delil ise “Kâfirler için hazırlanmış ateÇten sakının.”¹⁷² ve “Rabbinizin bağıÇna, geniÇliğı yer ile göklerle yer arası kadar olan ve Allah’a karÇıgelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koÇun”¹⁷³ ayetleridir. Akkirmânî ayetlerde geçen “û’iddet” fiilinin mazi fiil kipiyle kullanılmasının Cennetin ve Cehennem Çuanda var olduğuna içÇaet ettiğine dikkat çeker.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Tirmizi, Kıyame, 11.

¹⁶⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 19-b, st. 8-12.

¹⁶⁹ Nisâ Suresi, 4/116. Bkz. Çnam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 14. Ayrıca bkz. Ebu'l-Hasan el-EÇarî, *el-Çbane ve Usûlü Ehl-i's-Sünnet (EÇarî Akâidi)*, s. 152.

¹⁷⁰ Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, s. 399-402.

¹⁷¹ Arslan-Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, s. 394-398.

¹⁷² Âl-i İmran, Suresi, 3/131.

¹⁷³ Âl-i İmran, Suresi, 3/133.

¹⁷⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 15-b, st. 7-10.

Akkirmânî'ye göre Cennet ahali Cennette, Cehennem ahali de Cehennemde ebedi kalacaktır. Bu iddiasına kaynak olarak “İman edip salih amel işleyenler Cennetliklerdir ve orada ebedi kalacaklardır. İnkâr edenler ve ayetlerimizi yalanlayanlara gelince işte onlar Cehennemlidir. Onlar orada ebedi kalacaktır.”¹⁷⁵ ayetini delil olarak gösterir. Akkirmânî'ye göre bu ayet küfrün affedilmesinin caiz olmadığına işrettir. O, Ebu Hanife'nin de bu görüşte olduğunu söyler.¹⁷⁶

Akkirmânî'ye göre EĞâriler'de küfrün affedilmesinin caiz olduğu görüşü doğru bir görüş değildir. Çünkü hikmet, iyi ile kötünün eşitlenmesini gerektirir. Akkirmânî bu görüşünü “Yoksa biz iman edip salih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkarıcılar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız?”¹⁷⁷ ve “Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımız, hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar.”¹⁷⁸ ayetlerine dayandırır. Akkirmânî bu değerlendirmelerinin hepsini *el-Vasiye* kitabına dayandırır.¹⁷⁹

Akkirmânî Cennet ve Cehennem ile ilgili Tergib ve Terhib hadislerinden de¹⁸⁰ örnekler verir. Bu hadislerden biri Güçkildedir: Sahabelerden biri Peygamberimize (s.a.v) gelerek, “bize Cennetten bahset yapısı nasıldır?” Güçkinde soru sorar. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v); “bir kerpici altından bir kerpici gümüştür. Kumu inci ve yakuttur. Harcı misktir. Toprağı safrandır. Cennete giren nimete gark olur. Asla perişan olmaz. Ebediliğe ve ölümsüzlüğe geçer. Elbiseleri çürümez. Gençliği yok olmaz.” Güçkinde cevap verir.¹⁸¹ Akkirmânî'ye göre yedi sınıf vardır ve bunlar asla yok olmayacaktır. Bunlar; Levh-i mahfuz, Arç Kürsi, Cennet, Cehennem sakinleri, Kalem ve ruhlardır. Buna delil ise “Sura üfürüleceği ve Allah'ın dilediği

¹⁷⁵ Bakara Suresi, 2/39.

¹⁷⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 20-b, st. 2-6.

¹⁷⁷ Sâd Suresi, 38/28.

¹⁷⁸ Câsiye Suresi, 45/21.

¹⁷⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 20-b, st. 7-15.

¹⁸⁰ İnanları kötülüklerden uzaklaştırmak ve iyiliğe yönlendirmek anlamında kullanılan bir tabirdir. Bkz. Mehmet Görmez, “Tergib ve Terhib”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul, 2011, s. 508-509.

¹⁸¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 21-a, st. 1-6.

kimselerden bağka gökte ve yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla.”¹⁸² ayetidir. Akkirmânî’ye göre Cennet, Cehennem ve bu ikisinin sakinleri, azap melekleri, huril âyn bunlar istisnadır.¹⁸³

Akkirmânî kendisine itiraz edilip “Onun zatından bağka her Ėey yok olacaktır.”¹⁸⁴ ayetinin delil olarak getirildiği takdirde, istisna tutulan bu yedi sınıfın ayetle çeliğmeyeceğini söyler. O, Kastallani’nin *Mevâhibü’l-Ledunniyye* kitabında bu ayeti “sadece zatı baki kalacaktır” Ėeklinde tefsir ettiğinden de bahseder. Akkirmânî’ye göre O’nun dıÇındaki her Ėey mümkün kategorisindedir. Hadd-i zatıyla vasfı ve keyfiyeti yoktur. Allametü’l-ekmel’e (Molla Hüseyin b. Ėkender el-Hanefî) göre ise “Allah dığında her Ėey yok olacaktır” dan kasıt, her Ėey zatı itibariyle mümkün kategorisinde olduğundan zatı mâdumdur. Bu guruptakiler zatı itibariyle var olmaya müstahak değillerdir. Sonradan var oldukları için yokluk mesabesindedirler. Akkirmânî, *Cevheretü’l-Lekkânî* kitabını kaynak göstererek bu helaktan; arĖ, küsî, Cennet Cehennem ve sakinlerinin müstesna edildiğini söyler.¹⁸⁵

Sonuç olarak Akkirmânî’ye göre Cennet ve Cehennem kendi ehilleri için yaratılmığır ve Ėuanda vardır. Sur’a üfürüleceği zaman Allah’ın zatından bağka her Ėey yok olacaktır ancak ArĖ, Kürsi, Levh-i mahfuz, Kalem, Cennet, Cehennem sakinleri ve ruhlar bundan müstesnadır. Akkirmânî bu Ėekilde Mu’tezile’nin Cennet ve Cehennem sonradan yaratılacağı görüğüne karĖı çıkmığ ve kendi görüğlerinin Mu’tezile ve Cehmiyye’ye birer ret olduğunu ifade etmiğtir.

---

¹⁸² Naml Suresi, 87/27.

¹⁸³ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 15-b, st. 7-15.

¹⁸⁴ Kasas Suresi, 28/88.

¹⁸⁵ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 16-a, st. 1-4.

3.1.11. Sahabenin Fazileti

Akkirmânî, ümmetin Hz. Peygamberden (s.a.v) sonra en faziletliilerinin Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali olduğunu söyler ve “(Ğman ve amelde) öne geçenler ise (Ahirette de) öne geçenlerdir. Ğte onlar (Allah’a) yaklağtırılmığ kimselerdir. Onlar, Naım cennetlerindedirler.”¹⁸⁶ ayetlerini delil olarak sunar.¹⁸⁷

Netice olarak, Akkirmânî’ye göre hülefâ-i râğidîn Peygamberimizden sonra ümmetin en faziletli kiğidir ve bu durum ayetle sabittir.

3.1.12. ĞK Hadisesi

Akkirmânî, Ebu Hanife’nin ifk hadisesi hakkındaki görüşlerini aktarırken bu görüşlerin Ehl-i Sünnetin ortak kararı olduğunu, kendisinin de bu görüşü paylağtığını açıkça ifade eder. Akkirmânî’ye göre Hz. AiÇe (r.a), Hz. Hatice’dan (r.a) sonra insanların en üstün kadınıdır. O müminlerin annesidir. O, zina iftirasından arındırılmığtır ve Rafizilerin¹⁸⁸ ithamlarından uzaktır. Akkirmânî, Ebu Hanife’nin “kim Hz. Aiğeye zina ithamında bulunursa, itham edenin kendisi veled-i zinadır.” Ğklerinde ifadeler kullandığını aktarır. Allametü’l-ekmel’e (Molla Hüseyin b. Ğkender el-Hanefî) göre böyle bir ithamda bulunan kiÇikâfir olur. Çünkü ayetle temizliği ortaya çıkmığolan annemiz hakkında zina isnat eden kiğiayeti inkâr etmiğolur.¹⁸⁹ Buna göre Hz. AiÇe(r.a) zina ithamından uzaktır. Bu durum ayetle sabittir. Bunu iddia eden ayeti inkâr etmiğolur ki bu durumda dinden çıkıp küfre düğer ve kâfir olur.

¹⁸⁶ Vâkıa Suresi, 56/10-12. Bkz. Ğnam Azam, *el-Fıkhü’l-Ekber*, s. 10-11. Ayrıca bkz. Ebu’l-Hasan el-EĞarî, *el-Ğbane ve Usûlü Ehl-i’s-Sünnet (EĞarî Akâidi)*, s. 154.

¹⁸⁷ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 9-b, st. 1-6.

¹⁸⁸ BağtaZeyd b. Ali’dan ayrılan ilk Ğnamiler’e daha sonra bütün Ėîî fırkaları ile Ėîî unsurları tağyan bazı bâtinî guruplara verilen isimdir. Mustafa Öz, “Râfiziler”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 34, Ğstanbul, 2007, s. 396-397.

¹⁸⁹ Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Va. 20-a, st. 10-15.

3.1.13. Dini Hükümler

3.1.13.1. Ğer'î Hükümler

Akkirmânî Ğer'î hükümleri vacip, mendub, mubah, haram ve mekruh olanlar Ğekilde beĞkısma ayırır. Mükellef olan kiĞilerin yapması gereken fiilleri ise farz, vacip, sünnet, müstehab, mubah, katî haram, tahrimen mekruh ve tenzihen mekruh olarak sekiz kısımda değerlendirebilir. Bu fiillerin mükellef olan kullara gece ve gündüz her zaman gerekli olduğunu söyler. Kulun bunlarla amel etmesinin farz olduğunu ve bunları inkâr edenlerin küfre düĞeceğini iddia eder. Akkirmânî, kendisine bu sekiz fiil kiĞye nasıl farz olur? diye bir soru gelirse bu soruya iki Ğekilde cevap verebileceğini söyler: İlk cevap olarak, Ğlam'a girmek için icmali iman kafidir. İkinci cevap ise icmali imanın kâfi olması müminden küfür sözlerinin çıkmamasına ve dinden çıkmasına sebep olacak fiilleri iĞlememesine bağlıdır. Bu konudaki değerlendirmelerine delil olarak *Bedru'r-ReĞd*, *Fetavâtü'l-Tatarhâniye* ve *el-Kadıhân* gibi fıkıh kitaplarını kaynak gösterir.¹⁹⁰

Akkirmânî'ye göre bu fiilleri bilip amel etmek çok önemlidir. Çünkü burası çok hassas bir noktadır. Din hakkında zayıf olanların çoğu bu fiillerdeki hükümleri bilmezler. Bu sekiz fiilin ezberlenmesi için sabah vaktine giren kiĞinin saat saat bu fiillerin her birinin anlamını düĞünmesi gerekir. Bu durum her ne kadar zaman gerekirse de akıl fark edip anlayıncaya, bu kavramları birbirinden ayırt edinceye ve itikâdını böylece düzeltinceye kadar kiĞibu fiilleri çalıĞıp ezberlemelidir.¹⁹¹

Akkirmânî'nin açıklamalarına dayanarak diyebiliriz ki Ğer'î hükümler bilinmesi gereken iman esaslarındandır. Bu hükümler dinen mükellef sayılan kiĞiler için tüm vakitlerde geçerlidir. Bu bilgiler bilinip amel edilmeli, bilmeyenler ise vaktinin çoğunu bu fiilleri öğrenmeye ayırmalıdır.

¹⁹⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 26-a, st. 7-13.

¹⁹¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 26-b, st. 4-9.

3.1.13.2. Teklifi Hükümler

Akkirmânî konuya teklifi hükümler ile ilgili kelimeleri tanımlamakla başlar. Ona göre farz, Kur'an'ı Kerim'in ayetleri, mütevatir hadis, icma ve kıyas ile hükmü sabit olan Şüpheden uzak katî bir delildir. Bu konuda kişye gerekli olan ilmihali bilmek ve bilmeyenlere öğretmek, Ehl-i Sünnet'in itikâdını, beşvakit namaz, oruç, zekât, hac ve daha başkafarzlari bilmektir. Akkirmânî farzın hükmü konusunda ise farzlari yapma zorunluluğunun bulunduğunu belirtir. Farzlari yapan sevap kazanır, farzlari terk eden asi, inkâr eden ise kâfir olur.¹⁹²

O halde Allah'ın farz kıldığı esaslar öğrenilmeli ve kendisiyle amel edilmelidir. Çünkü farzın hükmü kesin bir delille sabittir. Kişnin yapmama gibi bir durumu söz konusu değildir. Farzı terk eden günah işemiştir.

Akkirmânî'ye göre vacip zannî bir delille sabit olandır. Şinde Şüphevardır. Namazların rükünlerinin tadili, iki bayram namazı, ramazan orucunun fitresi, kurban kesmek vacibe örnektir. Akkirmânî vacibin hükmü konusunda ise kişnin bunlari yapmak zorunda olduğunu söyler. Vacib olanlari yapan sevap kazanır, terk eden asi, inkâr eden ise kâfir olur. Akkirmânî sünneti ise Şu Şekilde tarif eder: Sünnet, Peygamberimizin (s.a.v) bir ya da iki defa terk etmesiyle birlikte genel olarak devam ettiği ibadetlerdir. Cemaatle namaz kılmak, ezan, ikamet, misvak, teylasan (başve omuzlari örten örtü), düğün yemeği ve bunlardan başkaPeygamberimizin (s.a.v) yol gösterici sünnetlerinin hepsi bu kapsamdadır. Sünnetin hükmüne gelince yapan sevap kazanır, yapmayan ise sevaptan mahrum kalır. Şnkâ eden ise kâfir olur. Müstehaba gelince, Peygamberimizin (s.a.v) bir kere ya da iki kere yaptığı ve çoğu zaman terk ettiği veya bir başkasının yaptığı ve Peygamberimizin de (s.a.v) hoşnut olduğu ibadetlerdir. Şindi namazının dört sünneti, tesbih namazı, duha namazlari, nafile oruç ve nafile sadaka müstehab olan ibadetlere birer örnektir. Hükmü ise, müstehap olanlari yapan sevap kazanır, terk eden günahkâr olmaz.¹⁹³

¹⁹² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 26-b, st. 13-15.

¹⁹³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 27-a, st. 1-15.

Akkirmânî mubahı, içenmesinde sevap olmayan terkinde ise ceza olmayan Çeyler olarak tanımlar. Avlanmak, yemek ve içmek mubah olan fiillere birer örnektir. Haram ise katî bir delille sabit olandır. Çinde Çüphe yoktur. Çısanları küfre düğürü sözler ve fiiller, ilmihal öğrenmeyi ve öğretmeyi terk etmek, bidat, haset, kibir, riya, cimrilik, israf, yalan, gıybet, faiz, yetim malı yemek, emanete ihanet etmek, haram olan Çeylere örnektir. Haram olan Çeyleri yapan asi olur, Cehenneme gitmeye müstahaktır. Terk eden sevap kazanır. Haramı helal sayan ise kâfir olur. Akkirmânî, mekruhun tahrimen ve tenzihen mekruh Çeklinde ikiye ayrıldığını belirtir. Ona göre tahrimen mekruh zannî bir delille sabit olup, içinde Çüphe vardır. Namazların rükünlerini, ezanı, cemaatle namaz kılmayı, iki bayram namazını, fitre vermeyi ve kurban kesmeyi terk etmek tahrimen mekruhtur. Tenzihen mekruh ise yapmanın günahkâr olmadığı ama yaptığı için kendisine kınama ve azarlamanın olduğu davranışlardır. Kedi ve farenin yediklerinden arta kalanı yemek, namazda secde edilecek yerden başka yere bakmak tenzihen mekruhtur.¹⁹⁴ Akkirmânî'nin tanımladığı bu kavramlar genel olarak tariflerine uygundur.

---

¹⁹⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 27-b, st. 1-13.

3.2. Amel

Sözlükte “iğ, çaba, fiil, çalışma” gibi manalara gelen amel, mükellefin dünyada ve ahirette ceza veya mükafat almasına neden olacak davranışlar için kullanılan bir terimdir. Dinî literatürde ise amel “emir, tavsiye veya yasaklara konu olan, sonunda ceza veya mükâfat bulunan tutum ve davranış” anlamına gelir.¹⁹⁵

Akkirmânî ameller konusunu ibadetle ilgili ameller ve fikhî ameller olarak iki bölüm altında ele alır. İbadetlerle ilgili olan amelleri; farz, fazilet ve günah olan ameller şeklinde üç kısımda değerlendirir. Fikhî amelleri ise zahiri ameller¹⁹⁶ başlığı altında inceleyen Akkirmânî, zâhirî amelleri; farz, sünnet, mubah, mekruh ve haram olmak üzere beş bölüme ayırır.

3.2.1 Amelin Kısımları

Akkirmânî, Ebu Hanife'nin ameller hakkındaki görüşlerini aktararak konuya başlar Ebu Hanife'ye göre ameller; farz olanlar, faziletli olanlar ve günah olanlar şeklinde üç kısma ayrılır. Akkirmânî bu sınıflandırmanın Ehl-i Sünnet ve'l-cemaatin ortak görüşü ve kararı olduğuna işaret ederek kendisinin de bu görüşte olduğunu dile getirir.¹⁹⁷

Akkirmânî, Ebu Hanife'nin bu sınıflandırmadan maksadının ahirette mükafat veya ceza gerektirecek filler olduğunu yoksa amellerin bunlardan ibaret olmadığını belirtir.¹⁹⁸ Akkirmânî, Ebu Hanife'nin “farzlar Allah'ın emriyledir.” görüşünde olduğunu aktararak Allametü'l-ekmel'in (Molla Hüseyin b. Şekender el-Hanefî) konuyla ilgili görüşüne yer verir. Allametü'l-ekmel'e göre Müslümanlar farzın Allah'ın emri olduğu konusunda ittifak etmişlerdir fakat emrin ne anlama geldiği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Uludağ, “Amel”, s. 16-20.

¹⁹⁶ İnsanın bedeni veya organlarıyla içediği fiillere zâhirî (bedenî) ameller adı verilir. Bkz. Uludağ, “Amel”, s. 16-20.

¹⁹⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 4-b, st. 9-10.

¹⁹⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 14-b, st. 11.

¹⁹⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 5-a, st. 13-15.

Akkirmânî faziletli amellerle ilgili Allame Seyit Ali'nin *gir'atü'l-Ğlâm* kitabının Ğehine dayanarak Hz. Ali'den Ğöyle bir rivayette bulunur: "Namazda ayakta iken Kur'an okuyan okuduğu her harf için yüz sevap alır. Namazda oturarak Kur'an okuyana elli sevap vardır. Namaz dıĞında abdestli iken Kur'an okuyana yirmi beĞ sevap, namaz dıĞında abdestsiz iken Kur'an okuyana on sevap vardır. Gece kalkıp ibadet etmek ise daha faziletlidir. Çünkü gece kalbin her Ğeyden uzak durması için daha elveriĞlidir."²⁰⁰ Buna göre kiĞye düĞün Kur'an'a tazim etmektir. Bu da Kur'an'ı tecvitle okumak ve içindekilerle amel etmekle olur.

Akkirmânî günah olan ameller hakkında ise kul ile rabbi arasında olan günahların birkaç Ğekilde olduğunu söyler. Bunlara örnek olarak; içki içmek, zina yapmak, gıybet etmek ve iftira atmak gösterilebilir. Burada dikkat edilecek husus tekrar bu günahları iĞmemek ve bu günahlardan tövbe etmektir. Namaz, zekât ve orucu terk etmek gibi günahlarda ise kiĞibu günahlardan ancak onları kaza ederek kurtulabilir. KiĞitövbe ile bu günahlardan kurtulamaz. Akkirmânî bu açıklamalarını *Bahrü'l-Kelâm* kitabına dayandırır.²⁰¹

O halde kiĞi içki içmek, iftira atmak vb. günahlardan tövbe etmekle kurtulabilir. Namaz kılmamak, oruç tutmamak gibi günahlarda ise kiĞinin bu günahlardan hem tövbe etmesi hem de onları kaza etmesi gerekir.

Akkirmânî son olarak zahir amellerden bahseder. Zahir amelleri; farz, vacip, sünnet, müstehab ve mekruh Ğeklinde beĞ kısma ayırır ve bu amelleri örnekler üzerinden açıklama yoluna gider.

Akkirmânî'ye göre istinca edenin makatında, elbisesinde veya bedeninde bir dirhemden fazla necaset varsa temizlenmesi vaciptir. Bir dirhem miktarı necaset varsa temizlenmesi sünnet, bir dirhemden az necaset varsa müstehab, az birazcık necaset varsa bundan temizlenmesi mekruhtur. Ğtincada sünnet olan ise eğer necaset bir dirhem kadar ve damlayacak kadar değilse, makatında müstamel suyun kuruması halinde kiĞinin mutlak su veya taĞ ile temizlenmesi gerekir.²⁰²

²⁰⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 9-a, st. 9-14.

²⁰¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 19-a, st. 4-7.

²⁰² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 31-b, st. 2-12.

Akkirmânî tağın tek sayılardan olmasının müstehab olduğunu, tağın sonra su ile yıkanmanın ise edepten olduğunu ifade eder. Eğer necaset çıkıyacağından tağın su ile temizlenmek gereklidir. Lavaboda yemek yemek, sağ el ile temizlenmek, kıbleye dönmek veya kıbleye sırtını çevirmek, çöllerde güneşle yüzünü dönmek veya yüz çevirmek mekruhtur. Ot, kavun kabuğu, süt, gübre, kömür veya kiremitle temizlenmek mekruhtur. Bağın bahçesinde veya caminin bahçesinde ayakta tuvaletini yapmak, lavaboda konuşmak, tükürmek veya sümkürmek de aynı şekilde mekruhtur.²⁰³

3.2.2. Mest Konusu

Akkirmânî amel konusuna mestler konusu üzerinden devam eder ve mestler üzerine mest etmenin mukim olanlar için bir gün bir gece, seferde olanlar için üç gün üç gece olup vacip olduğunu söyler. Akkirmânî vaciblikten kastın mestin caiz olduğuna inanmak olduğunu söyler. Ona göre mestlerin hükmü mütevatire yakın meşhur hadislerle sabit olduğu için mestleri inkâr edenlerin küfre düşmesinden korkulur. Ebu Yusuf'a göre ise mestleri inkâr eden kâfir olur. Çünkü Ebu Yusuf'un nezdinde meşhur hadisler mütevatir hükmündedir. Akkirmânî bu rivayeti Zeylefi'ye dayandırarak el-Ğnâd'ın *el-Hidâye* adlı kitabını kaynak gösterir.²⁰⁴ Buna göre mestler üzerine mesh etmek vaciptir. Mest üzerine mesh etmek mukim olan kimseler için bir gün bir gece, seferde olanlar için üç gün üç gecedir. Meşhur hadisle hükmü sabit olduğu için mestlere inanmak gerekir. Ğnkâr eden dinden çıkar.

3.2.3. Haram Ameller

Akkirmânî yapılması haram olan amellere örnek vererek konuya bağlar ve birtakım değerlendirmelerde bulunur. Faiz, kötü kadına verilen ücret, kâhine verilen bahçenin arkasında ağlamak için toplanan kadınlara verilen para bunların hepsi haram amellerdendir. Akkirmânî'ye göre haram olan bir dirhemin altıda birini reddetmek, Allah katında kabul olmuştaki yüz hacdan daha hayırlıdır. Akkirmânî Tirmizî, Ğn-i Mâce ve Beyhâki'yi kaynak göstererek Ebu Hüreyre'den Ğnî hadisi rivayet eder: Peygamberimiz (s.a.v) Ğyle buyurur: "Müminin nefsi, borcu

²⁰³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 32-a, st. 13-15.

²⁰⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 13-a, st. 2-12. Bkz. Ğnam Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 11.

ödeninceye kadar bağlıdır.” Yani kerim olan makamından uzak tutularak hapsedilmiştir. Akkirmânî, *gerhi's-Südur*’da Celaleddin es-Süyûtî’nin de bu şekilde açıklamalarda bulunduğunu belirtir.²⁰⁵ O halde mümin borcunu ödemediği takdirde helal olan malından borcu ödenmelidir. Aksi takdirde kişinin borcunu ödemediği takdirde bunun sıkıntısını çekecektir. Bu nedenle kişinin borcunu daha yakinen vermeli ahirete bırakmamalıdır. Akkirmânî *Tenvîr* ve *Müçtebâ* kitaplarını kaynak göstererek mazlum olan birine borçlu olan kimsenin eğer bu mazlumu tanımıyorsa ve onu bulma konusunda ümitsiz ise bunun karşılığında kendi malından borcu kadar sadaka vermesi gerektiğini söyler. Kişinin bütün borçlarından kurtuluncaya ve hak sahiplerinin hakkı ahiret gününde kendisinden düğüne kadar bunu yapması gerekir.²⁰⁶ Netice olarak Akkirmânî’ye göre, haram yoldan kazanılan mal haramdır. Faiz vb. haram olan şeylerle işgal etmek de haramdır. Bu yoldan kazanılan mal meşru yerlere sarf edilemez. Kişidaha hayattayken borçlarını ödemelidir. Kişi borçlarını ödemediği takdirde ailesi veya akrabaları tarafından borcu ödenmelidir. Aksi takdirde ahirette hesaplaşma kişinin sevaplarından alınarak yapılacaktır.

3.2.4. Ruhsat ve Azimet

Akkirmânî ruhsat ve azimet konusunu *Bahrü'r-Râik* kitabına dayandırarak ele alır ve bu kelimelerinin açıklamalarını yapar. Ona göre ruhsat, kulların mazeretlerine bağlı olarak ortaya çıkan, azimet ise asli hüküm olup kulların mazeretlerine göre ortaya çıkmayan hükümlerdir. Akkirmânî Nisa Suresi 101. ayetini kaynak göstererek seferde namazı kısaltmanın ve oruç tutmamanın ruhsat olduğunu ifade eder.²⁰⁷ Sonuç olarak, Akkirmânî amelleri farz olanlar, faziletli olanlar ve günah olanlar şeklinde üç kısma ayırır. Ona göre bu sınıflandırmanın amacı ahirette mükafat veya ceza gerektirecek fiillerdir yoksa ameller bunlardan ibaret değildir. Akkirmânî zahir amelleri ise farz, vacip, sünnet, müstehab ve mekruh şeklinde beş kısımda değerlendirir. Bunlarla amel etmenin ve bunlara inanmanın mükellef için dini bir gereklilik olduğunu dile getirir.

²⁰⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 11-b, st. 11-15.

²⁰⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 11-b, st. 1-4.

²⁰⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 13-b, st. 6-7.

3.3. Ahlâk

Ahlâk; Arapçada “seciye, tabiat, huy” gibi anlamlara gelir. Ahlâk, hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur.²⁰⁸ Ahlâkın mizaç, yaratılış gibi anlamları da vardır.²⁰⁹ Ahlâk, kişilerin toplum içinde uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları da ifade eder.²¹⁰ Ahlak, insandaki iyi ve kötü huylar, insanı mânen yükselten iyi tabiatlar, faziletler,²¹¹ insan nefsinde yerleşen ve hiçbir zorlama olmaksızın kolaylıkla ortaya çıkan bir meleke²¹² gibi manaları ihtiva eder. Terim olarak ahlâk, toplum içinde insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla ortaya konmuş kural, ilke ve değerler bütünüdür.²¹³

İnsan gündelik yaşamda alışageldiği, çalışmada çalışma hususunda süreklilik arz eden adetler, davranışları kazanır. Bu yönden ahlâk, insanın yaşamını bir düzene koymayı amaçlar. Bu yönüyle ahlâk insanın iradesini kullanma sanatı olarak da tanımlanabilir.²¹⁴

Ahlâk insanın karakter yapısını, yapıp etmelerini, bunlarla ilgili değerlendirmeleri ve davranışları düzenleyen genel kurallarla ilgilidir. Ahlâk umumi bir hayat tarzını (örneğin Budist ahlâkı), bir grup davranış kuralını (örneğin meslek veya iş ahlâkı), veya hayat tarzları üzerinde yapılan fikri bir araştırmayı (örneğin felsefenin bir kolu olan ahlâk felsefesi) ifade etmek için de kullanılır.²¹⁵

Ahlâkın sözlük ve terim anlamıyla ilgili verdiğimiz bilgilerden sonra Akkirmânî'nin ahlâk ile ilgili ele aldığı tanım ve açıklamalarına ve bu konuda etkilendiği düşüncülerin bulunup bulunmadığı konusuna geçebiliriz.

²⁰⁸ Mehmet Aydın, “Ahlâk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 10-14.

²⁰⁹ Hasan Hüseyin Bircan, *İslam Ahlâk Felsefesine Giriş Çizgi* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15.

²¹⁰ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, Erişim Tarihi: 17.04.2018.

²¹¹ Hümeysra Özturan, *Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri Seçme Metinler*, Nobel Kitap Yayınları, Ankara, 2015, s. 2.

²¹² Gazali, *İhya Ulûmi'd-Din*, Trc. (Ahmet Serdaroglu), c. 3, İstanbul, 1974, s. 53.

²¹³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 16.

²¹⁴ Alexis Bertrand, *Ahlâk Felsefesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 1.

²¹⁵ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, TDV Yayınları, Ankara, 2016, s. 12.

Akkirmânî'nin ahlâk ile ilgili görüşüne geçmeden önce kitabının ikinci bölümünü (Buharizade'nin kitabını) yazmasındaki amacı ve takip edilmesi gereken metodu açıklamıştır. Buna göre, *Risaletü'l-Hamdele* itikat, amel ve ahlâk olmak üzere üç bölümden oluşur. Akkirmânî, eğitim ve öğretim konusunda takip edilmesi gereken metodun inanç, amel ve ahlâk şeklinde olması gerektiğini ifade eder. Kardeşlerinin ve arkadaşlarının yoğun istekleri üzerine bu risaleyi (ikinci risale) yazmaya karar verdiğini eğer öğretmenin öğretmesi ve öğrencinin öğrenmesi bu sıralamaya göre olmazsa günahkâr olmalarından hatta dinden çıkmalarından korkulacağını söyler.²¹⁶

Akkirmânî, ahlâk konusundaki görüşlerini İmam-ı Gazali'nin *Ğhyau Ulûmu'd-Din*, Kadihân'ın *Fetâvâ'sı*, *Tatarhâniye* ve *Tarikâtü'l-Muhammediyetü'l-Ahmediyye* kitaplarına dayandırır. Akkirmânî, öncelikle ahlâkî, kötü (zemmedilen) ve iyi (övülen) olmak üzere iki kısma ayırarak konuya giriş yapar.²¹⁷ Benzer ayrımı Gazali'de de görmekteyiz. Gazali ahlâkî; güzel ahlâk ve kötü ahlâk şeklinde iki kısma ayırır.²¹⁸ Çık olarak kötü ahlakî ele alan Akkirmânî ise kötü ahlâkın altmıştane kötü huydan meydana geldiğini söyleyerek bu huyların insanlar üzerinde yapılan araştırma ve inceleme sonucu ayet ve hadisler de dikkate alınarak belirlendiğini dile getirir.²¹⁹

Konuyu genel hatlarıyla ele alan Akkirmânî, kötü ahlâkın esas ve usullerinin yedi tane olduğunu söyler. Bu yedi esasî bilip ezberleyen ve sakınanların kötü olan bu altmışhuyun hepsinden kurtulabileceklerini belirtir. Ona göre bir şeyin esasından sakınmak, bu esaslardan türeyenlerden de sakınmayı lazım ve gerekli kılar. Akkirmânî ahirete gönül vermişkimse için gerekli olan şeyin, salih amelleri ifsad eden bu yedi asıl huyu ezberlemesi ve onlardan sakınması gerektiğini ifade eder. Eğer kişibu kötü huylardan gafil olursa ve onlardan sakınmazsa Cennete girmeyi ummaması gerekir. Çünkü Cennete girmenin sebebi salih amellerdir. Allah koyduğu kurallar gereği her şeyi sebeplere bağlı kılmıştır. Akkirmânî Cennete amelsiz olarak

²¹⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 23-b, st. 8.

²¹⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 27-b, st. 14-15.

²¹⁸ Gazali, *Ğhyau Ulûmid-Din*, Trc. (Ali Arslan), Merve Yayınları, c. 3, İstanbul, 2009, s. 130.

²¹⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-a, st. 1.

girmek isteyen kiğyi, tohum ekmeden hasat etmeyi uman, evlilik (cima) olmadan çocuk bekleyen, yemek yemeden doymak isteyen veya su içmeden suya kanmak isteyen kiğlerin durumuna benzettir.²²⁰

Akkirmânî yedi kötü huyu örneklerle tek tek açıklar. Ona göre kötü huylar; bid'at, riya, kibir, haset, cimrilik ve israftır. Ğısanoglundaki bulunan övülmüğhuylar ise yetmiğsekiz tanedir. Bu huylar ayet ve hadisler üzerinde yapılan araÇtırma ve incelemeler sonucu bulunmuğtur. Övülmüğolan yetmiğsekiz tane huyun aslı yedi huydur. Bunlar ise bu yedi kötü huyun zıtlarıdır. Övülmüğhuyların ilki imandır ve küfrün zıddıdır. Bu ise kıyas-ı fukaha, icma, sünnet ve ayetle sabit olmuÇtur. Akkirmânî'ye göre iman, küfrün zıddıdır. Ğılas rıyanın, tevazu kibrin zıddıdır. Nasihat hasedin, cömertlik cimriliğin zıddıdır. Akkirmânî'ye göre bu huyları tanımak ve bilmek çok önemlidir. Her mükellefin bu huyları bilmesi kendisine farzdır.²²¹

Akkirmânî'ye göre bu yedi kötü huy, kulun amellerinin ifsadını gerektiren huylardır. Aynı Ėilde övülmüğolan yedi huy da zaruri olarak mükellef kulların amellerini ıslah eden huylardır. Övülmüğhuylar kötü huylardan arındıktan sonra gelir.²²²

Akkirmânî, öncelikle kötü ve ağğalık olarak nitelendirdiği huylarla ilgili ele aldığı kavramların açıklamalarını yapar. Konuyla ilgili görüğlerine delil olarak hadislerden örnekler verir ve bu kavramlarla ilgili değerlendirmelerde bulunur.

Küfür, müminin hal ve durumundan olan imanın yokluğudur. Bu da zemmedilmiğtir. Çünkü küfür Cennete girmeyi haram kılar ve ateğte ebedi azabı gerektirir. Buna göre kiğnin kurtulması gereken kötü huyların ilki küfürdür. Kiğnin öncelikle yapması gereken ilk ve en önemli Ėey iman etmesidir.²²³

Bidat, Peygamberimiz (s.a.v) ve ashabından sonra ortaya çıkan Ėeyler Ėinde tarif edilir. Ne Peygamberimiz (s.a.v) ne ashab ne de tabiîn bu bid'ati emretmemiğtir. Akkirmânî'ye göre Allah, bidat ehlinin orucunu, haccını, umresini, cihadını,

²²⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-a, 28-b.

²²¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-b.

²²² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-a, st. 1-3.

²²³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-a, st. 6-8.

kötülüklerden kaçınmasını ve adaletini kabul etmez. Kişîîlam"ın sahasından çıkar. Akkirmânî bidat ehlini üç kısma ayırır:²²⁴ Bir kısım itikat noktasında, bir kısım amelde ve bir kısım da gelenek ve göreneklerde bidat sahibidir. Birinci kısım küfrü inanç ilkesi haline getirmiş ve Allah'ı cisimlendirmiştir. Bu yüzden bidat sahibi olmuştur. Bu sınıfa mensup olan kişiler diğer cisimler gibi Allah'ın da bir cisim olduğunu dile getirirler. Allah'ın cisim olduğuna inanmak ise büyük günahlardandır. İkinci kısımdaki kişiler ise dinde haram olan fiilleri işleyenlerdir. Tevhit olarak itikat ettikleri dalalete düşen batıl şeyler bu hükümdedir. Akkirmânî'ye göre dalalete düşen ve düşürülen kimseler, ibadet ettiklerini ve doğru yolda olduklarını söylerler. Ancak Allah onları doğru yola ilettikten sonra kendileri bu dalalete meyletmislerdir. Bunlar mümin suretinde inkârcı kâfirlere dönüşürler. Akkirmânî gaban ayının ortasındaki Beraat namazını, Kur'an ve tesbihin ve tehlilin ücretle okunmasını bu kısım bidatlara örnek olarak gösterir. Akkirmânî üçüncü kısmın bidatının ise mekruh sayıldığını ifade eder. Sol el ile yemek yemek, sağ el ile lavaboda temizlenmek bu kısım bidatlara örnektir.²²⁵

Riya, dünya menfaatini ahiret ameliyle istemektir. İnsanlardan birinin kendi nefsinin ön plana çıkarmaya çalışması ve bunu da mekruh olarak görmemesi kişinin amelini ifsad eder. Bu huy da kötü görülmüştür.²²⁶

Kibir; ilim, amel, takva, erdemlilikte ve dünyevi şeylerden başka zayı olan sıfatlarda başkasına karşı büyüklük taslamaktır. Bu da sahibini amelde müğrik yapar.²²⁷ Peygamberimizin (s.a.v) Şu sözü buna delildir: "Kalbinde miskal-i zerre kadar kibir olan Cennete girmeyecektir."²²⁸

Haset, kişinin mümin kardeşinin sahip olduğu ilim, amel, faydalandığı dünyevi şeyler ve Allah'ın o kişiye verdiği nimetlerin yok olmasını istemesidir. Bu huy da

²²⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-a, st. 9-13.

²²⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-a, st. 13-15. Va. 29-b, st. 1-11.

²²⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-b, st. 12-13.

²²⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-b, st. 15.

²²⁸ Müslim, *Ğnân*, 147.

kötü görülmüştür.²²⁹ Buna delil ise Peygamberimizin (s.a.v) Çusözüdür: “Hasetten sakının! Çünkü haset ateğin odunu yiyip bitirdiği gibi sevapları tüketir.”²³⁰

Cimrilik, Ğerî olarak insanlara öğretilmesi gereken vacip olan Ğeyleri öğretmekten sakınmaktır. Ğerî olarak dağıtımı vacip olan malı elinde tutmaktır. Akkirmânî cimriliğe örnek olarak hac yapmamayı, fitre ve zekât vermemeyi, kurban kesmemeyi gösterir.²³¹ Bu huy ise Peygamberimizin (s.a.v) Ğu hadisi ile zemmedilmiştir: “Ğki haslet vardır ki müminde cem edilmez. Bunlar cimrilik ve kötü ahlâktır.”²³²

Ğraf, meĞrututumluluk dairesinde vacip olanı elinde tutmayıp dağıtmaktır. Ona göre israf eden kiĞ Ğeytanın kardeĞidir. Ğrafın en azı yemek yedikten sonra kiĞinin parmaklarını yalamadan elini yıkamasıdır.²³³

Övülen yedi huya gelince Akkirmânî önce bu yedi huyun açıklamasını yapar ve bu huylar konusunda yaptığı değerlendirmelere ayet ve hadislerden deliller getirir.

Bunlardan ilki, imandır. Ğnan, kalp ile tasdiktir. Buna kaynak ise Peygamberimizin (s.a.v) Ğuhadisidir: “Miskal-i zerre kadar kalbinde iman olan ateĞ girmez.”²³⁴ Ğnan, bidatin zıttıdır. Ğnan, Kitap ve Sünnet’le sabit olandır. Peygamberimiz (s.a.v) bidatten kaçınmıĞve bundan kaçınmayı ashabına ve tabiine de emretmiştir.²³⁵ Peygambere uymak “Peygamber size ne verdiyse onu alın neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.” ayetiyle sabittir.²³⁶

Ğılas, dünya menfaatini elde etmek için itaat ile sadece Allah’a yaklaĞmayı istemektir. Bu da ihsana sebep olduğu için övülmüştür.²³⁷

²²⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-a, st. 2-5.

²³⁰ Ebu Dâvûd, Edeb, 44.

²³¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-a, st. 7-10.

²³² Tirmizi, Birr, 41.

²³³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-a, st. 11-15.

²³⁴ Ebu Dâvûd, Edeb, 29.

²³⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-b, st. 1-8.

²³⁶ HaĞrSuresi, 59/7.

²³⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-b, st. 10-11.

İnsan, kişinin Allah'ı görür gibi ibadet etmesine denir. Çünkü kişiyi görmese de O, kişiyi görür.²³⁸

Tevazu, ilimde, amelde, takvada, zühtte, dünyevi olan tüm işlerde, diğer her şeyde bütün mahlûkattan kendini daha zayıf görmek, kendi nefisini alçaltmaktır.²³⁹ Buna delil olarak ise Akkirmânî Peygamberimizin (s.a.v) Şuhadisini gösterir: “Kim Allah rızası için bir derece tevazu gösterirse Allah, onu âlâ-i illiyuna çıkartır. Kim de bir derece kibirde bulunursa, Allah da onu bir derece alçaltır. Onu esfelu's-sâfilîn'e atar.”²⁴⁰

Nasihât, başkasının hayrını istemektir.²⁴¹ Şu hadis buna işaret eder: “Her kim din kardeşinin yardımına koşarsa, onun menfaatini, iyiliğini gözetirse, Ona Allah yolunda cihat edenlerin sevabı verilir.”²⁴²

Cömertlik, ilim öğretmek, ilmi yaymak, kendi malından infak etmek ve paylaşmaktır. Dağıtılması gereken mal ve ilim kişinin üzerine vaciptir. Bunlara sahip kişinin onları dağıtması ve yayması gerekir.²⁴³ Buna delil ise Şu hadistir: “Cömertlik Cennette bir ağaçtır. Cömert olanlar bu ağacın dallarından tutunmuşlardır. Bu dalı Cennete girinceye kadar bırakmaz. Cimrilik ise ateş gibi bir ağaçtır. Her kim cimri olursa onun dallarından tutmuşlardır. Ateş düğüne dikçe bırakmaz.”²⁴⁴

Meşru tutumluluk, malın gerekli yerlere dağıtılmasıdır. Yani harcamaların gerektiği gibi olmasıdır. Miskin, fakir veya zengin kim olursa olsun israftan kaçınmalı yemek yerken ekmek kırıntılarını bile israf etmemelidir.²⁴⁵

Gazali'ye göre ise kötü huylardan kurtulmak nefisle mücadele ve riyâzet yoluyla mümkündür. Kişiyi huylara ulaşmak istiyorsa itidal üzere olmalıdır. Çünkü kötü huylar ağırlıktan meydana gelir. Yani kişinin duygu, düşüncesi ve

²³⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-b, st. 12.

²³⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-b, st. 13-15.

²⁴⁰ Şerh-i Mâce, Zühd, 16.

²⁴¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 31-a, st. 2-4.

²⁴² Müslim, Zühd, 43.

²⁴³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 33-a, st. 5-9.

²⁴⁴ Beyhakî, Şuabü'l-İmân, VII, 435.

²⁴⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 31-a, st. 10-13.

davranışlarında bir denge bulunmalıdır. Aksi takdirde kişi kötü huylardan kurtulamaz. Gazali'ye göre ahlâkın esasî hikmet, İcaât, iffet ve adalettir. Hikmetin rezileti bilgisizlik, iffetin rezileti aç gözlülük, İcaâtın rezileti korkaklık ve adaletin rezileti ise haksızlıktır. Ona göre bu dört esasta ifrat ve tefritten kaçınmak gerekir.²⁴⁶

Hikmetin itidalinde ince, güzel işler yapma, parlak düşünce, tedbir gibi güzel huylar ortaya çıkar. Hikmetin ifratında kurnazlık, aldatma, hile vb. huylar ortaya çıkarken tefritinde ise cahillik, ahmaklık, dalgınlık ve delilik gibi kötü huylar ortaya çıkmaktadır.²⁴⁷

İcaâtın itidalinde kin gütmeme, cömert olma, muhtaçlara yardım etme, sözünde durmak, İhamet, hilm, vekar, sevgi gibi güzel huylar ortaya çıkarken ifratında kendini beğenme, çabuk sinirlenmek, gurur ve kibirli olmak, tefritinde ise korku, düşüklük, üzüntü ve zillet gibi rezil huylar ortaya bulunmaktadır.²⁴⁸

İffetin itidalinde sabır, hayâ, kimsenin malına göz dikmeme, kanâat, zariflik ve cömert olmak gibi güzel huylar, ifratında keyfine aşırı düşkünlük, hırs, harislik, oburluk, yağcılık, tefritinde ise hased etmek, küfürbazlık gibi reziletler ortaya çıkmaktadır.²⁴⁹

Adalet ise bu üçünün itidal üzere olmasından meydana gelen güzel bir huydur. Bundan kasıt gazap ve İret kuvvetlerini onunla idare edip iyi huylara sahip olmaktır.²⁵⁰

Gazali'nin ahlâkla ilgili itidal "orta yol" görüşü Kindî'den²⁵¹ itibaren İlam filozoflarında görülen, davranışlarda aşırıktan uzak durmayı, ılımlı ve dengeli olmayı öğütleyen bir görüştür. Nitekim bu konuda filozoflar da birbirinden etkilenmişlerdir. Bu yüzden Gazali'nin ahlâkla ilgili görüşlerini, İn-i

²⁴⁶ Gazali, *İhyau Ulûmi'd-Din*, s. 130.

²⁴⁷ Gazali, *İhyau Ulûmi'd-Din*, s. 133.

²⁴⁸ Gazali, *İhyau Ulûmi'd-Din*, s. 133.

²⁴⁹ Gazali, *İhyau Ulûmi'd-Din*, s. 133-134.

²⁵⁰ Gazali, *İhyau Ulûmi'd-Din*, s. 133.

²⁵¹ Ebu Yûsuf Ya'kûb b. İhak b. es-Sabbâh el-Kindî (ö.866), ilk islam filozofu aynı zamanda Meccâ okulunun kurucusudur. Bkz. Mahmut Kaya "Kindî, Ya'kûb b. İhak", *TDV İlam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara, 2002, s. 41-58.

Miskeveyh'in²⁵² ahlâka dair görüşlerinin bir devamı olarak görmek yerinde bir tespit olacaktır.²⁵³

Gazali'nin iyi ve kötü ahlâkı tanımlarken Akkirmânî'de gördüğümüz iman ve küfür kavramlarına değinmemesi dikkat çekici bir noktadır. Bununla birlikte rezilletlerden meydana gelen israf, kibir, haset ve dört temel erdemin dallarından olan cömertlik, iffet vb. huyları Akkirmânî'de de görmekteyiz. Bu açıdan Akkirmânî ile Gazali'nin paralel bir duruş sergilediğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Akkirmânî'nin ahlâk bağı altında iman, amel ve ibadet kavramlarını ele alması, ahlâkın imanî, amelî ve ibadetle ilgili boyutuyla ilişkisine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Bu da gösterir ki Akkirmânî'de iman, amel ve ibadet ahlâkın önemli bir boyutudur. Bundan dolayı eserinde bu kavramları ahlâkla birlikte ele almıştır. Akkirmânî'nin burada imanı ele almasının sebebi imanın kiçyi kötü huylardan uzak tutması ve Cennete girmeye müstehak haline getirmesidir. Çünkü imanın hükmü Kitap ve Sünnetle sabittir ve iman kiçye iyi ve güzel huylar kazandırır.

Akkirmânî imanla birlikte küfür ve bidat kavramlarına da iman ve ahlâk ilişkisi bağlamında değinir. Bidat ve küfürde ise iman-ahlâk bağlamı açısından ters bir durum vardır. Çünkü bidat imanın zıttıdır. İman kiçye iyi huylar kazandırırken bidat kiçyi bu hasletlerden yoksun bırakır. Küfürde de durum böyledir. Nitekim küfür Cennete girmeyi haram kılar ve ateşteebedi azabı gerektirir.

O halde kiçinin kurtulması gereken kötü huyların ilki küfürdür. Akkirmânî ihsanı ise ahlâkın amelî yönüyle ilgili olarak ele alır. Bunun nedeni de şudur ki, kiçi Allah'ı görmese de Allah'ın kendisini gördüğünü bilir ve bu şekilde kötü huylardan uzak durur. Akkirmânî değindiği iyi huyları Cennete girmek için bir vesile, kötü

²⁵² Ebu Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin (ö.1030), ünlü ahlâk alimi ve filozoftur. Bkz. Mehmet Bayrakdar, "Ön Miskeveyh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 20, İstanbul, 1999, s. 201-208.

²⁵³ Bkz. Ön Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk*, (çev. Abdulkadir gener-Şmet Kayaoğlu-Cihat Tunç), Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2013, s. 21-42. Ayrıca bkz. Nasiruddin Tusî, *Ahlâk-ı nâsirî*, (ed. Tahir Özakkaç), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 25-60.

huyları ise kiçiyi Cehenneme götürmesi açısından bir neden olarak gördüğü için bu huyları ahlâk kapsamında değerlendirir.

Akkirmânî son olarak tasavvuf konusuna değinir ve tasavvufu *Çu Çu* kilde tanımlar: Tasavvuf, bütün kötü huylardan kurtulmak ve bütün övülen huylara sahip olmaktır.²⁵⁴

Akkirmânî'nin nefisten arındırılması gerekli olan kötü huylar ile nefse kazandırılması gereken iyi huyları saydıktan sonra tasavvufu tanımlaması onun ahlak ile tasavvufu birbirini tamamlayan iki değer alanı olarak gördüğünün bir göstergesidir.

Gazali'ye göre ahlâk, tasavvufun önemli bir alanıdır.²⁵⁵ Akkirmânî'de de ahlâkla tasavvuf birbirleriyle ilişki içerisindedir. Bu ise Akkirmânî'nin ahlâk anlayışının Gazali'de de olduğu gibi tasavvuf kaynaklı olduğu fikrini doğurur. Çünkü Akkirmânî'nin hem ahlâkla ilgili değerlendirmeleri hem de risalesinin sonunda tasavvufu tanımlaması, onun tasavvuf kaynaklı bir ahlak anlayışına sahip olduğunun en açık göstergesidir.

Ayrıca Akkirmânî'nin ahlâk konusunda Gazali'nin *Ğhâu Ulûmu'd-Din* kitabına sürekli atıfta bulunması, onun bu konudaki düşüncelerinin *Çu Çu* killemesinde *Ğhâu Ulûmu'd-Din*'in ve dolayısıyla Gazali'nin etki ettiği kanaatini oluşturmaktadır.²⁵⁶ Nitekim Gazali, *Ğhâ*'da güzel ahlâka ulaşmanın nefisle mücadele ve riyâzet yoluyla mümkün olacağını söyler. Yani bundan kasıt nefsi güzel ahlâkın istediği hareket ve fiillere zorlamak ve kötü fiillerden ise uzak tutmaktır.²⁵⁷ Akkirmânî de bu konuda aynı fikre sahiptir.²⁵⁸

²⁵⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 31-b, st. 1. Tasavvuf, Ğlam'ın hükümleri çerçevesinde kiçinin yağıadığı manevi bir hayat tarzını ifade eden bir kavramdır. Bkz. ReçatÖngören, "Tasavvuf", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 40, Ğstanbul, 2011, s. 119-126. Tasavvuf tanımı için ayrıca bkz. Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş* Nükte Kitap Yayınları, Konya, 2004, s. 17.

²⁵⁵ Mevlüt Albayrak, "Gazali'nin Ahlak Felsefesi ve Filozofların Etkisi", *Ğlami Araştırmalar Dergisi*, c. 13, 2000, s. 3-4.

²⁵⁶ Bkz. Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 32-a, st. 13-14.

²⁵⁷ Gazali, *Ğhâu Ulûmid-Din*, s. 141.

²⁵⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-b, st. 8.

Akkirmânî“de iyi ile kötü huylar birbirinin zıttıdır. Ona göre kötü bir huydan kurtulmak için onun zıttını yapmak gerekir. Ğnan küfrün zıttıdır. O halde küfürden kurtulmak için iman etmek gerekir.²⁵⁹ Gazali“de ise “orta yol” anlayışı vardır. Gazali“ye göre iffet, Ğhvet gücünün faziletidir. Ğhvetin rezileti ise meĞru olmayan yollara girmektir. İffet iki reziletin ortasıdır. Bu reziletler ise aç gözlülük ve açığı isteksizliktir.²⁶⁰ Akkirmânî“nin bu konuda çokça etkilendiğı Gazali“den farklı bir tutum sergilediğı görölmektedir.

Gazali ahlâkı, “nefiste yerleĞmĞ bir melekedir. Onda herhangi bir fikri zorlama olmadan eylemler kendiliğinden ortaya çıkar” Ğeklinde tanımlar.²⁶¹ Ayrıca Gazali“ye göre ahlâk ilmi, insanın sıfatlarında huylarında hayırlı ve erdemli bir kiĞlik için sahip olunması gereken ahlâkî nitelikleri ele alan pratik bir ilimdir.²⁶²

Akkirmânî ahlâkı Gazali gibi pratik açıdan ele alır. Ğünkü Gazali“nin yaptığı iyi ve kötü huylar ayrımını aynı Ğekilde Akkirmânî“de de görmek mümkündür.²⁶³

Buna göre Akkirmânî kısmen de olsa Gazali“nin ahlâk ile ilgili görüĞlerinden etkilenmiştir. Akkirmânî“nin ahlâk anlayışında sadece iyi huylardan oluşmaz. Ğy ve kötü huyların hepsi birden ahlâk alanını oluşturur. ÖvülmüĞ huylar tek başına ahlâk alanını oluştursaydı Akkirmânî kötü huyları da ahlâk kavramı altında ele almazdı. Bu yüzden ahlâkın iyi ve kötü huylardan oluşması bir değerler bütünü olduğu söylenebilir. Akkirmânî saydığı olduğu iyi ve kötü huyların ayet ve hadisler üzerinde yapılan araĞtırmalar sonucunda elde edildiğini ifade eder.²⁶⁴

²⁵⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-b, st. 8.

²⁶⁰ Gazali, *Ğıyau Ulûmid-Din*, s.133-134.

²⁶¹ Ğnam Gazali, *Ğlam Ahlâkı*, (trc. Akif Nuri), Sinan Yayınları, Ğstanbul, 1996, s. 43.

²⁶² Gazali, *Felsefenin Temel Ğkeleri*, (*Mekasudu'l-Felâsife*), Ğev. Cemalettin Erdemci, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 109.

²⁶³ Bkz. Gazali, *Ğlam Ahlâkı*, s. 43-52.

²⁶⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-a, st. 1. Gazali“nin ahlâkla ilgili görüĞleri için bkz. ed. M. Selim Saruhan, *Ğlâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013.

Buna göre Akkirmânî'nin ahlâkî görüşlerinin felsefî alt yapısını ayet ve hadisler oluşturur. Ahlâkın teorik yönüne yani etiğe hemen hemen hiç değinmemesi de onun daha çok tasavvufî ahlâktan veya İslam filozoflarından etkilendiğinin bir göstergesidir. Bununla birlikte Akkirmânî daha çok ahlâk kavramı, iyi ve kötü huylar konusuna değinmiş; ahlâk felsefesinin önemli konularından ahlâkın kaynağı, ahlâkın değışp değışmeyeceğı konularına yer vermemiştir.

3.4. Akkirmânî'de Ahlâk, İnanç ve Amel İlişkisi Bağlamında Bir Değerlendirme

Akkirmânî'nin inanç, amel ve ahlâk ile ilgili olarak nasların ışığında kendi görüşlerini dile getirdiği bu risaleden elde edilen bilgileri şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Akkirmânî'nin risalesinde *el-Fıkhu'l-Ekber*'in ve *el-Vasiye*'nin birçok kısmına bazı not ve ilaveler eklemesi Ebu Hanife'nin görüşlerini net bir şekilde sunabilmek içindir.

Yoğun olarak Ebu Hanife'nin itikadî fikirlerinden etkilenen Akkirmânî, iman ile ameli iki ayrı unsur olarak görmektedir. O, Ebu Hanife'nin iman-amel ilişkisi konusundaki görüşlerini ele alma sebebini açıklayarak bu şekilde diğer ekollerin bu konudaki görüşlerinin batıl olduğunu ispat etmeye çalışır. Hanefi mezhebinin itikadî ve amelî görüşlerini ana hatlarıyla anlatır ve bu alanda bilinen yanlışları ve akıllardaki çeşitli soruları gidererek Ebu Hanife'nin öğretisini ve geliştirdiği ekolü savunur.

Akkirmânî imanı dil ile ikrar ve kalp ile tasdik şeklinde tanımlar. O'na göre dil ile ikrar kişinin insanlar tarafından mümin olarak kabul görülmesi açısından önemlidir. Kesb konusunda kimsenin kendi fiillerini yaratamayacağına inanmayı da ekler. İman sadece tasdik ve amel yönünden artıp eksilebilir. İman ile amel farklı şeylerdir. Farzlardan birini terk eden mümin bunları helal saymadığı sürece kâfir olmaz. Günahkâr bir kişi tövbe etmeden ölürse, Allah dilerse onu bağışlar dilerse cezalandırır.²⁶⁵

Akkirmânî'nin iman konusunda belirlediği bu önemli prensipler ile Ehl-i Sünnet anlayışının savunuculuğunu yaptığı görülmektedir. Onun belirlediği bu ölçütler isabetli olması yanında kendi içinde tutarlıdır. Ancak pek çok kalam ekolü tarafından polemik konusu olan bu konuları Ehl-i Sünnet çizgisinde ele alması konuya taraflı baktığını gösterir. Böylesi bir yaklaşımla Akkirmânî'nin objektif bir bakış açısıyla eserini oluşturmadığının en büyük göstergesidir.

²⁶⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 2-b, st. 13-15.

Daha çok itikadî konulara değinen Akkirmânî, amel konusunu daha az ele alır. Bu ise onun öncelikle inanç konularını daha çok önemsediyini gösterir. Buna neden olarak kiÇin öncelikle inanması daha sonra amel etmesi gerektiği söylenebilir.

Çünkü hali hazırda iman etmeyen birisinden amel etmesi beklenemez. Akkirmânî'nin diğer mezheplerin görüşlerinin yanlıĞını ispat etmeye çalıĞırken Ehl-i Sünnetin itikadî ve amelî görüşlerini kendisine referans olarak göstermesi, düĞüne dünyasını Çekillendiren kaynaklara tanıklık etmesi açısından önemli bir noktadır. Akkirmânî'nin itikat ve amel konusunda ağırlıklı olarak kelim ve bazen de tasavvufu ilgili eserlerden beslendiği ve görüşlerinin bu çerçevede Çekillendiği söylenebilir.

Akkirmânî'nin ahlâk anlayışının kaynağını din oluşturur. O ahlâk kavramını Kur'an ve sünneti temel alan, İlamî bir boyut çerçevesinde ele alır. Bu konuda Akkirmânî'nin ahlâk görüşleri Gazali'nin görüşleriyle paralellik gösterir. Bunun en büyük göstergesi de Akkirmânî'nin pek çok kez Gazali'nin *Ğhyu Ulûm'din* kitabına atıfta bulunmasıdır. Nitekim her iki düĞünür de ahlâkı iyi (güzel) ve kötü (çirkin) ahlâk olmak üzere iki kategoride incelemektedir. Akkirmânî, yedi kötü ve yedi iyi huydan bahseder. Ona göre bunlar birbirinin zıttı olup iyi ahlâka sahip olmak için kötü huylardan kurtulmak gerekir.²⁶⁶

Gazali ise iyi ahlâka sahip olmak için ifrat ve tefritten kaçınmak gerektiğini, bunun da itidal ile olabileceğini ifade eder.²⁶⁷ Bu iki örnekte de görüldüğü gibi her ne kadar görüşleri birbirine yakın olsa da uygulamada bazı farklılıkların olduğu ortadadır. Akkirmânî'nin yöntemi zıddı ile tedavidir. Gazali ise "orta yol" u savunmaktadır.

Dolayısıyla düĞüne dünyasını oluşturan kaynaklara baktığımız zaman Akkirmânî'nin ahlâkî görüşleri genel itibariyle felsefî olmaktan ziyade kelim ve tasavvuf ağırlıklı kaynaklara dayanmaktadır. Çünkü risalesinin hiçbir yerinde bir İlam filozofundan ya da Yunan filozofundan bahsetmemiĞhatta onlara atıfta bile

²⁶⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-b, st. 8.

²⁶⁷ Gazali, *İlam Ahlâkı*, s. 43-52.

bulunmamıştır. Oysa onun bu konuda *Ğkılı* "Terâcim, HâĞiye ale" Adudiyye, Kefevî ale" Larî fi" Hikme gibi eserleri de vardır.

Akkirmânî iman-amel iliĞkisi konusunda Mâtürîdî görüĞü benimsediĞi için amellere inanmayı ayrı, farz olduğunu bildiği halde yapmamayı ise ayrı bir Çey olarak görmektedir. Çünkü amelin farziyetine inanmayan kâfir, inanıp salih amel iĞemeyen ise günahkâr olur. Bu yüzden Akkirmânî iyi ahlâkın temel Çatını iman, kötü olarak nitelendirdiği ahlâkın temel Çatını da küfür olarak ele almaktadır.

Akkirmânî'nin, Ahlâk baĞlı altında iman, amel ve ibadet kavramlarını ele alması ahlâkın imanî, amelî ve ibadete dair boyutuyla iliĞkisine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Bu da gösterir ki Akkirmânî'de iman, amel ve ibadet ahlâkın önemli bir boyutudur. Eserinde bu kavramları ahlâkla birlikte ele alması bundan olsa gerektir.

Akkirmânî'nin kelamla ilgili bir risalenin arkasından ahlâkı konu alan bir risaleye yer vermesi ona özgü bir farklılık olarak dikkat çekicidir.

Netice olarak Akkirmânî, risalesini oluştururken înanç, âmel ve ahlâk konularını birbirleriyle bağlantılı olarak ele alır ve inancın bir gereği olarak amelin Çei yönüne dikkat çeker. İnanç ve amel iliĞkisi konusunda imanı amelden bir parça olarak saymaz ancak birbiriyle iliĞkli iki değer alanı olarak görür. Ahlâk ile ilgili temellendirmelerde bulunurken iman, küfür, bidat vb. yukarıda bahsî mevzu olan kavramları ahlâkla iliĞlendirir ve tasavvufî bir ahlâk modeli üzerinde durur.

SONUÇ

Akkirmânî, Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda yaşıyan önde gelen âlimlerinden biridir. Akkirmânî Ebu Hanife'nin *el-Vasiye'sine* Çerh yazan Allametü'l-ekmel'in (Molla Hüseyin b. Çökender el-Hanefi) yazdığı kitaba bazı açıklamalar eklemek için *Risaletü'l-Hamdele* adlı eserini kaleme almıştır. Ayrıca kitabında Buhârîzade'nin înanç, amel ve ahlâktan oluşan bir risalesi de yer almaktadır. Akkirmânî, bu risalede geçen ahlâkla ilgili konulara birtakım açıklamalar ve değerlendirmeler eklemiştir.

Akkirmânî'nin yazdığı *Risaletü'l-Hamdele* adlı esere yönelik yaptığımız araştırmalar sonucu bu eserin bir nüshasının olduğu ve bu nüshanın da Kütahya Vahid Paşa Halk Kütüphanesinde, 1986/5 Arşivnumarayla kayıtlı olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada *Risaletü'l-Hamdele*'nin tercümesi yapıldı. Akkirmânî ile ilgili kaynaklarda pek bilgi bulunmamasına rağmen hayatı hakkında az da olsa bilgi verildi. Akkirmânî'nin, Ebu Hanife'nin *el-Vasiye'sine* ve Buhârîzade'nin risalesine yönelik yaptığı açıklama ve değerlendirmelere dayanarak Çünâr söylenebilir: Akkirmânî, înanç konusunda baÇtaMu'tezile, Hariciler ve Mürcie olmak üzere Ehl-i Sünnet dıÇındaki grup ve fırkaların görüş ve iddialarını çürütmek için yerine göre soru-cevap metodunu kullanır ve muarızlarından gelebilecek soru ve itirazlara cevap verir. Önce karÇı grubun konuyla ilgili görüşlerini hatırlatır daha sonra da kendi görüşlerini anti tez olarak, delilleriyle ve kaynaklarıyla beraber ortaya koyar. Bu Çkilde savunduğu görüşlerin muarızlarınıninkine göre daha tutarlı olduğunu vurgulamaya çalışır.

Akkirmânî, itikat konusunda *el-Makâsid* gibi kelim kitaplarına atıflarda bulunur ve kelim âlimlerinin görüşlerini kendi görüşleri için delil olarak gösterir. Bu ise Akkirmânî'nin bu alanda geniş bir literatür bilgisine sahip olduğunun en açık göstergesidir. Bunun yanısıra kelâm ilminde tartışılan temel meselelerin neredeyse tamamına yer verildiğini söylemek mümkündür.

Akkirmânî'nin, Buhârîzade'nin ahlâk ile ilgili risalesine hâÇye yazması, onun ahlâk konusuyla da ilgilendiğini gösterir. Onun yaptığı ahlâk tanımına göre sadece

iyi huyların tek bağına ahlâk anlamına gelmediği, iyi ve kötü huyların hepsinin birden ahlâk alanını oluşturduğu sonucuna varılabilir. Övülmüş huylar tek bağına ahlâkı oluştursaydı, Akkirmânî kötü huyları da ahlâk kavramı altında ele almazdı. Bu ise Akkirmânî'nin, ahlâkı iyi ve kötü huylardan oluşan bir değerler bütünü olarak gördüğününe işaret eder.

Akkirmânî, saymış olduğu iyi ve kötü huyların ayet ve hadislerden ve yapılan araştırmalar sonucunda elde edildiğini söylemiş. Böylesi bir açıklama ise Akkirmânî'nin ahlâkî görüşlerinin kaynaklarından birinin ayet ve hadisler olduğunu akıllara getirir. Akkirmânî'nin, ahlâkın teorik yönüne ve filozofların ahlâkla ilgili görüşlerine hiç değinmemiş olması ayrıca risalesinin sonunda tasavvufu tanımlaması, onun daha çok tasavvuf temelli bir ahlâk anlayışına sahip olduğunu gösterir. Ayrıca Akkirmânî'nin ahlâk konusunda Gazali'nin *Ğhayu Ulûmu'd-Din* kitabına sürekli atıfta bulunması bu konudaki düşüncelerinin gelişmesinde *Ğhayu Ulûmu'd-Din*'in dolayısıyla Gazali'nin etkisinin bulunduğu kanaatini oluşturmaktadır.

Akkirmânî'nin ahlâkı; itikâdî, amelî ve ibadetle ilgili konular çerçevesinde ele alması onun ahlâkî görüşlerinin bu boyut çerçevesinde geliştiğinin göstergesidir. Bundan dolayı bağıtımman olmak üzere küfür ve bidat gibi imanî, ihsan gibi amelî ve cömertlik gibi ibadetle ilgili kavramları ahlâkla birlikte ele alması, onun ahlâkî görüşlerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Akkirmânî fikhî ve içtimai meseleleri mensubu olduğu Hanefî Mezhebinin görüşleri etrafında ele almış diğer mezheplerin görüşlerine nadiren değinmiştir. Ebu Hanife ve Hanefî mezhebinin diğer önde gelen âlimlerinin sözlerini kendisine referans olarak göstermiş o döneme kadar yazılmış eserleri ustalıkla kullanmıştır. İtikâdî ve amelî konuların anlaşılması için özen göstermiş, teçvik edici ve öğüt verici bir dil kullanmıştır.

Ehl-i Sünnet mezhebinin dışında gördüğü fırkaları eleştirmiş ve bu fırkaların delillerini çürütme yolunda çaba sarf etmiştir. Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşlerini savunmak için öncelikle ayetleri temel alarak bu görüşleri savunma yoluna gitmiştir.

Felsefe, Mantık, Kelam, Tefsir, Hadis, Mezhepler Tarihi, İslam Felsefesi ve Arap dili ve Belağatı gibi pek çok alanda eser vermiş bir isim olarak Akkirmânî, bu

eserinde pek çok esere atıfta bulunmuş bu da eserinin muhtevasına zenginlik katmıştır.

Akkirmânî'de görüldüğü gibi kelimî konuların ahlâkla birlikte ele alınarak felsefi bağlamda bütünlükçü bir bakışla İslam ahlâk felsefesi çatısı altında içermesi bu alana yeni bir soluk getirebileceği kanaatini oluşturmaktadır.

Akkirmânî'nin geniş bir perspektifle kaleme aldığı pek çok eseri çevrilmeyi beklemektedir. Önemli Ebû Hanîfe'nin *el-Vasiye* kitabına yazılan *el-Cevheretü'l-Mûnife fi gerhi Vasiyetin Ebi Hanife* adlı Şehin önemli bir hâşiyesi olan *Risaletü'l-Hamdele*'nin tercüme edilmesi ve içeriğinin incelenmesi ve değerlendirilmesi hem bu alanda çalışmalar hem de genç araştırmacılar için faydalı bir çalışma olacağı kanaatini taşıyoruz.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed, “Abdullah”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 1, Ğstanbul, 1988, ss. 482-487.
- Abdülhamid, İrfan, “EĞârî Ebü’l Hasan”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 11, Ğstanbul, 1995, ss. 444-447.
- Akçay, Mustafa, “Gazali“de Ruh Tasavvuru”, *Dini AraĞtırmalar Dergisi*, c. 7, Erzurum, 2005, ss. 87-115.
- Akdoğan, Muhammed, “Ebü’Ğğeyh“in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri”, *K.Ü.S.B.E.D.*, c. 7, Ğstanbul, 2017, ss. 92-93.
- Akpınar, Ali, “Tefsîrü’l-Celaleyn”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 40, Ğstanbul, 2011, ss. 294-295.
- Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd Efendi”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 10, Ğstanbul, 1994, ss. 365-367.
- Anay, Harun, “Devvânî”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 9, Ğstanbul, 1994, ss. 257-262.
- Apaydın, H. Yunus, “MeĞhuġ”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ğstanbul, 2004, ss. 368-371.
- Alper, Hülya, “Tevfik”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 41, Ğstanbul, 2012, ss. 8-9.
- Albayrak, “Mevlüt, Gazali“nin Ahlâk Felsefesi ve Filozofların Etkisi”, *Ğslami AraĞtırmalar Dergisi*, c. 13, Ankara, 2000, ss. 3-4.
- Alıcı, Mustafa, “ġefaât”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 38, Ğstanbul, 2010, ss. 411-412.
- Aruçi, Muhammed, “Refîuddin ed-Dihlevî”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 34, Ğstanbul, 2007, ss. 529-530.
- Atalan, Mehmet, *ġiiliġin Farklılaġma Sürecinde Ca“f es-Sâdık“in Yeri*, A.Ü.S.B.E. (Yayımlanmamıġ Doktora Tezi), Ankara, 2014.
- AteĞ Süleyman, “ĞĞdü“l-Aklî“s-selîm”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 22, Ğstanbul, 2000, ss. 456-458.
- Avcı, Casim, “Kudâî”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara, 2002, ss. 309-310.
- Aybakan, Bilal, “et-Tenbîh” *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara, 2011, ss. 447-449.
- Aydınlı, Abdullah, “Ebû Zer el-Gıfârî”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 10, Ğstanbul, 1993, ss. 266-269.

- Aydın, Mehmet, “Ahlâk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, ss. 10-14.
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2000.
- Bayraktar, Mehmet, “İbn Miskeveyh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 20, İstanbul, 1999, ss. 201-208
- Bayraktar, Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017.
- Bediüzzaman, *İğârâtü'l-İfâz*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2009.
- Bertrand, Alexis, *Ahlâk Felsefesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.
- Beydilli, Kemal, “Mustafa III”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul, 2006, ss. 280-283.
- Bilge, Mustafa, L., “Akkirmân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, ss. 269-270.
- Bircan, Hasan Hüseyin, *İslam Ahlâk Felsefesine Giriş* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2016.
- Bozkurt, Ömer, *Türk İslam Düğünü Tarihi*, Divan Kitap, İstanbul, 2014.
- Bozyiğit, Ahmet, *Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri* A.Ü.S.B.E. (Yayımlanmış Yüksek lisans Tezi), Ankara, 2016.
- Buğda, Sadettin, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l- Lebîb an Kütübi'l Ea'rîb'in Edisyon Kritiği*, A.Ü.S.B.E. (Yayımlanmış Yüksek lisans Tezi), Erzurum, 2014.
- Bursalı Tahir Mehmed Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul, 1972.
- Canan, İbrahim, “Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İbrîs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul, 1994, ss. 150-151.
- Câsim, Leys Suûd, “İbn Abdülber en-Nemerî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 19, İstanbul, 1999, ss. 269-272.
- Cerrahoğlu, İmail, “Abdullah b. Mes'ûd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1988, ss. 114-117.
- Cevizci, Ahmet, *İğkağ Felsefesi*, Say Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2016.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017.
- Cici, Recep, “İbn Amzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, ss. 210-211.

- Coğkuş Ahmet, “et-Tahrîr ve’t-Tenvîr”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 39, Ankara, 2010, ss. 429-430.
- Çağrııcı, Mustafa, “Gazali”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 13, Ğstanbul, 1996, ss. 530-534.
- Çakan, Ğmail, Lütfî, “Dârekutnî”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 8, Ğstanbul, 1993, ss. 488-490.
- Çetinkaya, Bayram Ali, *Ğlâm Felsefesi Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016.
- Çelebi, Ğyas, “Mu‘tezile”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 31, Ğstanbul, 2006, ss. 391-401.
- Çelebi, Ğyas, “Hızlân”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 17, Ğstanbul, 1998, ss. 419-420.
- Çelebi, Ğyas, “Sıfat”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 37, Ğstanbul, 2009, ss. 100-106.
- Çetintağ, Ğbrahim, *Saçaklızâde ve Ğlimlei Sınıflandırması*, A.Ü.S.B.E., (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Demirlioğlu, Kadir, “Fıkıh usulünde Ğtidlâl Kavramı ve Ğtidlâl Çeğileri”, *Edebali Ğslamiyat Dergisi*, 1 (1), 30 Mayıs, 2017, ss. 91-109.
- Demir, Mahmut ve Özavğar, Mehmet Emin, “Vehb b. Münebbih” *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 42, Ankara, 2012, ss. 608-610.
- Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, (*Ğnâmı Â'zam'ın Beğeseri*), ĞAFV Yayınları, (çev. Mustafa Öz), Ğstanbul, 2002.
- el- EĞârî, Ebu'1 Musa, *Ğk Dönem Ğslam Mezhepleri*, (çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabalcı Yayınları, Ğstanbul, 2005.
- ed. (Onat, Hasan-Kutlu, Sönmez), *Ğslam Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- ed. (Gölcük, Ğrafeddin-Toprak, Süleyman), *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Takin Kitabevi, Konya, 2010.
- ed. Saruhan, M. Selim, *Ğslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013.
- Efendioğlu, Mehmet, “Ziyâeddin el-Makdisî”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 44, Ankara, 2014, ss. 491-495.
- el-A'zamî, M. Mustafa, “Buhârî Muhammed b. Ğsmâl” *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 6, Ğstanbul, 1992, ss. 375-376.

- el-EĞ'â, Ebu'l-Hasan, *el-Ġbaneve Usûlü Ehl-i'sSünnet (EĞ'arîAkâidi)*, Gelenek Yayıncılık, (terc. Ramazan Biçer), Ġstanbul, 2010.
- el-Hîndî, Âlim b. Ala el-Ensârî ed-Dîhlevisi, *Fetava'tTatarhaniye fi'lFikhî'lHânefî*, Dâru'l-Kutubî'l-Ġlmiyye, Beyrut, 2005.
- ErbaĠ Ali, "Mâlik", *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ġstanbul, 2004, ss. 37-39.
- EroĠlu, Ali, "Hâzin, Ali b. Muhammed" *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 17, Ġstanbul, 1998, ss. 125-126.
- Erul, Bünyamin, "Zeyd b. Erkam", *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 44, Ankara, 2013, s. 318.
- es-Sâlih, Subhi, *Hadis Ġlimleri ve Hadis Istılahları*, M.Ü Ġlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, Ankara, 1973.
- Evgin, Abdulkadir, "MeĠhur Sünenler'in Ġk Hadisler ve Ġk Olma Gerekçeleri Hakkında Bir AraĠtırma", *Ç.Ü.ĠF.D.*, c. 9, Temmuz-Aralık, 2009, ss. 13-44.
- Ġgi, Cevat, "Herevî, Ali b. Ebû Bekr", *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c.17, Ġstanbul, 1998, ss. 221-222.
- Fahri, Macid, *Ġslam Ahlak Teorileri*, Litera Yayıncılık, 3. Baskı, Ġstanbul, 2006.
- Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Âmr b. Âs" *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 1, Ġstanbul, 1988, ss. 85-86.
- Fayda, Mustafa, "ÂiĠ", *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 2, Ġstanbul, 1989, ss. 201-205.
- Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Selâm", *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 1, Ġstanbul, 1988, ss. 134-135.
- Fayda, Mustafa, "Ebû Bekr", *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 10, Ġstanbul, 1994, ss. 101-108.
- Fayda, Mustafa, "Ömer", *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 34, Ġstanbul, 2007, ss. 51-53.
- FiĠlalı, Ethem Ruhi, "Hasan b. Muhammed b. Hânefiyye" *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 16, Ġstanbul, 1997, ss. 331-332.
- FiĠlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 2, Ġstanbul, 1989, ss. 371-374.
- Geylânî, A. Kadir, *el-Gunye Li Tâlibî Târikû'l-Hak*, Muallim Yayınları, (terc. Osman Güman), Ġstanbul, 2014.
- Görmez, Mehmet, "Tergîb ve Terhîb", *TDV Ġslam Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara, 2011, ss. 508-509.

- Gölcük, ğerafettin, “Cehm b. Safvân”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 7, Ğstanbul, 1993, ss. 233-234.
- Gölcük, ğerafettin, “Kitâbü“İ-kebâir”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ğstanbul, 2002, s. 110.
- Gölcük, ğerafettin-Bebek, Adil, “el-Fıkhü“İ-Ekber”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 12, Ğstanbul, 1995, ss. 544-546.
- Güler, Zekeriya, “Rebî“ b. Ziyâd”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 34, Ğstanbul, 2007, s. 498.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir-i Geylânî*, Ğnsan Yayınları, Ğstanbul, 2004.
- Gündüz, Murat, *XVIII. Asrın Ğkinci Yarısında Osmanlı Devleti“nde Islahat Hareketleri*, Gazi Üniversitesi, (YayımlanmamıĞYüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
- Hamidullah, Muhammed, “Serahsî, ğemsüleimme”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 36, Ğstanbul, 2009, ss. 544-547.
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbu“İ-Ahlâk*, (çev. Abdulkadir ğener-İmet Kayaoĝlu-Cihat Tunç), Büyüyenay Yayınları, Ğstanbul, 2013.
- İbrahimoĝlu, Molla Süleyman, “İbnü“İ-Müneyyir”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 21, Ğstanbul, 2000, ss. 156-157.
- İmam Gazali, *Ğslam Ahlâkı*, (ter. Akif Nuri), Sinan Yayınları, Ğstanbul, 1996.
- İmam Gazali, *Ğhya-u Ulûmid-Din*, Merve Yayınları, (terc. Ahmet Serdaroĝlu), c.3, Ğstanbul, 1974.
- İmam Gazali, *Felsefenin Temel Ğlkeleri*, (*Mekasudu“İ-Felâsife*), (Çev. Cemalettin Erdemci), Vadi Yayınları, Ğstanbul, 1997.
- İmam Gazali, *El-munkizü-mined-delâl*, (Haz. ve ğerh Eden: Abdülhâlîm Mahmud), (Çev. Salih Uçan), Kayıhan Yayınları, 4. Baskı, Ğstanbul, 2010.
- İmam Azam, “el-Fıkhü“İ-Ekber”, Beyan Yayınları, ed. Fethi Güngör, (terc. Hamza Yaman), Ğstanbul, 2016.
- İmam Birgivi, *Tarîkatü“İ-Muhammediyye*, (ter. Celal Yıldırım), Demir Yayınevi, Ğstanbul, 2009.
- İbn Merdeveyh, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-merduye>, (Eriĝim Tarihi, 29.11.2018).
- Kahraman, Âlim, “Kurucu, Ali Ulvi”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ğstanbul, 2002, ss. 457-458.

- Kalaycı, Mehmet, *Ebu'l-Mü'în en-Neseî, Matüridi Akâidi (Bahrü'l-Kelâm Tercümesi)*, (Notlarla Tercüme Eden: Ramazan Biçer), Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Kallek, Cengiz, “el-Hidâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul, 1998, ss. 471-473.
- Kallek, Cengiz, “Ön Hacer el-Heytemî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 19, İstanbul, 1999, ss. 531-534.
- Kandemir, M. Yağar, “Beyhâki, Ahmed b. Hüseyin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul, 1992, ss. 58-61.
- Kandemir, M. Yağar, “Ebû Hüreyre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul, 1994, ss. 160-167.
- Kandemir, M. Yağar, “Emâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, ss. 70-72.
- Kandemir, M. Yağar, “Hatice”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul, 1997, ss. 465-466.
- Kandemir, M. Yağar, “Müslim b. Haccâc”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, ss. 93-94.
- Kandemir, M. Yağar, “Tirmizî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.41, Ankara, 2012, ss. 202-204.
- Kandemir, M. Yağar, “Nevevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul, 2007, ss. 45-49.
- Karadağ Çağfer, “Ali el-Karinin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri”, *U.Ü.İ.F.D.*, c. 5, 1993, ss. 147-197.
- Kaya, M. Cüneyt, *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemler*, İam Yayınları, İstanbul, 2017.
- Kaya, Mahmut, “Kindî, Ya'kûb b. Şhak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara, 2002, ss. 41-58.
- Kayapınar, Hüseyin, “Münyetü'l-musallî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, ss. 32-33.
- Karagöz, Mehmet, “Osmanlı Devleti'nde İslahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, *OTAM*, c. 6, Ankara, 1995, ss.173-174.
- Kılıç, Hulusi, “Ahterî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, ss. 184-185.
- Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dini Temeli*, TDV Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2016.

- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düğünesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.
- Klavuz, Ahmet Saim, “Elfâz-ı Küfür”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, ss. 26-27.
- Koca, Ferhat, “el-Fetâva’t-Tatarhâniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, 1995, ss. 446-447.
- Koca, Ferhat, “Ön Kudâme, Muvaffakuddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 20, İstanbul, 1999, ss. 139-142.
- Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2011.
- Köse, Saffet, “Önâdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 171.
- Kutluer, Çhan, “Miftâhu’s-Saâde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul, 2005, ss. 18-19.
- Kurtaran, Uğur, “Karlofça Antlaşması”nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2016, ss. 97-139.
- Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş* Nükte Kitap Yayınları, Konya, 2004, s. 17.
- Küçük, Rağış “Ön Ebû Hatîm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 19, İstanbul, 1999, ss. 432-434.
- Martı, Huriye, “et-Tarîkatü’l-Muhammediyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara, 2011, ss. 106-108.
- Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî, *Ef’âli-Öbad ve Gradei-Cüziyye Risalesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, H. 1289.
- Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî, *Hâşîye Ale’r-Risaleti’l-Hüseyniyye*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî, <http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=+Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî>. (Erişim Tarihi, 26.12.18),
- Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî, *Risaletü’l-Hamdele*, Kütahya Vahidpaşa Halk Kütüphanesi Müdürlüğü, 1986.
- Münir, Aktepe, “Abdülhamid I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1988, ss. 213-216.

- Öçal, ğamil, “Osmanlı Kelamcılarını EĒârî miydi? - Muhammed Akkirmânî”nin Ğısan Hürriyeti AnlayıĒı”, *Dini AraĒtırmalar Dergisi*, c. 2, sy. (2) 5. Ankara, 1999, ss.225-254.
- Öngören, ReĒat, “Tasavvuf”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 40, Ēstanbul, 2011, ss. 119-126.
- Öktem, Ülker, *Mestçizâde”nin Hilafıyyât Adlı Eseri*, A.Ü.S.B.E. (YayımlanmıĒ Doktora Tezi), Ankara, 1993.
- ÖĒüt, Sâlim, “Ebu Yusuf”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 10, Ēstanbul, 1994, ss. 260-265.
- ÖĒüt, Sâlim, “Ētibrâ ve Ētincâ”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 23, Ēstanbul, 2001, ss. 320-321.
- Öz, Mustafa, “el-Vasiye”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 42, Ankara, 2012, ss. 545-546.
- Öz, Mustafa, “Muhammed b. Hânefıyye” *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 30, Ēstanbul, 2005, ss. 537-539.
- Öz, Mustafa, “Râfizîler”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 34, Ēstanbul, 2007, ss. 396-397.
- Özcan, Azmi, “Müttakî el-Kindî”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 32, Ēstanbul 2006.
- Özcan, Abdülkadir, “Mahmud I”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003, ss. 348-352.
- Özel, Ahmet, “Kadîhan”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 24, Ēstanbul, 2001, ss. 121-123.
- Özel, Ahmet, “Ali el-Kârî”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 2, Ēstanbul, 1989, ss. 403-405.
- Özen, Ēükrü, “Mâtürîdî”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara, 2003, ss. 146-151.
- Özen, Ēükrü, “Tenkihu”l-usûl”, *Tdv Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara, 2011, ss. 454-458.
- Özkan, Halit, “Süyûtî”, *TDV Ēıslam Ansiklopedisi*, c. 8, Ēstanbul, 2010, ss. 202-204.
- Özturan, Hümeıra, *Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri-Seçme Metinler*, Ēem KitaplıĒı, Ankara, 2015.
- Öztürk, Mustafa, *Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerir et-Taberî Sempozyumu*, Tefsir Anabilim Dalı VII. EĒ Ēüdüm Toplantısı Konya, 2010.

- Özdiñç, Rıdvan, *Ğlkgiü Kelamcılarının GörüŖleri* (YayımlanmamıŖ Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2004.
- Sarıçam, Ğbrahim, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DĖB Yayınları, Ankara, 2007.
- Stanford, J. Shaw, “Osmanlı Ğmparatorluğu”nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma GeçiŖ:Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, (Çev: M. Faruk Çınar), *Türkler*, c. 12, (Ed: Güzel, Hasan Celal-Çiçek, Kemal-Koca, Sâlim), Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, ss. 609-628.
- Sabev, Orlin, *Ğbrahim Müteferrika ya da Ğlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, (Çev: Orhan Salih), Yeditepe Yayınları, Ğstanbul, 2006.
- Sarikavak, Kâzım, *XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı DüŖünüYanyalı Es”adEfendi: Bir Rönesans Denemesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Sifil, Ebubekir, “Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 44, Ankara, 2014, ss. 352-354.
- Sinanoğlu, Mustafa, “el-Makâsıd”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ğstanbul, 2003, ss. 420-421.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Ğnan”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 22, Ğstanbul, 2000, ss. 212-214.
- Subağı, Turgut, *Lale Devrine Ait Bir Islahat Tavrı: Lale Devri”nde Osmanlı Devleti ve NevĖhir*, (Ed: Ğyas Gökhan vd.), Kömen Yay, Konya, 2018, ss. 886-900.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî, Yahud Tezkire-i Meğahir-i Osmaniye*, c. 4, Sebül Yay. Ğstanbul, 1997.
- Sülün, Murat, *Kur”an- ı Kerim Açısından Ğnan- Amel ĞliŖkiŖi* Ensar Neğriyat, Ğstanbul, 2005.
- ğabân, Zekiyüddin, *Ğslam Hukuk Ğlmının esasları (Usûlü”lFıkıh)*, (Notlar Ekleyerek Terc. Eden Ğbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2011.
- ğahin, M. Süreyya, “Kısasü”l-enbiyâ” *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara, 2002, ss. 495-496.
- ğenel, Abdülkadir, “Kastallânî”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 24, Ğstanbul, 2001, ss. 583-584.
- ğentürk, Lütfi- Yazıcı Seyfettin, *Ğslam Ğlmihali*, DĖB Yayınları, Ankara, 2012.
- ğeriati, Ali, *Terimler Sözlüğu*, (Çev. Mehmet Polat), 1. Baskı, Hıvda Ğetiğim, Ğstanbul, 2006.

- Taşpınar Halil, “Matüridiyye ile EĞâriyye Mezhepleri Arasında Çıtlaf mı? Suni Dalgalanma mı?” *C.Ü.ĞF. D*, c. 1, Haziran, 2006, ss. 214-250.
- Taylasan, <https://www.sorusorucevapbul.com/soru-cevap/muhtelif/taylasan-nedir-taylasanin-sunnete-uygun-kullanimi-nasildir>, (EriğimTarihi, 18.12.2018).
- TDV Mütvevelli Heyeti, *Ğlmihal Ğnan ve Ğbaatler 1*, TDV Yayınları, c. 1, Ankara, 2004.
- Topaloğlu, Bekir, “et-Temhîd” *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 40, Ğstanbul, 2011, ss. 415-416.
- Toprak, Süleyman, “Mîzan”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 30, Ğstanbul, 2005, ss. 211-212.
- Toprak, Süleyman, “Münker ve Nekir”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 32, Ğstanbul, 2006, ss. 14-15.
- Tusî, Nasîruddin, *Ahlâk-ı nâsirî*, (ed. Tahir ÖzakkaÇ, Litera Yayıncılık, Ğstanbul, 2007.
- Uludağ, Süleyman, “Amel”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 3, Ğstanbul, 1991, ss. 16-20.
- Ulisabülten, (ed. Sula, Ğbrahim Erkam), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası Ğiğkiir ve Stratejik Arağtırmalar Enstitüsü, s. 5, Nisan, 2016.
- UĞur, Mücteba, “Firdevsü“İahbâr”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 13, Ğstanbul, 1996, ss.129-131.
- Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebu Hanife”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 10, Ğstanbul, 1994, ss. 131-138.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkür Tarihi*, YKY, 3. Baskı, Ğstanbul, 2004.
- Watt, W. Montgomery, *Ğslam DüĞünesninin TeĞekkül Devri*, (çev. Ruhi Ethem Fiğlalı), Umran Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1981.
- Vural, Mehmet, *Ğslam Eİsefesi Tarihi*, Elis Yayınları, Ankara, 2016.
- Yaman, Ahmet, “Kenzü“d-dekâik”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara, 2002, ss. 261-262.
- Yaran, Cafer Sadık, *Ahlâk ve Etik*, Rağbet Yayınları, 2. Baskı, Ğstanbul, 2016.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değiğim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, c. 12, (Ed: Güzel, Hasan Celal, Çiçek, Kemal, Koca, Sâlim), Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, ss. 470-502.

- Yaran, Cafer Sadık, *Ğlam Ahlâk Felsefesine Giriğ* Dem Yayınları, 3. Baskı, Ğstanbul, 2014.
- Yardım, Ali, “Dımâm b. Sa“lebe”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 9, Ğstanbul, 1994, s. 273.
- Yardım, Ali, “Ön Ebu ğeybe, Ebü Bekr”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 19, Ğstanbul, 1999, ss. 442-443.
- Yardım, Ali, “Ebü“Ğğeyh”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 10, Ğstanbul, 1993, ss. 343-344.
- Yavuz, Yusuf ğevki, “Ğstâat” *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c 23, Ğstanbul, 2001, ss. 399-400.
- Yavuz, Yusuf ğevki, “Halku“l-Kur“ân”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 15, Ğstanbul, 1997, ss. 371-375.
- Yavuz, Yusuf ğevki, “Akâidu“n-Nesefî”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 2, Ğstanbul, 1989, ss. 217-219.
- Yavuz, Yusuf ğevki, “Akâidü“s-Sen“üsü”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 2, Ğstanbul, 1989, ss. 219-221.
- Yavuz, Yusuf ğevki, “Nesefî, Ebu“l-Mu“în ”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 32, Ğstanbul, 2006, ss. 568-570.
- Yavuz, Yusuf ğevki, “Kesb”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara, 2002, ss. 304-306.
- Yavuz, Yusuf ğevki, “EĞariyye”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 11, Ğstanbul, ss. 447-455.
- Yavuz, Yusuf ğevki, “Kelâm”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara, 2002, ss. 194-196.
- Yazıcı, Ğhak, “Semerkandî, Ebü“l-Leys”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 36, Ğstanbul, 2009, ss. 473-475.
- Yıldırım, Zehra, *Mukâtil b. Süleyman‘in MüteĞâbih Kabul Edilen Ayetlere Yaklaşmları*, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Ğslam Bilimleri Anabilim Dalı (YayımlanmamıĞ Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2013.
- Yıldız, Sakıb, “Akkirmânî”, *TDV Ğslam Ansiklopedisi*, c. 2, Ğstanbul 1989.
- Yılmaz, Ömer, “Ebu Hanife Savunmalarında Yöntem: Zahid Kevserî Örneğî”, *K.Ü.ĞF.D*, s. 1, Kars, 2014, ss. 40-74.

Yüksel, Emrullah, “Cevheretü’t-Tevhîd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1993, ss. 45-7-458.

Yücedoğru, Tevfik, “Tekvin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul, 2011, ss. 388-390.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 5, (Çev: Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay. İstanbul, 2011.

EKLER

EK-1

1.1. Risaletü'l-Hamde'nin Türkçe Çevirisi

Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla. Varlığı zorunlulukta tek olan, 5
noksansız ve tam kudretiyle, izzet ve azametiyle, tek ve emsalsizliği baki olan
Allah'a hamd olsun. Allah'ın rahmeti, esenlik ve emniyeti, yaratılışının en
hayırlısı, nebilerin en üstünü olan Hz. Muhammed (s.a.v) ve onun itaatkâr, Allah'tan
sakınan ehlinin ve ashabının üzerine olsun.

ğü değersiz köle [kendisini kastediyor] saygı değer ve gönlü zengin efendisine 10
dua ederek der ki: Hanefi mezhebinden Şekender Oğlu Molla Hüseyin²⁶⁸ olarak
bilinen -Allah gizli lütfu ile muamelede bulunsun- Allametü'l-ekmel'in²⁶⁹ yazdığı bu
büyük Çehte haberdar olduktan sonra, İmamı Azam Ebu Hanife'ye²⁷⁰ (r.a) nispet
edilen bu kitap üzerine kısa bir Çehte yazmak için Allah'tan bana yol göstermesini
istedim. 15

Allametü'l-ekmel'in²⁷¹ yazdığı bu Çehte anlaşılması zor olan ibareler ve
dalalete düşen fırkaların dışındaki mezheplerin anlatımları da vardır. Bu da
öğrencilerin yanlışle doğruyu birbirinden ayırmada zorlanacağı demektir. İlah
ben açık ve net ibareler kullanacağım. Sadece dalalete düşen fırkaları 20
anlatmayacağım, rağbet ettirme açısından değerli, ince ifadeler de inçallah teala
ekleyeceğim. Allametü'l-ekmel'in yazdığı bu Çehte, *el-Cevheretü'l-Münife fi gerhi
Vasiyetün Ebi Hanife*²⁷² ismini vermiştir. Bu anlatılanlardan sonra bil ki ne zaman bu
kitapta "Çehten" bahsetsem ve bir açıklamada bulunsam, bu kitabı Çehte eden
Allametü'l-ekmel'i kastetmişim demektir.

²⁶⁸ Molla Hüseyin b. Şekender El-Hanefî, İmam-ı Ebu Hanîfe, (Ebu Hanîfe Nu'mân b. Sabit b. Zûtâ b. Mâh (ö.150/767). Hanefi mezhebinin imamı ve büyük müçtehid) nin, *el-Vasiye* risalesine, *el-Cevheretü'l-Münife fi gerhi Vasiyetün Ebi Hanife*, adıyla Çehte yazan fıkıh âlimidir. Bkz. Mustafa Öz, "el-Vasiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Ankara, 2012, s. 546.

²⁶⁹ [Kemal derecesine ulaştığı ilimde en âlim olan zatın]

²⁷⁰ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebu Hanîfe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul, 1994, s. 143-145.

²⁷¹ Mustafa Öz, "el-Vasiye", s. 546.

²⁷² [Ebu Hanife'nin Vasiyetnamesi Çehteğinde Yüce, Kıymetli ve Kâmil İnciler.]

“Zü‘l-Emâlî‘nin ğerhi”²⁷³ diye zikrettiğimde -Allah sırrını mukaddes kılsın- 5
Kudüslü Ebü‘l-Lütuf‘un oğlu Muhammed‘in, *ğemsü‘l-eimme‘*nin²⁷⁴ ğerhini
kastetmiğim demektir. *Bahrü‘l-Kelâm*²⁷⁵ ibaresini zikrettiğimde, Hakkın kılıcı
Nesefli Ebu‘l-Mu‘în‘in²⁷⁶ kitabını kastetmiğim demektir. Bağarı Allah‘tandır.

1. Fasil²⁷⁷

Ebu Hanife (r.a) buyurdu ki: **Ġnan, dil ile ikrar etmek, kalp ile tasdik** 10
ettirir. Ebu Hanife‘nin kitabının bazı nüshalarında ise **ve kalp ile tanımaktır**
ibaresinin bulunduğunu belirteyim. Cim‘in fethası ile “cenan” kalp demektir,
Ahterî‘nin²⁷⁸ dediği gibi. Ġnan sözlükte tasdik etmekten ibarettir.²⁷⁹ Allahu Teâlâ
Yusuf‘un (a.s) kardeğlerinden haber vererek: “Sen bize inanmazsın.”²⁸⁰ buyurmuğtur.
Bu ayetten de anlaşıyor ki, iman sözlükte tasdik etmek, inanmaktır. ğarih 15
[Allametü‘l-ekmel] de böyle demiğtir. *Bahrü‘l-Kelâm*‘da da bu ğilde geçmektedir.
Ġnan dil ile ikrar kalp ile Allahu Teâlâ‘nın birliğine ve eğszliğine inanıp tasdik

²⁷³ *Emâlî* sahibi demektir. Bir âlimin talebelerine hadisleri veya bağla bilgileri yazdırmasıyla meydana gelen bir eser türüdür. Bkz. M. YağarKandemir, “Emâlî”, *TDV Ġlam Ansiklopedisi*, c. 11, Ġstanbul, 1995, s. 70-72.

²⁷⁴ Ebu Bekr ğemsü‘l-eimme, Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsi (ö.1090) *el-Mebcut*, adlı eseriyle tanınan Hânefi fakihidir. Bkz. Muhammed Hamidullah, “Serahsi”, *TDV Ġlam Ansiklopedisi*, c. 36, Ġstanbul, 2009, s. 544-547.

²⁷⁵ Ebu‘l-Mu‘în en-Nesefî‘nin (ö.1114) Akâide dair risalesidir. Bkz. Mehmet Kalaycı, *Ebu‘l-Mu‘în En-Nesefî, Matürîdi Akâidi (Bahrü‘l-Kelâm Tercümesi)*, (Notlarla Tercüme Eden Ramazan Biçer), Gelenek Yayıncılık, Ġstanbul, 2010, s. 150.

²⁷⁶ Ebu‘l-Mu‘în Meymün b. Muhammed b Muhammed b. Mu‘temid en-Nesefî (ö.1114). Matürîdi‘nin (Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Matürîdi es-Semerkandi (ö.944). Matürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakihdir.) kurduğu Sünni kelam mezhebinin geliğiren âlimidir. Bkz. ğükrü Özen, “Matürîdi”, *TDV Ġlam Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara, 2003, s. 159-165. Ed. (ğerafetin Gölcük-Süleyman Toprak), *Kelâm Tarihi Ekoller Problemler*, Takin Kitabevi, Konya, 2010, s. 53. Ayrıca bkz. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, *Ġlam Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 365-391. Yusuf ğevki Yavuz, “Nesefî”, *TDV Ġlam Ansiklopedisi*, c. 32, Ġstanbul, 2006, s. 568-570.

²⁷⁷ [Ġnan tanımı ve mahiyeti]

²⁷⁸ Musluhuddin Mustafa b. ğemseddin el Ahterî Karahisari (ö.1560-61). *Ahterî* adlı sözlüğüyle bilinen din âlimidir. Bkz. Hulusi Kılıç, “Ahterî”, *TDV Ġlam Ansiklopedisi*, c. 2, Ġstanbul, 1989, s. 184.

²⁷⁹ Ġnan, sözlükte bir kiğiyi söylediği ğyde tasdik etmek, doğruluğunu kabul etmek, kabullenmek, gönlüyle benimsemek, karğısındakine güven vermek, ğıphesiz içten inanmak anlamlarına gelir. Ġnan‘ın terim anlamı ise: Hz. Peygamberin Allah‘tan getirdiği kesin olarak bilinen ğeylerde tasdik etmek, ğıphesiz kabul etmek ve doğruluğuna inanmaktır. Bkz. TDV Mütevelli Heyeti, *Ġmihal Ġnan ve Ġbadetler 1*, TDV Yayınları, c. 1, Ankara, 2004, s. 68.

²⁸⁰ [Yusuf Suresi, 12/17]

etmektedir.²⁸¹ *Fıkhü'l-Ekber*'in²⁸² de ise: **KiĞin; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine, ölümden sonraki diriliĞe kadere, hayrın ve Ğerin Allah'tan geldiğine inandım, tasdik ettim demesi gereklidir demiĞti.** 5

Dedi ki: Sadece dil ile söylemek, iman ettim demek yeterli değildir, bu iman olmaz. Çünkü bu iman olarak kabul edilseydi bütün münafıklar mümin kabul edilirdi. Aynı Ğilde Allah'ı bilmek tek baĞına iman olarak kabul edilseydi, kitap ehli, Hristiyan ve Yahudilerin tümü mümin olurlardı. Allah münafıklar hakkında der ki: “(Fakat) Allah, o münafıkların hiç Ğüphesiz yalancı olduklarına elbette Ğanitik eder.”²⁸³ Derim ki *Tefsîrü'l-Celaleyn*'de²⁸⁴ de ĞuĞilde geçtiği gibi: “Söylediklerinin zıttı olarak kalplerinde gizlediklerine Allah Ğanitik eder.” Kamus'ta [sözlükte] “dindeki münafık küfrünü gizleyip sözde imanını açığa vurandır.” Ğeride daha çok açıklama gelecektir. Allahu Teâlâ kitap ehli [Hristiyan ve Yahudiler] hakkında buyurdu ki: “Kendilerine kitap verdiklerimiz, O'nu [Peygamberi (sav)] oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar.”²⁸⁵ Derim ki kendi kitaplarında geçen Peygamberimizi vasseden vasıflarıyla tanıyorlardı. Ğn-i Selam²⁸⁶ buyurdu ki: “Muhakkak ki ben O'nu (s.a.v) gördüğümde oğlumu tanıdığım gibi tanıdım. Muhammed'i tanıyım oğlumu tanıyım dan daha çoktur.” Buhârî²⁸⁷ bunu rivayet etmiştir aynı Ğilde *Tefsîrü'l-Celaleyn*'de²⁸⁸ de böyle geçer. Ğn-i Abbas'tan²⁸⁹ 10 15 20

²⁸¹ Uzunpostalcı, “Ebu Hanîfe”, s. 143-145.

²⁸² Ebu Hanife'ye (ö.767) nispet edilen Akâid kitabıdır. Bkz. Ğerafettin Gölcük-Adil Bebek, “el-Fıkhü'l-Ekber”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 12, Ğstanbul,1995, s. 546.

²⁸³ [Münâfikûn Suresi, 63/1]

²⁸⁴ Celaleddin el-Mahallî'nin (ö.1459) yarım bırakıp Celaleddin es-Süyûtî'nin (ö.1505) tamamladığı, Kur'an-ı Kerim tefsiridir. Bkz. Mehmet Suat Mertoğlu, “Tefsîrü'l-Celaleyn”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara, 2011, s. 294-295.

²⁸⁵ [Bakara Suresi, 2/146]

²⁸⁶ Ebu Yusuf Abdullah b. Selam b. el-Hâris (ö.663-64) Yahudi âlimi iken daha sonra Müslüman olan meĞur sahabe. Bkz. Mustafa Fayda, “Abdullah b. Selam”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 1, Ğstanbul, 1988, s. 134.

²⁸⁷ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ğmail b. Ğbrahim el-Cu'fi el- Buhârî. Kur'an-ı Kerim den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmiu's-Sahih* adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddistir. Bkz. M. Mustafa el-A'zam, “Buhârî, Muhammed b. Ğmâil” *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 6, s. Ğstanbul, 1992, 368-372.

²⁸⁸ Mertoğlu, “Tefsîrü'l-Celaleyn”, s. 294-295.

²⁸⁹ Ebu'l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-KureyĞi Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahabedir. Bkz. Muhammed Abduh, “Abdullah”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 1, Ğstanbul, 1988, s. 76-79.

rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v) Medine'ye teğrif ettiklerinde Ömer b. el-Hattap²⁹⁰ Abdullah b. Selam'a -Allah ikisinden de razı olsun- dedi ki: -Muhakkak ki Allah elçisine (s.a.v) Ğuayeti inzal etti: "Kendilerine kitap verdiklerimiz O'nu (sav), oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."²⁹¹ -Ya Abdullah bu tanıma nasıl bir tanımadır? Abdullah b. Selam dedi ki: -Ya Ömer çocuklar arasında duran çocuğumu gördüğümde nasıl tanıyorsam, O'nu (s.a.v) gördüğümde elbette ki tanıdım. Muhammed'i (s.a.v) tanımam, oğlumu tanıyışından daha çoktur. Ömer (r.a) onun görüşünü kabul etti ve dedi ki: -Allah seni muvaffak kılsın ey Selam'ın oğlu Ğüphesiz ki doğru söyledin ve bu doğru yola icabet ettin. Ğerh'te de öyle geçer.

Sonuç Ğuki Ğüphesiz iman, dil ile söyleyip kalp ile tasdik etmek ve inanmaktır. "Cenan", kalp demektir. Söz ile söylemeyi terk eden kâfirdir, tasdiki terk eden münafıktır. Bağarı Allah'tandır.

2. Fasil²⁹²

Dedi ki: **Ğnan çoğalmaz, eksilmez.** Derim ki bu görüş Ebu Hanife ve arkadaşlarına aittir. -Allah onlardan razı olsun, Allah'ın rahmeti üzerine olsun- Yine buyurdu ki: **Çünkü imanın azalması ancak küfrün çoğalmasıyla tasavvur edilebilir. Ğnanın çoğalması da ancak küfrün azalmasıyla tasavvur edilebilir. Bir Ğabın bir tek hal üzere hem mümin hem de kâfir olması, bu nasıl mümkün olabilir ki?**

Derim ki Ğnam Ebu Hanife-Allah'ın rahmeti üzerine olsun- buna delil olarak Ğunu gösterir: **Ğnanın çoğalması küfrün azalmasıyla olur. Ğnanın azalması da ancak küfrün çoğalmasıyla olur. Hem imanın hem küfrün bir arada bir Ğabta bulunması mümkün değildir.** Ğimdi küfür imanın zıttı, imanı yalanlamak ve inkârdır. Ğerh'te böyle geçer.

²⁹⁰ Mustafa Fayda, "Ömer", TDV Ğlam Ansiklopedisi, c. 34, Ğstanbul, 2007, s. 44.

²⁹¹ [Bakara Suresi, 2/146]

²⁹² [Ğnanın artması ve eksilmesi meselesi]

Fıkhü'l-Ekber'de der ki: **Yeryüzündekilerin ve gökyüzündekilerin imanı eksilmez ve çoğalmaz. Yakînî ve tevhit açısından müminler eĖitirler²⁹³ ama amel bakımından birbirinden üstündürler.**²⁹⁴ EĞer itiraz edilerek bize denilse ki Allahu Teâlâ: "O, inananların imanlarını kat kat arttırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir." buyuruyor.²⁹⁵ Ve benzeri ayetler de var bunlara ne diyeceksiniz? Peygamberimizin (s.a.v) buyurduğu: "Ėnan yetmiğküsür Ėubedir."²⁹⁶ Hadisi de var buna ne diyeceksiniz? Buna cevaben derim ki bu ayet ve hadis sahabeler hakkındadır.-Allah'ın rızası hepsinin üzerine olsun- Ėünkü Kur'an her daim nazil oluyordu. Onlar da iman ediyor ve böylece ilk imanlarına iman ekleniyor, imanları artıyordu. Ama bu bizim için öyle değildir. Ėünkü vahiy kesildi artık. *Bahrü'l-Kelâm*'da da böyle geçer.

Ėn-i Abbas'tan -Allah ondan razı olsun- rivayet edildiğine göre (Ebu Hanife de bunu Ėn-i Abbas'tan rivayet eder. -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-) Onlar inen bütün ayetlere toptan iman ederlerdi. Sonra ayet üstüne ayet inerdi, özel olarak her bir ayete iman ederlerdi. Toptan hepsine iman ettikleri halde tafsili olarak da iman ettiklerinden imanları artardı. *Ėerh*'te de bu Ėkilde geçer. Ėnan edilenler [ayetler] itibariyle imanları çoğalırdı yoksa imanın kendisi artmaz.²⁹⁷

3. Fasil²⁹⁸

Buyurdu ki: **Mümin gerçekten mümindir. Kâfir de gerçekten kâfirdir.** Derim ki tasdiki hakkıyla yapan, kalbi ile tasdik edip inanan gerçekten mümindir. Bunun zıttını yapan gerçekten de kâfirdir. *Ėerh*'te de böyle geçer. Biraz sonra Kur'an'dan delil getirilecek.

²⁹³ [Ėnan edilecek konularda bir eksilme veya çoğalma olmayacağı için başka bir deyiğe imanın esasları sayıları sabit olduğu için ve herkesin ne eksik ne fazla bu iman esaslarına iman ettikleri için imanları aynıdır eğittir, yani bu açıdan aynıdırlar.]

²⁹⁴ [Kim muhlis, daha âbid ise üstünlüğü o derecededir.]

²⁹⁵ [Fetih Suresi, 48/4]

²⁹⁶ [Buhâri, Ėnan, 3]

²⁹⁷ [Yoksa bir kiğ ya inanır ya inanmaz bunun ortası yok, bu ayette mesela az inanıyorum demek kuÇkuya sebeptir ve imanda kuğku olmaz, içinde kuğku olan bir iman da iman değildir.]

²⁹⁸ [Ėnan ve küfür konusu]

Küfürde **Ç**, **Ç** vardır ama imanda **Ç**, **Ç** olmaz. Allahu Teâlâ'nın 5
buyurduğu gibi: “**Ç**te onlar gerçekten müminlerdir.”²⁹⁹ “**Ç**te onlar gerçekten
kâfirlerdir.”³⁰⁰ Derim ki Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat **Ç**yle der: “**Ç**nan edildiği zaman
ki**Ç**iben **Ç**siz, **Ç**phsiz iman ettim der. **Ç**Allah ben müminim diyemez.” *Bahrü'l-
Kelâm*“da da öyle geçer.

ÇAllah derse bütün antla**Ç**malar iptal olur. Talak, azatlık vb. **Ç**teböyle bütün 10
yemin antla**Ç**maları batıl olur. Bazı kitaplarda ise bir mümin dese ki: “Yarın da
Müslüman olayım in**Ç**Allah”, ya da “**Ç**Allah mümin olarak öleyim”³⁰¹ ya da
“**Ç**Allah imanım makbul olur.”³⁰² bu gibi sözler ho**Ç**,güzel görünmü**Ç**tür.Çünkü bu
sözlerde imanın devamlılığı ve kabul edilmesi isteniyor. Bundan kasıt imanın aslının
belli bir zaman sonra meydana gelmesinin umut edilmesi de**Ç**ildir.³⁰³ 15

Ed'dürerü'l-Münife“de³⁰⁴ zikredildiği: “Oruca niyet edilirken “**Ç**Allah”
kelimesinin de niyette zikredilmesi niyeti bozmaz.” *Ed'dürerü'l-Münife*“nin **Ç**hin
de ise **Ç**ah [Allametü'l-ekmel]³⁰⁵ **Ç**narı söylemektedir: “Buradaki in**Ç**alahtan kasıt
ki**Ç**inin orucuna devam edebilmesi içindir. Allah'ın ona güç verip ki**Ç**inin orucunu
tamamlayabilmesi içindir. Niyeti iptal olmaz. Ama talak, azatlık sözle**Ç**meleri vb. 20
durumlar öyle de**Ç**ildir.”

Sonuç **Ç**uki **Ç**phesiz bir mümin “Ben gerçekten müminim” derse o ittifakla
mümindir. Eğer “ben in**Ç**Allah müminim derse bakılır eğer **Ç**indiki zamanı

²⁹⁹ [Enfâl Suresi, 8/4]

³⁰⁰ [Nisâ Suresi, 4/15]

³⁰¹ [Temenni ediyor, istiyor yani yarabbi ölürken de mümin olarak öleyim demek istiyor.]

³⁰² [Bütün bunlarda istek var. Allah'tan duada temennisi var.]

³⁰³ [Burada **Ç**yle bir **Ç**y söz konusu: mümin biri var imanı tamdır ve bu imanının imtihan bitinceye,
dünyadan çıkıncaya kadar, son nefeste bile imanlı kalmasını ister ve böyle bir istek ile böylesi
cümleler kurar. **Ç**te böylelerin kuracağı cümleler ho**Ç**görölmü**Ç**tür.]

³⁰⁴ Muhyiddin Abdülkadir Kure**Ç** (ö.1373) *ed-Dürerü'l-münife fi'r-reddi ala **Ç**n Ebî geybe ani'l-
Çnam Ebî Hanife*, bu eserinde **Ç**n Ebu geybe'nin (ö.235/849) (Ebu Bekr Abdullâh b. Muhammed b.
Ebî geybe **Ç**râhîm el-Absî el-Kûfî (ö.849) *el-Musannef* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı, müfessir ve
tarihçidir.) Ebu Hanife'nin mezhep ve metoduna kar**Ç** olup bu konudaki görü**Ç**erini *el-Musannef* adlı
eserinin son tarafında *Kitâbü'r-Red ala Ebî Hanife* adlı bir ba**Ç**lık altında ifade etmi**Ç**ir. Ebu Hanife'ye
itiraz ettiği konulara yer vererek bu itirazların haklı olmadığını ispat etmeye çalı**Ç**ır. Bkz. Ali Yardım,
“**Ç**n Ebu geybe, Ebu Bekr”, *TDV **Ç**lam Ansiklopedisi*, c. 19, **Ç**stanbul, 1999, s. 442-443. Ayrıca bkz.
Ömer Yılmaz, “Ebu Hânife Savunmalarında Yöntem: Zahid Kevserî Örneği”, *K.Ü.ÇF.D.*, sy. 1, s. 41,
Kars, 2014.

³⁰⁵ Yardım, “**Ç**n Ebu geybe, Ebu Bekr”, s. 442-443.

kastediyorsa ve Allah Ğimdi dilerse ben Müslüman olacağım derse hataya düĞer 5
ittifakla, tehlikededir.³⁰⁶ Eğer imanının sübut ve devamlılığını geleceğe bağlarsa
ittifakla o kiĞihatalı değildir.

4. Fasil³⁰⁷

Dedi ki: **Muhammed'in (a.s) ümmetinden günahkâr olanların tümü 10**
gerçekten mümindirler. Kâfir değildirler. Derim ki mümin bir kul günahkâr
olmakla kâfir olmaz, dinden çıkmaz. Çünkü iman dil ile ikrar ve kalp ile tasdikten
ibarettir. Dil ile ikrar ve kalp ile tasdik baki [sürekli] kaldığı sürece imanı da baki
kalır ancak Ğöyle bir Ğöy var ki günahlar küfrü çeker ve böylece iman yok olur gider.

5. Fasil³⁰⁸

Dedi ki: **Amel, imandan bağladır. Ğman da amelden bağladır.**³⁰⁹ Derim ki 15
bu görüĞ hak ehlinin görüĞüdür Allahu Teâlâ onlara yardım etsin
Haricîlerin³¹⁰ aksine. Ğnu'1-Hacer el-Heytemî³¹¹ *Arbein 'i-Nevevî'nin*³¹² Ğehinde der
ki: "Ğman sözlükte kayıtsız, Ğatsız tasdik etmektir." Ğlamdaki genel tanıma göre ise:
"Sadece kalp ile tasdik etmektir." Zayıf bir görüĞegöre kiĞnin dili ile de ikrar etmesi
ve sair uzuvlarıyla da amel etmesi gerekir. O zaman bu üç Ğattan birini ihlal edenler 20
buna göre dinden çıkar kâfir olur ki bu da Haricilerin mezhebidir. Bunda önemli
faydalar var ki buraya tekrar geri dönülecektir.

Dedi ki: **Birçok vakit var ki bu vakitlerin gitmesiyle bu vakte bağlı olan 25**
amel de müminin üzerinden kalkar gider. Ama o müminden iman kalktı, imanı
gitti denilmesi caiz değildir. Örneğin hayızlı ve lohusalı kadınlardan Allahu Teâlâ

³⁰⁶ [Çünkü hemen iman edip kurtulması gerekirken Ğmdiki zamanda oluĞacak imanı, Ğmdiki zamana bağlayıp Allah dilerse iman ederime getiriyor.]

³⁰⁷ [Günahkâr müminlerin durumu]

³⁰⁸ [Ğman-amel iliĞkisi]

³⁰⁹ [İman, amel değildir, amel de iman değildir.]

³¹⁰ Hz. Ali (ö.661) zamanında ortaya çıkan siyasi ve itikadî mezhep. Dini ve siyasi konulardaki aĞırı görüĞeriyle bilinirler. Bkz. ed. (Hasan Onat-Sönmez Kutlu), *Ğlam Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 63-86.

³¹¹ Ebu'1-Abbâs Ğihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö.1567) Ğafii fakihi, muhaddis ve ediptir. Bkz. Cengiz Kallek, "Ğn Hacer el-Heytemî", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 19, Ğstanbul, 1999, s. 531-534.

³¹² Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Ğeref b. Mürî en-Nevevî (ö.1277)'nin kırk hadis kitabıdır. Bkz. M. YaĞar Kandemir, "Nevevî", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 33, Ğstanbul, 2007, s. 45-49.

namazı kaldırmı³¹³. Ona [hayızlı veya lohusalı kadına] “imanın gitti” denilmesi 5
caiz değildir. Ya da “imanını terk et” denilmesi de caiz değildir. Bilakis doğrusu Çarî
[yasa koyucu] ona orucu terk et sonra kaza edersin der. Ona imanını terk et sonra
yine iman edersin denmesi caiz değildir. Derim ki hayızlı kadın temizlenince
orucunu kaza eder ama namazı kaza etmez, aynı Çekilde lohusalı kadının durumu da
öyledir. *Miftahu’s-Saade*³¹⁴ kitabında geçtiği gibi. Çe bu yüzden bunlar delalet eder 10
ki Çüphsüz iman eÇitir amel değildir amel de eÇitir iman değildir.

Dedi ki: **Fakirin üzerine zekât farz değildir, fakirin üzerine iman yoktur demenin caiz olmadığı gibi.** Derim ki iman amelden bir parça değildir, amel de imandan bir parça değildir. Allahu Teâlâ’nın Çusözü buna delalet eder: “Çanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılsınlar.”³¹⁵ Allah onlara, namazı kılmalarını 15
söylemeden önce mümin olarak isimlendirir. *Bahrü’l-Kelâm*’da bu Çekilde geçtiği gibi.

6. Fasil³¹⁶

Musannif dedi ki: **Deriz ki hayrın ve Çerin takdiri, hayır ve Çe, ne kadar varsa hepsi Allah’tandır. Durum Çuki eğer biri Çöy bir iddiada bulunursa: 20**
‘hayrın ve Çerin meydana gelmesi, takdiri Allah’tan değil de bir baÇlasındandır’ derse dinden çıkar kâfir olur. Allah’ı her Çöde birlemesine zeval gelir.

Derim ki tevhid, hayrın ve Çerin takdirinin Allah’tan geldiğini kabul etmektir. Çünkü bütün mümkünatların [oluÇabilecek her Çeyin] yaratıcısı Allah’tır. Buna göre 25
bütün Çe olarak görülen her Çeyin yaratıcısı yine Allah’tır.³¹⁷ Her kim ki iddia etse yani dese ki “Çer Allah’tan değildir” o kiÇikâfir olur. *gerhte* de geçtiği gibi o kiÇi

³¹³ [Mesuliyetleri o hal de süresince kaldırılır.]

³¹⁴ TaÇköprülü Ahmed Efendi’nin (ö.1561) ilimler tasnifi ve tarihiyle ilgili Arapça biyobibliyografik ve ansiklopedik eseridir. Bkz. Çhan Kutluer, “Miftâhu’s-Saade”, *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 30, Çstanbul, 2005, s. 18-19.

³¹⁵ [Çbrahim Suresi, 14/31]

³¹⁶ [Hayır ve Çer Allah’tandır]

³¹⁷ [Çünkü her Çeyin yaratıcısı O’dur.]

Allah'a GırkkoGnuGtur.Çünkü Sultan Muhammed el-Kâri'nin oğlu Ali³¹⁸ dedi ki Hz. 5
Peygamberden (s.a.v) rivayet edildi ki: "Allah mahlûkatların kaderlerini yeri ve yedi
göğü yaratmadan elli bin sene önce yazmıGtır. ArÇıda bu esnada su üzerindeydi."³¹⁹
Bu hadisi Müslim³²⁰ rivayet etmiGtır. Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledunniye*'sinde,³²¹
Müslim'i kaynak olarak gösterdiği sahihinde der ki Abdullah bin Âmr b. el-As³²²
Peygamber efendimizden rivayet ettiği hadiste durum Çuki efendimiz (s.a.v) Çöyle 10
buyurdu: "Allah bütün mahlûkatın kaderini semaları ve yeri yaratmadan elli bin sene
evvel yarattı. ArÇıda bu esnada su üzerindeydi."³²³ ÇnÇlah bu mevzunun devamı da
ileride gelecektir.

7. Fası³²⁴

Der ki: **Ey Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat topluluğu, amellerin üç kısma 15**
ayrıldığında karar kıldık; farz olanlar, faziletli olanlar ve günah olanlar. Derim
ki burada ahiretle ilgili ahirette mükâfatlandırılan ya da iÇenmesi ceza tahakkuk
ettirecek amelleri kastetmiGtır. Yoksa ameller bu üç kısım sınırlanmaz. *gerh*'te
de böyle geçer. Dedi ki: **Farzlar Allah'ın emriyledir.** Derim ki Çarih [Allametü'l-
ekmel] der ki: *Müslümanlar, farzın, Allah'ın emri oluÇında ittifak etmiÇerdir. Ancak 20*
*emrin ne anlama geldiğinde ihtilafa düÇmüÇlerdir*Konunun hepsi bu kadardır.

Dedi ki: **Allah'ın istemesi, sevgisi ve rızası.** Derim ki Çarih [Allametü'l-
ekmel] der ki: *Çtemek ve irade etmek kelimelerine göre aynı anlama gelir.*

³¹⁸ Nureddin Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Kâri el-Herevî (ö.1605), Ali el-Kârî diye meÇur olmuÇtur. TanınmıÇ Hanefî fakihî, muhaddis, müfessir ve kiraât âlimidir. Bkz. Çağfer KaradaÇ, "Ali el-Karinin Hayatı, Selef Akidesine DönüÇÇabası ve Eserleri", *U.Ü.ÇF.D.*, c. 5, yıl, 1993, ss. 147-197.

³¹⁹ [Müslim, Kader, 16]

³²⁰ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el Haccâc b. Müslim el-KuÇeyrî (ö.875). *El-Câmî'u's-Sahih* adlı eseriyle tanınmıÇünlü muhaddistir. Bkz. M. YaÇarKandemir, "Müslim b. Haccâc", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 32, Çtanbul, 2006, s. 92-94.

³²¹ Ebu Bekr Kütbüddin Muhammed b. Ahmed b. Âli el-Kastallânî, (ö.1287). Hadis hafızı, mutasavvıf ve fakih olan bir din âlimidir. Kastallânî'nin, Hz. Peygamberin, hayatı ve Çahsiyeti ile ilgili yazmıÇ olduğu eseridir. Bkz. Abdülkadir genel, "Kastallânî", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 24, Çtanbul, 2001, s. 584.

³²² Ebu Muhammed Abdullah b. Âmr b. el-Âs el-KureÇî(ö.684-85). Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri onun huzurunda yazmasına izin verilen sahâbedir. Bkz. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Âmr b. As" *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 1, Çtanbul, 1988, s. 85-86.

³²³ [Müslim, Kader, 16]

³²⁴ [Amellerin kısımları]

Ahterî der ki: “Allah diledi denildiği zaman bundan kasıt, Allah’ın muradı ve rızasıdır. Bu iradeden maksat Allahu Teâlâ’nın rızasıdır, sevabı istemesidir ya da itirazı terk etmemiz içindir. Muhabbet ise Allah’a yakınlıktır.” Dedi ki: **(Allah’ın) kaza ve kaderi**. Derim ki kaza ve kader arasındaki fark nedir? Kaza bütün var olacak her şeyin Levh-i mahfuz’da toplu olarak var olmasıdır. Kader ise ardı ardınca tafsilatlı olarak harici nedenlerle kaderin meydana gelmesine etki edecek şeylerin ayrıntılarıdır. Allahu Teâlâ buyurur ki: “Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın, biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.”³²⁵ Bunun devamı Ebulleys’in³²⁶ *Mukaddimesi* üzerine yazılmış olan *gerhü’l-Kudnî*’de dir.³²⁷

Dedi ki: **(Allah’ın) yaratması**. Derim ki “tahlik” var etmektir. Alemi var etme konusunda Allah’ın ezeli sıfatıdır. Yani var olmayanı yokluktan çıkarıp var etmesidir. Bu, Akâid kitaplarının metinlerinde ve şeyhlerin de geçtiği gibi bize [kelamcılara] göre “tahlik” gayri mükevven dir.³²⁸ Konunun hepsi bu kadar. *Temhîd*³²⁹ adlı kitapta “Tekvin” yaratıcının fiilidir. “el-Mûkevvinu” vav harfi burada esrelidir. “el-Mûkevven” ise, vav burada fethelidir. “Mûkevven” yaratma eseridir. Yaratma, yaratılandan bağıdır. Bu konunun hepsi bu kadardır.

Fıkhu’l-Ekber’in şeyhinde yaratma, inşa, yapma ve meydana getirmek kelimeleri aynı anlamlara gelen kelimelerdir ki şümanaya gelirler: Bir şeyi sonradan yaratma ve bu yaratmanın daha önceden örneğinin olmamasıdır.

³²⁵ [Hicr Suresi, 15/21]

³²⁶ Nasr b. Muhammed Ebulleys el-Semerkandî (ö.983). *Mukaddime, Bostanü’l-Ârifin ve Tenbihü’l-Gafilin* adlı kitapları ünlüdür. Hânefi fakihî ve tefsir âlimidir. Bkz. Şhak Yazıcı, “Semerkandî, Ebu’l-Leys”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, İstanbul, 2009, s. 473-475.

³²⁷ Ebul Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekudnî (ö.995). Hadis hafızı ve kıraat âlimidir. Ebulleys’in *Mukaddimesi* üzerine yazdığı şeyhidir. Bkz. G Lütü Çakan, “Dârekutnî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 488-490.

³²⁸ [Yani yaratma, yaratılan şeylerden bağıdır.]

³²⁹ Ünlü Eşarî kelâmcısı ve Mâlikî fakihî Bâküllânî’nin (ö.1013) kelâma dair eseridir. Bkz. Bekir Topaloğlu, “et-Temhîd” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul, 2011, s. 415-416.

Dedi ki: **Allah'ın hükmü ve ilmi**, derim ki “tevfik”³³⁰ sebeplerin hayır ve saadetle muvafakat etmesi, birbiriyle uyumuşmasıdır. Ebu'l-Müntehâ'nın³³¹ *Fıkhü'l-Ekber'in*³³² de bu şekilde anlatıldığı gibi. 5

göyle de denilmiştir ki “tevfik”, “taat kapısının açılması ve masiyet [günah] kapısının kapatılmasıdır. Allah'ın yazısı Levh-i mahfuz'da dır.” Derim ki bununla ilgili yakında Allah dilerse açıklamalar gelecektir. 10

Dedi ki: **Fazilet Allah'ın emrettiği bir şey değildir. Eğer bunun aksi olsaydı fazilet farz olurdu.** Ve yine dedi ki: **Ve lakin Allah'ın iradesi, sevmesi, rızası, kazası, kader ve hükmü, ilmi, tevfiği, yaratması ve yazısı Levh-i mahfuz'da dır.** Derim ki kul amelleriyle, karar kıldıklarıyla, ilmiyle mahlûktur.³³³ Fail mahlûk için yaptıklarının da mahlûk olması evladır. 15

Dedi ki: **Günahlar Allah'ın emri değildir. Ancak onun istemesiyle var etmesiyle olur.**³³⁴ **Ama günaha rızası yoktur ve günah içmemizi sevmez. Günahın var olma sebeplerini takdir eder. Ama günah onun tevfiğiyle değildir.**³³⁵ Derim ki bunun açıklamasını önceki konularda yapmışım. Dedi ki: **hızlân.**³³⁶ Derim ki “hızlân”³³⁷ tevfiğin³³⁸ zıddıdır. Dedi ki: **Allah'ın ilmi, bilgisi Levh-i mahfuz'da dır.** Derim ki Levh-i mahfuz hakkında ihtilafa düşüler. 20

³³⁰ Tevfik ve Hızlân, Matürîdiler'in Hidâyet ve Dalalet meselelerini açıklamak için geliştirdikleri bir teoridir. Bkz. Öyas Çelebi, “Hızlân”, *TDV İlam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 419-420. Ayrıca bkz. Hülya Alper, “Tevfik”, *TDV İlam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul, 2012, s. 8-9.

³³¹ Ebu'l Münteha el-Mağnisavi, (ö.1592). *gerhu'l-Fıkhü'l-Ekber* adıyla, *Fıkhü'l-Ekber'e* Çerh yazmıştır. 1523 yılında tamamlanan bu Çerh Osmanlı dünyasında çok tanınmıştır. Bkz. İerâfettin Gölcük-Adil Bebek, “el-Fıkhü'l Ekber”, *TDV İlam Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, 1995, s. 546.

³³² Gölcük-Bebek, “el-Fıkhü'l Ekber”, s. 546.

³³³ [Sonradan yaratılmıştır.]

³³⁴ [Hâlik sıfatı burada devreye girer kul kâsib olur Allah (c.c) da hâliktir. Kul bir günah içmeye azmettiğinde Allah buna rıza göstermediği halde imtihan gereği Allah bu günahı yaratır. Bunda insan kâsibtir Allah haliktir. Burada geçen “Meçet” ve “irade” bu iki kelime Allah için kullanıldığında bir tanesinde isteğiyle yaratma anlamına gelir diğerinde rıza anlamı vardır. Allah dilerse ol der. Allah'ın istemesi yani rızası olması demektir.]

³³⁵ [Kulu günaha zorla sürüklemeyiz.]

³³⁶ [Kulun bağırlı olamamasıyla.]

³³⁷ [Allah'ın buyruklarına boyun eğmeyen insanlardan yardımını kesmesi demektir.]

³³⁸ [Allah'ın yardımına kavuşma.]

*Dekâikü'l-Ahbâr*³³⁹ adlı kitapta dedi ki: “Allahu Teala Levh-i mahfuz’u beyaz 5
inciden yarattı uzunluğu yedi kere sema ile yer arası kadardır ve onu arĞabağladı
içinde kıyamete kadar oluĞaak her Çey yazılıdır.” Ğn-i Mes’ud’tan -Allah ondan
razi olsun-³⁴⁰ rivayet edildi ki: “Sema ile yeryüzü arası beĞyüz yıldır.”³⁴¹ *Hâzin*³⁴²
tefsirinde de Ğöyle geçer: “Yeryüzü geniĞliĞi beĞyüz yıldır. Denizler üç yüz senedir.
Yüzyılı harabeler yüzyılı da imardır. (Bunların) tamamı da birbirine yakındır.” 10

ğarih [Allametü'l-ekmel] dedi ki: *Ğbni Abbas'tan rivayet edildi. -Allah ondan
razi olsun- durum Ğudurki Allahu Teala'nın ilk yarattığı Ğ Levh-i mahfuzdur. Onu
koruması, Levh-i mahfuz'un içinde olmuĞve olacak Çeyleri yazması sebebiyledir.
KorunmuĞolmasının nedeni burada Levh-i mahfuz'da yazılı olan Ğlerin herhangi
bir müdahale ile deĞiştirilmekten, bozulmaktan uzak olmasıdır. Allahtan baĞka hiç 15
kimse içindekileri bilmez. O, beyaz incidendir. Kenarları kırmızı yakuttan ve o kadar
büyük ki anlatılamaz. Pak ve münezzeh olan Allahu Teala bir cevherden uzunluğu
beĞyüz yıl olan bir kalem yarattı. Dili açılmıĞ, dünya ehlinin kaleminden mürekkep
aktığı gibi bu kalemden de nur akar. Süyüti'nin³⁴³ el-Hey'etu's-Sünniye'sinde³⁴⁴ Hz.
Enes'ten rivayet edildiğine göre -Allah ondan razı olsun- dedi ki: Hz. Resulullah 20
(s.a.v) Ğöyle buyurdu: “Allah (c.c) bir levha yarattı. Bir yüzü kırmızı yakuttan diğer
yüzü yeĞilzümrüttendir. Kalemi nurdur. Allah buraya yaratacağı, rızıklandıracağı,
yaÇatacağı, öldüreceğı, izzetlendireceğı, zelil edeceğı, kıyamet kopuncaya kadar tüm*

³³⁹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca ,fer el-Kudâi (ö.1062). Hadis âlimi, kadı, tarihçi ve diplomattır. Eseri *Dakaikü'l-Ahbâr ve Hakaikü'l-Ğibâr* dır. Vaaz, nasihat ve zikir kitabıdır. Bkz. Casim Avcı, “Kudâi”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara, 2002, s. 309.

³⁴⁰ Ebu Abdırrahman Abdullah b. Mes’ud b. Gafil b. Habib el-Hüzelî (ö.652-53). Ğk Müslümanlardan ve âĞee-i mübaÇreden biri, Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusudur. Bkz. Ğmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ud”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 1, Ğstanbul, 1988, s. 114-117.

³⁴¹ [Tirmizî, Tefsîr, 57]

³⁴² Ebu'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. Ğbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî (ö.1341). Tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. Bu tefsirinde, ayet ve hadisle tefsire özen gösterilmiĞ EĞ,arî ve ĝâfî mezheplerinin görüÇeri çerçevesinde itikadî ve fikhî hükümlere dair geniÇbilgi verilmiÇtir. Bkz. Ali Eroğlu, “Hâzin Ali b. Muhammed”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 17, Ğstanbul, 1998, s. 125-126. Ayrıca bkz. ed. (Onat-Kutlu), *Ğlam Mezhepleri Tarihi*, s. 395-447.

³⁴³ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebi Bekr b Muhammed'e- Hüdayrî es-Süyüti eĞğâfîi (ö.1505). Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Bkz. Halit Özkan, “Süyüti”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 38, Ğstanbul, 2010, s. 188-198.

³⁴⁴ *El-Heyetü's-Seniyye fi'l-Heyetü's-Sünniyye*, Süyüti'nin (ö.1505) el yazması eseri Mısır el-Ezher Üniversitesinde bulunmaktadır. Eser varlık, evren ve kozmolojiden bahsetmektedir. Bkz. Özkan, “Süyüti”, s. 188-198.

gece ve gündüzlerde ve dilediği şeylerden yapacağı her şey Levh-i mahfuz'da vardır.”³⁴⁵ 5

8. Fasl³⁴⁶

Der ki: **Biz kabul ediyoruz ki Allah arGaistiva etmiştir ve bu, Allah için bir ihtiyaçtan dolayı değildir. Allahu Teala'nın arGaistiva etmesi bir ihtiyaçtan dolayı değildir. Veya üzerinde durma ihtiyacından değildir.**³⁴⁷ O, arGınve arGın dıGındaki her şeyin koruyucusudur. Bu bir ihtiyaçtan dolayı değildir. Eğer Allah, yaratılanlar gibi bir şey muhtaç olsaydı, alemi yaratma ve tedbirine kadir olamazdı. Eğer zemine ve oturmaya ihtiyacı olsaydı madem, arGın yaratılması öncesinde Allah neredeydi? Allah bu tür şeylerden çok daha yüce ve büyüktür.³⁴⁸ Derim ki Şüphesiz ki ulûhiyetin manası Allah'ın kendisinden baGkaher şeyden müstağni oluşu³⁴⁹ ve kendisinden baGla her şeyin kendisine [yani Allah'a] muhtaç oluşudur.³⁵⁰ Rububiyette de bu böyledir. *Senûsi*³⁵¹ de bu şekilde geçtiği gibi. Sabit ve kesinleşti ki Allah ihtiyaçtan, oturmaktan ve zeminden, mekândan ve zamandan münezzehtir. Hiçbir ihtiyaç ve gereksinim duymaksızın mahlûkatı yaratandır. 10 15 20

Cafer-i Sadık'tan³⁵² -Allah ondan razı olsun- rivayet edildi. Durum Şuki tevhid üç maddeden müteŞekkildir: a) Allah hiçbir şeyden oluşmamıştır. b) Hiçbir şeyin içinde değildir. c) Ve hiçbir şeyin üstünde değildir.³⁵³ Çünkü eğer o, bir şeyden

³⁴⁵ [Kenzü'l-Ummâl, 8658]

³⁴⁶ [ArGa istiva meselesi]

³⁴⁷ [Allah mekândan münezzehtir ve mekâna ihtiyacı yoktur, Allah'ın muhalefetün li'l havadis sıfatı vardır. Allah cisim değildir, madde değildir, yön cihet ve taraftan münezzehtir.]

³⁴⁸ [Allah'ın (c.c) bu tür şeylere ihtiyacı yoktur.]

³⁴⁹ [Muhtaç olmayıştır.]

³⁵⁰ [Eğer muhtaç olsaydı bu alemin bakımı ve ihtiyaçlarında zayıf düşer ve ilahlık yapamazdı ki Allah bundan münezzehtir.]

³⁵¹ EŞârî âlimlerinden Ebu Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsi'nin (ö.1490) akaide dair dört eserinin ortak adıdır. Bkz.Yusuf gevki Yavuz, “Akâidü's-Senûsi”, *TDV İlam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 219-221.

³⁵² Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık, (ö.765). Muhammed Bâkır'ın (ö.733) en büyük oğludur. Soyu, baba tarafından peygamberin torunu Hüseyin b. Ali'ye dayanır. Bkz. Mehmet Atalan, *gülliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İlam Bilimleri (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara, 2014, s. 65.

³⁵³ [Üstlük ve üstünlük kavramları farklıdır.]

oluğu ile vasfedilse o zaman onun yaratıldığını vasfetmek olur ki bu da küfürdür. 5
İtidat sebebidir.³⁵⁴ Eğer onun, bir şey içinde olduğunu söylese biri o zaman da
Allah'ın sonradan var olduğunu söylemiş olur ki bu da irtidat ve küfür sebebidir.³⁵⁵
Allah'ın bir şeyin üstünde olduğunu³⁵⁶ söyleyen kişi Allah'ı, kendisini taşıyacak bir
Şeye muhtaç olarak vasfetmiş olur ki bu da aynı şekilde küfür sebebidir.³⁵⁷ Hasan
oğlu Muhammed'ten³⁵⁸ rivayet edildiğine göre: güphesiz bizler Allah'ın iradesiyle, 10
Allah'ın indinden gelenlere iman ederiz. Keyfiyetiyle meçul olmayız.³⁵⁹ Hz.
Resulullah'tan (s.a.v) gelen arş hakkındaki bilgiler konusunda ihtilaf ettiler. Bazıları
nurdan bir tahttır derken bazıları da kırmızı yakuttan olduğunu söyler. *Bahrü'l-
Kelâm*'da geçtiği gibi. Bitti.

Dekâikü'l-Ahbâr (müellifi) der ki: “Allahu Teala, Levh-i mahfuz'u uzunluğu 15
yedi defa sema ile yer mesafesi kadar olan beyaz bir inciden yarattı ve onu arşa
bağladı. Kıyamet gününe kadar olacak her şey içinde yazılıdır.”

Ön-i Ebi Hatem'in³⁶⁰ kaynak gösterdiği tefsirinde, ayrıca Ebü'Ğğeyh'in³⁶¹
Kitabü'l-Azeme'sin de³⁶² Vehb b. Münebbih'ten³⁶³ Şeye rivayet edilmiştir: Der ki:
“Allah arşınurundan yarattı, kursi arşlabitiğdir. Bütün su kursi'nin içindedir ve 20

³⁵⁴ [Allah'ın mahlûk olduğunu söyleyen kişi dinden çıkar, kâfir olur.]

³⁵⁵ [Kişi kâfir olur, Allah ezeldir.]

³⁵⁶ [Örneğin Allah göktedir ya da arşın üstündedir.]

³⁵⁷ [Kişi dinden çıkar, kâfir olur.]

³⁵⁸ Ebu Muhammed el-Hasen b. Muhammed b. Ali (ö.718). Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed b. Hânefiyye'nin küçük oğlu ve devrinde Ehl-i beyt'in önde gelen âlimlerinden birisidir. Bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hasan b. Muhammed b. Hânefiyye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul, 1997, s. 331-332.

³⁵⁹ [Nasıllığıyla meçul olmaz, anlayamadığımız şeylerle kafa karıştırmazdık, uğraşmazdık yani amenna deyip konuyu noktalandık.]

³⁶⁰ Ebu Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. Ğrîs er-Râzî (ö.938). *El-Cerh ve't-Tadil* adlı eseriyle tanınan hadis hafızı, müfessir ve fıkıh âlimidir. Bkz. Rağt Küçük, “Ön Ebu Hatim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 19, İstanbul, 1999, s. 432-434.

³⁶¹ Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân Ebu Muhammed el-Hayyânî el-Ğfahânî el-Ensârî (h.274-369). Hadis âlimi ve tarihçidir. Bkz. Muhammed Akdoğan, “Ebu'Ğğeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri”, *K.Ü.S.B.E.D* c. 7, sy. 2, İstanbul, 2017, s. 582-583.

³⁶² Ebu'Ğğeyhin bu eseri, Allah'ın azameti ve melekût aleminin akılları durduran hallerine dair hadis ve haberleri ihtiva eder. Bkz. Ali Yardım, “Ebu-Ğğeyh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul, 1993, s. 344.

³⁶³ Ebu Abdillâh Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-Sen'âni (ö.732). Tabiin devrinde yetmiş hadis âlimi. Bkz. Mahmut Demir-Mehmet Emin Özavçar, “Vehb b. Münebbih” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 42, İstanbul, 2012, s. 609.

rüzgârın üstündedir. ArÇın etrafında dört nehir vardır. Bir nehir incidendir parlar. Bir nehir ateÇtendir alevlenir.³⁶⁴ Bir nehir gözlerin kamaÇtığ beyaz bir kardandır. Bir nehir de sudandır. Melekler bu nehirde durup Allah'a tesbih ederler. ArÇın mahlûkatlar adedince dilleri vardır. Bütün dilleriyle Allah'ı tesbih edip anarlar.”

Çn-i Ebî Hatem³⁶⁵ *Ahbâr*³⁶⁶ kitabını kaynak gösterip der ki: ArÇta bütün semalar, sema ile yeryüzü arasında asılı olan kandiller gibidir. Çn-i Cerir³⁶⁷, Çn-i Mürdeveyh³⁶⁸ ve Ebü'Çğeyh³⁶⁹ bu rivayeti ihraç edip Çöyle açıkladı: Ebu Zer'den³⁷⁰ rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v) Çöyle buyurdu: “Ya Ebazer, yedi kat semanın kürsiye olan nispeti, ancak geniÇdüzlük bir arazide (bir çöl de) bırakılmış bir halka gibidir. ArÇinkürsiye üstünlüğü ise bu geniÇdüzlük arazinin halkaya olan üstünlüğü gibidir.”³⁷¹ Süyûtî'nin *el-Hey'âu's-Sünniye*'sinde geçtiği gibi.

9. Fasl³⁷²

Dedi ki: **Kabul edip karar kıldık ki Kur'an, Allah'ın kelimadır ve mahlûk değildir. Allah'ın vahiy ettiği ve peyderpey indirdiği kitaptır. Allah'ın sıfatıdır. Ne Allah'tır ne de Allah'tan baÇkındır. Bilakis sabittir ki o, Allah'ın sıfatıdır.** Derim ki Allah'ın diğer sıfatları da aynen böyledir. Allame, hakkın kılıcı, Ebu'l-Mu'in En-Nesefî dedi ki: “Biz deriz ki Allahu Teâlâ bütün sıfat ve isimleriyle kadimdir ve ezeldir. Allah'ın sıfatları ve isimleri ne Allah'tır ne de Allah'tan baÇkındır. Çünkü eğer bizler bu isim ve sıfatlar Allah'tır, Allah'ın kendisidir dersek o

³⁶⁴ [Alevlenen bir ateÇtendir.]

³⁶⁵ Ebu Hâtim Muhammed b. Çâris b. Mûnzir er-Râzi (ö.890), hadis hâfızı ve münekkittir. Bkz. Çbrahim Canan, “Ebu Hâtim er-Razi Muhammed b. Çâris”, *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 10, Çstanbul, 1994, s. 150-151.

³⁶⁶ Kudaî'nin (ö.1062) daha çok ahlâk hadislerinden meydana gelen *ğihâbü'l-ahbâr* adlı eseridir. Mücteba Uğur, “Fırdevsü'l Ahbâr”, *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 13, Çstanbul, 1996, s. 130.

³⁶⁷ Ebi'l-Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberi (ö.923) Çlam tefsir tarihinin en önemli isimlerinden birisidir. Bkz. Mustafa Öztürk, “Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerir et-Taberi Sempozyumu”, *Tefsir Ana Bilim Dalı, VII. EÇGüdüm Toplantısı*, Konya, 11 Haziran, 2010, s. 17.

³⁶⁸ Ebu Bekr Ahmed b. Musâ b. Merdüye b. Füre el-İsfehânî (ö.1020). Hadis hafızı, tefsir, tarih ve coğrafya âlimidir. Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-merduye>, (EriÇm Tarihi, 29.11.2018).

³⁶⁹ Akdoğan, *Ebu'Çğeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri*, s. 582-583.

³⁷⁰ Ebu Zer Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî (ö.653). Mal biriktirme konusundaki görüş ve mücadelesiyle tanınan sahabedir. Bkz. Abdullah Aydın, “Ebu Zer el-Gıfârî”, *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 10, Çstanbul, 1993, s. 266-269.

³⁷¹ [Beyhâki, Esmâ ve's-Sıfat, 861]

³⁷² [Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı meselesi]

zaman iki ilah olur ki, Allah birdir ve ortağı yoktur. Eğer biz bu sıfatlar Allah'tan 5
bağkandır dersek O zaman (Allah'ın) sıfatları muhdes olmuştur olur ki bu da caiz
değildir. Çünkü Allah sıfat ve isimleri ile ezeldir". Bitti.

Dedi ki: **Allah'ın kelamı mushaflarda yazılıdır. Diller onu söyler, 10**
gögüslerde ezberlenmiştir ama bunların içinde değildir.³⁷³ Derim ki Allah'ın
ezeli kelamı mushaflarda mekân bulmamıştır.³⁷⁴ Ne fazlalık eklenmiştir ne de
eksilmiştir. Hatta biri kalkıp Kur'an'daki ayetlerin yerlerini değiştirirse Kur'an'ı
bozamaz. Allahu Teâlâ'nın dillerde zikredilmesi, kalplerde tanınması, mekânlarda
kendisine ibadet edilmesi gibi ama Allah mekânlarda ve kalplerde değildir.³⁷⁵ Allahu
Teâlâ'nın buyurduğu gibi: "Onlar yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil de yazılı buldukları
Resule, O ümmi Peygambere uyan kimselerdir. Onlar onun (s.a.v) sadece sıfatlarını 15
kitaplarında onu (s.a.v) bulmuşlardır, zatını değil."³⁷⁶ *Bahrü'l-Kelâm*" da böyle geçtiği
gibi.

Sonuç Şu ki mushaflarda yazılanlar Allahu Teâlâ'nın zatı ile kaim olan
manalara delalet eden lafızlardır. "Allahu Teâlâ'nın zatı ile kaim" cümlesinden kasıt,
mushaflarda yer edinmemiştir. Yani mürekkep, kâğıt, yazma, yaratılmıştır. Çünkü 20
bunlar kulların, yaratılmışların eylemleridir. Allah'ın kelamı ise mahlûk değildir.
Çünkü yazı, harfler, kelimeler ve ayetler ancak Kur'an'a delalet eder, Kur'an'ın
kendisi olamaz. Derim ki bazı nüshalarda şöyle bir ekleme de var. Aletü'l-Kur'an
yani Kur'an'ı tanımaya, okumaya, görmeye vesile olan şeylerdir.³⁷⁷ Dedi ki, **Bunlar 25**
(Allah'ın kelamını) kayıt altına almamız gereksiniminden dolayıdır. Allah'ın
ezeli kelamı ise Allah'ın zatı ile kaimdir, lakin Allah'ın kelamı bunlarla
anlağır.

³⁷³ [Çünkü Allah'ın sıfatları da ezeldir, zaman ve mekândan münezzehtir. Fakat Allah'ın kudreti ve tekvini sıfatının yarattığı fiiller birer nesnedir, yaratılmıştır ve ezeli değildir. Örneğin insan, hayvan, cin, melek, şeytan, dağ vs. bunların hepsi yaratılmıştır ve ezeli değildir.]

³⁷⁴ [Yani bu sıfat, Mushaflara konulmamıştır. Çünkü Allah'ın sıfatları da ezeldir ve mekândan münezzehtir.]

³⁷⁵ [Yani diller onu zikredebilir, akıl/kalp ile tanınabilir, mekânlar da Allah'a tapılabilir ki camide, evde her yerde Allah'a secde ediyoruz, bu onun bir mekâna sığıdığı anlamına gelmez. Bağla bir deyişe Allah mekândan münezzehtir. Bkz. A'râf Suresi, 7/157]

³⁷⁶ [Yani peygamber, kitaplarında mı oturup mekân bulmuştur? Hayır, kitaplarında sadece onu anlatan sıfatları geçmekteydi.]

³⁷⁷ [Kuran ayetlerini oluşturan harfler, kelimeler vs.]

Derim ki, *Fıkhu'l-Ekber* adlı kitabında konuya şöyle devam eder: **Allahu Teala'nın Kur'an'da bahsettiği Hz. Musa ve daha bağımları, Peygamberlerden olsun veya Firavun, Çeytan vb. bütün bunlar Allah'ın kelimidir.**³⁷⁸ **Allah onlardan**³⁷⁹ **haber vermiştir ve bu ayetler Allah'ın kelimidir. Allah'ın kelamı da mahlûk değildir.** Bitti. 5

Allametu'l-Makdisi³⁸⁰ *Zül-Emâlî*'nin Çeyhinde der ki: Allahu Teâlâ'nın mütekellim³⁸¹ olduğu konusunda din ehli insanlar ittifak ettiler. Allah kelamla vasıflandırılırsa bunun zıttı sükût ile de vasıflandırılmıçolur ki bu da Allah hakkında çeliçki olur. Allah ise bundan çok daha yüce ve münezzehtir. Sonra ihtilafa düçtüler. Onlardan hak ehli olanlar, Allah'ın kelamının zatı ile kaim olduğu ve kelamının harf ve sestem olmadığı görüçüne vardılar.³⁸² (Bunun sebebi), zatıyla kaim olan Allah'ı, hadis olan Çeylerden men etmek³⁸³ içindir. Çünkü bunlar yani (harf ve ses) sonradan yaratılmıçarın emaresi, alameti ve vasfıdır. Bu kadar. Bunlardan bağıla *Bahrü'l-Kelâm* gibi kitaplarda da geçer. 10 15

Dedi ki: **Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyen kiçiler, O azim olan Allah'ı inkâr etmişçolur. Allahu Teâlâ ebedü'l ebed (var olacak) mabuttur. Allah'ın kelamı yok olmayacak Çkilde mushaflarda yazılmışç, kalplerde muhafaza edilmişçve diller onu telaffuz etmişçtir.** Derim ki (Ebu Hanife) der ki: **Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyen kiçikâfirdir.** *gerh*'te de böyle geçer. Ebu Yusuf³⁸⁴ - Allah'ın rahmeti üzerine olsun- dedi ki: "Ebu Hanife Kur'an'ın mahlûk olması hakkında altı ay çekingenlik gösterdi. Sonra Kur'an'ın mahlûk olmadığı fikrine varmışçtır." 20 25

³⁷⁸ [Kuranda ki bütün konular, ayetler Allah'ın kelimidir.]

³⁷⁹ [Gerek peygamberler olsun gerek helak edilen Çahıs veya kavimler olsun gerek Çeytan vb.]

³⁸⁰ Ebu Abdillâh Ziyaüddin Muhammed b. Abdilvahid b. Ahmed el-Makdisi es-Sa'di (ö.1245). *El-Ehâdibü'l-Mühtâre* adlı eseriyle tanınan Hanbelî hadis âlimidir. Bkz. Mehmet Efendioçlu, "Ziyâeddin el-Makdisî", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 44, Ankara, 2014, s. 491-495.

³⁸¹ [KonuÇan, konuÇabilen, konuÇabilme vasfına sahip]

³⁸² [Çünkü harfler ve ses mahlûkturlar, Allah'ü Teala'nın kelamı ise mahlûk değildir.]

³⁸³ [Bağıla bir deyiçle Allah'ı tenzih etmek]

³⁸⁴ Ebu Yusuf Ya'küb b. Çbrahim b. Habib b. Sad el-Küfi (ö.798). Çnam Ebu Hanife'nin önde gelen öçrencisidir. Müçtehid, hukukçu ve ilk kâdiu'l-kudâttır. Bkz. Sâlim Öçüt, "Ebu Yûsuf", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 10, Çtanbul, 1994, s. 264.

Dârimi“den³⁸⁵ ve Abdullah b. Ömer“den³⁸⁶ rivayet edildi ki: güphesiz Nebi 5
(s.a.v) buyurdu ki: “Kur“an, Allah“a semalardan ve yeryüzünden daha sevgilidir.”³⁸⁷
*Bahrü‘r-Râik“te*³⁸⁸ böyle geçer. Ali (r.a) buyurdu ki: “Namazda ayakta iken Kur“an
okunsa okunan her harf için yüz sevap vardır. Namazda oturarak Kur“an okunsa elli
sevap, namaz dıÇında abdestli iken yirmi beÇsevap, abdestsiz iken (namazın dıÇında)
Kur“an okunsa on sevap vardır. Gece kalkıp ibadet etmek daha faziletlidir, çünkü 10
gece kalbin her Çyden uzak durması için daha elveriÇlidir.” Allame Seyyit Ali“nin³⁸⁹
*ğir“atü“l-Ğlâm*³⁹⁰ Çehinde geçtiği gibi. Sen bunları öğrenince sana Kuran“a tazimde
bulunmak gerekli oldu. Kur“an“a tazim ise Kur“an“ı tecvitle okumak ve içinde
geçenlerle amel etmekle olur. BaÇarı Allah“tan dır.

10. Fasil³⁹¹

Dedi ki: **Kabul ettik ki bu ümmetin Hz. Muhammed (s.a.v) sonra en
faziletlieleri Ebu Bekir es-sıddık,³⁹² sonra Ömer³⁹³ sonra Ali“dir.**³⁹⁴ -Allah“ın
rızası hepsinin üzerine olsun- (Buna delil ise) Allahu Teâlâ“nın Çuayetidir:
(Ğnan ve amelde) öne geçenler (ahirette) de öne geçenlerdir. ÇÇt onlar (Allah“a)

³⁸⁵ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö.894). Sünen türünde eser meydana getiren ilk muhaddislerdendir. Bkz. Abdulkadir Evgin, “MeÇur Sünenler“in Çk Hadisler ve „Çk Olma Gereççeleri“ Hakkında Bir AraÇtırma”, Ç.Ü.ÇF.D, c. 9, s. 2, Temmuz-Aralık, 2009, s. 71.

³⁸⁶ Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb”, s. 126-128.

³⁸⁷ [Tirmizî, Fezâilü“l-Kur“an, 16]

³⁸⁸ Ebu“l-Berekât en-Nesefî“nin (ö.1310) *Kenzü“d-Değâik* adlı Hanefî fikhına dair eserine Çbn Nüceym (ö.1563) tarafından yapılan Çrhtir. Bkz. Ahmet Yaman, “Kenzü“d-Dekâik”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara, 2002, s. 261-262. Ayrıca bkz. Ahmet Yaman, “el- Bahrür“r-Râik”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 4, Ankara, 2002, s. 517.

³⁸⁹ Osmanlı âlimlerindendir. Adı, Ya“küb bin Seyyid Ali el-Bursevî“dir. Doğum tarihi ve yeri bilinmemekle beraber, h. 931 senesi hac dönüÇü Mısır“da vefat etmiÇir. Bkz. <http://www.ertugrulocagi.com/hayat/9700/6320/yak%C3%BBb-bin-seyyid-ali?sy=91>, (EriÇim Tarihi, 11.11.2018).

³⁹⁰ Hanefî fakihî Ğnamzâde“nin (ö.1177) ilmihal ve ahlâk kitabıdır. Bkz. Recep Cici, “Ğnamzâde, Muhammed b. Ebu Bekir”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 22, Çstanbul, 2000, s. 210-211. Ayrıca Bkz. Recep Cici, “ğir“atü“l-Ğlâm”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 39, Çstanbul, 2000, s. 182.

³⁹¹ [Sahabelerin faziletleri]

³⁹² Ebu Bekr Abdullah b. Ebi Kuhâfe b. Osman b. Âmir el-KureÇ et-Teymî (ö.634). Çk Müslümanlardan ve Hülefa-i RaÇidn“in birincisidir. Bkz. Mustafa Fayda, “Ebu Bekr”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 10, Çstanbul, 1994, s. 101-108.

³⁹³ Mustafa Fayda, “Ömer”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 34, Çstanbul, 2007, s. 44-51.

³⁹⁴ Ebu“l-Hasen Ali b. Ebi Tâlib el-KureÇ el-Haçimî (ö.661) Hz. Peygamberin damadı ve Hülefa“yi RaÇidn“in dördüncüsüdür. Bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, “Ali”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 2, Çstanbul, 1989, s. 371-374.

yaklaştırılmıŒ kimselerdir. Onlar naîm cennetlerindedir.³⁹⁵ **Her kim ileriye** 5
geçerse o daha faziletlidir. Bütün saîd, takvalı müminler onları sever. Bütün
Çak münafıklar da onlardan nefret eder. Derim ki Ehl-i Sünnet ve'l cemaât,
sahabeden en faziletli olanın Hz. Ebu Bekir olduğuna ittifak ettiler. Hz. Ali'nin (Çu
sözü) buna delalet eder ki Hz. Ali Kûfe minberinde hutbe verirken Muhammed bin
Hânefîyye³⁹⁶ dedi ki: Bu ümmetin Resulullah'tan (s.a.v) sonra en faziletlisi kimdir? 10

- Ebu Bekir dedi.

- Sonra kim? dedi:

- Ömer dedi.

- Sonra kimdir? Dedi:

- Osman dedi. 15

- Sonra kimdir? deyince, Hz. Ali (r.a) sustu sonra dedi ki: Eğer isteseydim
dördüncüsünün kim olduğü hakkında size haber verirdim.

-Muhammed bin el Hânefîyye sen misin? deyince, Hz. Ali (r.a) dedi ki: Baban
Müslümanlardan biridir. Hz. Ali neden sustu? Çünkü nefisini övmek istemedi.
Bahrü'l-Kelâm"da bu Çekilde geçtiği gibi. 20

11. Fasil³⁹⁷

Dedi ki: **Kul, amel, ikrar, kararlarıyla ve bilgisiyle mahlûktur. Fail**
mahlûk olunca, eylemleri de mahlûktur. Derim ki Hak ehli dediler ki kulların
yaptıkları eylemler ve bütün hayat sahibi canlılar Allah tarafından yaratılmıŒtır.
Allah'tan bağkamahlûkatın yaratıcısı yoktur. Bu sahabe ve tabiinin görüŒüdür - 25
Allah'ın rızası hepsinin üzerine olsun- *gerh*" te de böyle geçer. Sonra bil ki fiiller
hakkında mezhepler üçe ayrılır: a) Cebriye mezhebi b) Kaderiye mezhebi c) Ehl-i
Sünnet mezhebi.

³⁹⁵ [Vâkıa Suresi, 56/10,11,12]

³⁹⁶ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Alî b. Ebî Tâlib el-Hâçimî el-Kureçî(ö.700), Hz. Ali'nin Havle binti Ca ,fer el-Hânefîyye isimli hanımından doğan oğludur. Bkz. Mustafa Öz, "Muhammed b. Hânefîyye"
TDV Ğlam Ansiklopedisi, c. 30, Ğstanbul, 2005, s. 537-539.

³⁹⁷ [Ğnsan fiillerinin kaynağı meselesi]

Cebriyye³⁹⁸ mezhebine göre bütün fiiller sadece ezeli olan kudret iledir ve 5
buna sonradan var olan bir kudret eĞlk etmiĞir.³⁹⁹ Kaderiyye⁴⁰⁰ mezhebine göre
fiiller insanın kendi iradesiyle oluĞır yani sonradan var olan bir kudret iledir.⁴⁰¹ Ebu
Hanife (r.a) Mu“tezili⁴⁰² biriyle münazara eder:

Ebu Hanife (r.a) ona dedi ki: “Ya” de.

-O da “ya” dedi. 10

- (Ebu Hanife) bu sefer de ona (Mutezili Ğahsâ) “hâ” de dedi.

-O da “hâ” dedi.

- (Ebu Hanife) bunun üzerine ona bu iki harfin mahreçlerini açıkladı.

- O da (mahreçleri) beyan edip açıkladı.

(Ebu Hanife) dedi ki: EĞer sen fiillerin yaratıcısı isen “ya” harfini “hâ” harfinin 15
mahrecinden çıkar (bakalım!). Mutezili hayrete düĞüp afalladı. Herevî⁴⁰³ de bunu
zikretmiĞir.

Ehl-i Sünnet mezhebi⁴⁰⁴ ise -Allah onlara yardım etsin- bütün fiillerin meydana
gelmesini ezeli kudrete bağlar. Sonradan meydana gelen bir kudret ile oluĞan ihtiyari
fiiller oluĞan fiiller ile eĞlk ettikleri halde fiilin oluĞumunda bir yaratıcılıkları yoktur. 20

³⁹⁸ Ğısanlara ait ihtiyari fiillerin Ğahî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan gurupların ortak adıdır. Bkz. Gölcük-Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, s. 38,

³⁹⁹ [Yani Cebriye der ki kul, fiillerinde günahlarında suçsuzdur ona bunu yaptıran Allah’tır.]

⁴⁰⁰ Sorumluluk doğuran fiillerin sadece insan iradesiyle gerçekleştiğini ileri süren itikâdî mezheptir. Bkz. Gölcük-Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, s. 37.

⁴⁰¹ [Yani insan fiilleri hadis olan kudret ile oluĞır, meydana gelir. Onlar böyle diyerek bütün mesuliyeti insanlara yüklemek istediler ve böylece Allah’ı bu suçlamadan kurtarmak istediler oysa gerçek Ğı ki: Kul isterse Allah’da var eder, yani Mutezile de yanlıĞır. Burada geçen “mübaĞereten” fiili yani oluĞumunda araya baĞlası girmeden bizzat kul kendisi tevellüd ederek, fiili doğurarak, meydana getirmesi anlamına gelir.]

⁴⁰² Ğikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kelam mezhebidir. Bkz. Ğıyas Çelebi, “Mu“tezile”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 31, Ğstanbul, 2006, s. 391-401. Ayrıca bkz. Onat-Kutlu, *Ğlam Mezhepleri Tarihi*, s. 127-150.

⁴⁰³ Ebu’l-Hasen Takıyyüddin Ali b. Ebi Bekr b. Ali el-Herevî’l-Mevsilî (ö.1215), *Kitabû’l-İĞarât ila Ma’rifetiz-Ziyarat* adlı eseriyle tanınan seyyah, Ğafîî âlimidir. Bkz. Cevat Ezgi, “Herevî, Ali b. Ebu Bekr”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c.17, Ğstanbul, 1998, s.221- 222.

⁴⁰⁴ Hz. Peygamber (s.a.v) ile ashabın dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler. Bkz. Gölcük-Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, s. 47-73.

Ne doğrudan doğruya bir yaratıcıdır ne de fiili yaratmıştır.⁴⁰⁵ Sonuç Çuki kulların 5
yaptıkları fiiller Allah'ın kudretiyle meydana gelir. Allah yaratır kul da o fiilleri kesb
eder. Allah âdetini icra eder. göyle ki kul azmedip ısrar ettiği zaman, yani taati
yapmaya yöneldiğinde, Allah onda taat fiilini yaratır. (Kul) günah işleme azmettiği
zaman ise Allah onda günah işleme fiilini yaratır. Çteböyle kendi fiilinin mucidi gibi
olur. Gerçekte o (kul) kendi fiilinin mucidi değildir. ğarihin [Allametü'l-ekmel] de 10
bu Çkilde anlattığı gibi.

12. Fasl⁴⁰⁶

Ebu Hanifeder ki: **Ey Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat bizler karar kıldık ki Allah
bütün mahlûkatı yarattığı halde onların bir takati yoktur çünkü zayıftırlar.** 15
Derim ki ğarih [Allametü'l-ekmel] der ki: *Yaratma ve var etme aynı anlama gelir.*
Halk, aynı zamanda yaratılan anlamına da gelir. Darb kelimesinin dövmek, medrub
kelimesinin dövülmek manasına geldiği gibi. Alemi var eden sâni, bütün mahlûkatı
zayıf ve kudretsiz yarattı. Bütün mahlûkatı kendi zayıf hallerine tesir edemeyecek
Çkilde güçsüz yarattı. Bedenleri ihtiyaç duyduğu gücü elde etmekten acizdir. Allahu
Teala'nın Ğuayeti buna iĞaettir: "Allah sizi güçsüz olarak yaratan..."⁴⁰⁷ Özeti bu 20
kardı.

Dedi ki: **Bütün mahlûkatın yaratıcısı ve rızıklandırıcısı Allahu Teâlâ'dır.**
Nitekim Allahu Teâlâ Çöy buyurur: O Allah ki sizi yarattı sonra da
rızıklandırdı sonra sizi öldürecek sonra da sizi diriltecek.⁴⁰⁸ Derim ki çünkü 25
(Allah) Suphanehu ve Teâlâ mahlûkatın yaratıcısı ve rızıklandırıcısıdır. Bunlardan
sonra bize göre rızık kesin hükümden ibarettir. Ayette geçtiği üzere: "Yeryüzünde
hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah'a ait olmasın."⁴⁰⁹ Çter helal ister haram olsun⁴¹⁰
hayatı boyunca tükettiği her Çy kendisine takdir edilen rızıktır. Allametü'l-ekmel ve
baĞları da böyle söylemişlerdir.

⁴⁰⁵ [Yani yaratıcı değildir, insan sadece kâsib yani kazandırıcıdır. Halik yaratıcı ise Allah'tır. Kul murat eder ister, Allah'da yaratır kulun burada bir yaratıcı vasfı vs. yoktur.]

⁴⁰⁶ [Varlık, yaratma ve var etme meselesi]

⁴⁰⁷ [Rûm Suresi, 30/54]

⁴⁰⁸ [Rûm Suresi, 30/40]

⁴⁰⁹ [Hûd Suresi, 11/6]

⁴¹⁰ [Hepsi rızıktır ama haram rızık adı üstünde haramdır.]

13. Fasl⁴¹¹

5

Dedi ki: **Kesb helaldir. Helalinden mal biriktirmek helaldir.** Derim ki Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat dedi ki, eğer çalışıp kazanmaya gücü varsa kesb ona ruhsattır. Eğer mal kazanmak zorunda kalmışsa ve ailesi varsa onun kazanmaya mükellefiyeti vardır. Kazanmak üzerine farzdır. *Bahrü'l-Kelâm* 'da böyle geçtiği gibi.

Aynı kitapta yine geçtiği üzere rızkı kesbten bilmek küfürdür, dalalettir, sırat-ı müstakimden ayrılmaktır. Rızkın Allah'tan geldiğini bilmek ise dindir. Buna Ğu delalet eder ki Nebi'den (s.a.v) rivayet edildiğine göre: "Her kim dünyayı helal olarak ve insanlardan istemeyerek ve ailesi için çabalayarak, komĞusuna iyilik yaparak talep ederse kıyamet gününde yüzü dolunay gibi parlayarak gelir. Dünyayı mal çokluğunda yarıĞıpgösteriĞ bir fahr ve iftiharda bulunmak için helalinden talep ederse Allah onu gazabıyla karĞılar"⁴¹²

Burada helal malı kazanmanın haram olmadığına delalet vardır. Çünkü Peygamberler -selam hepsinin üzerine olsun-tevekkül ehli oldukları halde çalışıp kazanırlardı. Âdem (a.s)⁴¹³ ziraatkâr idi, Ğris (a.s)⁴¹⁴ terzi idi, Nuh (a.s)⁴¹⁵ tüccar idi. Ğbrahim (a.s) kumaĞ tüccarı idi.⁴¹⁶ Musa (a.s)⁴¹⁷ Ğuayb'in⁴¹⁸ (a.s) iĞçisi idi. Hz. Muhammed (a.s)⁴¹⁹ çalışıp çabalardı. *Bahrü'l-Kelâm*'dan çıkardığım sonuçlar bunlardı, bu kadar.

Dedi ki: **Haramdan mal biriktirmek haramdır.** Derim ki haramdan mal biriktirmek haramdır. (Musannif in (r.a)) sözünün manası açık ve ortadadır. Çünkü

⁴¹¹ [Helal rızık ve haram mal meselesi]

⁴¹² [Beyhâki, *Sünen*, Ğuabü'l-ıman, 7/298]

⁴¹³ İlk insan ve ilk Peygamberdir. Bkz. M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 26-65.

⁴¹⁴ Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerdendir. Bkz. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 76-84.

⁴¹⁵ Büyük peygamberlerden sayılır. Kendisine inanmayan kavmi tufanda helak olduĞu. Bkz. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 85-113.

⁴¹⁶ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 26-65.

⁴¹⁷ Kendisine Tevrat indirilen ve Ğrail oğullarına gönderilen peygamberdir. Bkz, Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 7-104.

⁴¹⁸ Medyen halkına gönderilen peygamberdir. Bkz. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 324-335.

⁴¹⁹ Peygamberlerin sonuncusudur. Bkz. Ğbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DĞB Yayınları, Ankara, 2007.

haram olan herhangi bir şey toplamakla helale dönüştürmez.⁴²⁰ Bunun zıttı da 5
böyledir.⁴²¹ Aynı şekilde yine haram bir şey bir zimmetten başka bir zimmete
geçer.⁴²²

Dedi ki: **Haramlar birbiri gibidir ve haram olması açısından birbirine
benzeyen mallarda olsun,⁴²³ yasak olsun, serbest olsun, haram malların
toplanması haramdır. Eğer ki bir şeyin haram olduğunu biliyorsa, haramlık 10
bazı mallara sirayet eder ancak mirasçı için bu böyle değildir. Çünkü
mirasçının bıraktığı tereke mirasçıya helaldir.⁴²⁴**

Helal olduğuna dair delil şudur ki malın eski sahiplerinin kim olduğu
bilinmiyor. Bağkabir yerde der ki: **Verilmesi haram olan şeyler; riba, faiz, kötü
kadına (kötü yolda çalışana) verilen para, kâhine verilen bahçe, rüçve, 15
ölünün arkasından ağlamak için toplanan kadınlara verilen para⁴²⁵ ve bunun
gibi.** Konu burada bitti.

Bir hatırlatma, haram olan bir dirhem altıda birinin reddi Allah katında kabul
olunmuş altı yüz hacdan daha faziletlidir. Kabul olmuş yetmiş haktan daha faziletli
olduğunu söyleyenler de vardır. Abdulkadir-i Geylânî'nin⁴²⁶ yazdığı *Ğunniyetü't* 20
*Tâlib*⁴²⁷ adlı kitapta geçtiği gibi.

⁴²⁰ [Örneğin kirlenmiş bir su birikintisi gereğinden fazla suyla karıştırılırsa, örneğin denize bir ibrik su
dökülse deniz kirlenmez. Bu ise kirliliğe suya kirliliği suya dökmek gibidir temizlenmez.]

⁴²¹ [Helal mala, helal mal katılarak helalliliğine zeval gelmez.]

⁴²² [Yani haram bir mal haramdır, el değiştirmekle haramlığı bitmez, başkasına mutlak haram olan
herkese haramdır.]

⁴²³ [Örneğin kumarda kazanılmış mal, çalarak veya faizden gelen malların toplanması haramdır.]

⁴²⁴ [Haram olduğunu bilmesi halinde yine kendisine helaldir.]

⁴²⁵ [Para karşılığı ölülerin arkasından ağlayan kadınlara verilen paradır.]

⁴²⁶ Gavs-ı A'zam Vâhid-i Eşreb Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkâdir b. Ebi Salih Musa ez-Zâhid
el-Geylânî el-Hanbelî'dir (ö.66). Kadiriyye tarikatının kurucusudur. Bkz. Dilaver Gürer, *Abdülkâdir-i
Geylânî*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 19.

⁴²⁷ *El-Gunye li-Tâlibî Târikû'l-Hak*, A. Kâdir Geylânî'nin akâid ve tasavvufu ilgili eseridir. Klasik bir
ilmihâl kitabı olarak tarif edebileceğimiz bu eserde konular önce bablar halinde iştir. Bablar
kitaplara, kitaplar da fasıllara ayrılmıştır. Toplam olarak on bab, altı kitap ve üç yüz fasıldan oluşur.
Bkz. A. Kâdir Geylânî, *El-Gunye li-Tâlibî Târikû'l-Hak*, (ter. Osman Güman), Muallim Yayınları,
İstanbul, 2014.

Danık: Ahteri⁴²⁸ dediği gibi beÇarpa veznidir. Bazıları da demiÇki danık 5
dirhemnin altıda biridir. Kırat ise danık⁴²⁹ın yarısıdır. Tirmizî⁴²⁹ Ğn-i Mâce⁴³⁰ ve
Beyhâki⁴³¹ rivayet ettiği hadiste, Ebu Hüreyre⁴³²den -Allahın rızası üzerine
olsun- rivayet edilir. Dedi ki Hz. Peygamber (s.a.v) Çöyle buyurdu: “Müminin ruhu,
borcu ödeninceye kadar takılı kalır.”⁴³³ Âlimler dediler ki hadiste geçen
“muâlletün” kelimesi hapsedilmiÇtir anlamına gelir. Kerim ve yüce olan 10
makamından uzak tutularak hapsedilmiÇtir. ğerhu⁴³⁴’s-Sudûr⁴³⁴’da Celaleddin es-
Süyûtî⁴³⁵ bahsettiği gibi.

Faydalı bilgi: Mazlum olan birisine borçlu olup bu mazlumunu da tanıyorsa ve
onu, bulma konusunda ümitsiz ise o zaman bu borçlu kiÇikendi malından borcu 15
kadar sadaka vermesi gerekir ta ki bu borçlardan kurtuluncaya kadar ve hak
sahiplerinin hakkı ahiret gününde kendisinden düÇünçeye kadar. *Tenvîr*⁴³⁶ kitabında
geçtiği gibi. Bu rivayeti *Tenvîr* kitabının yazarı⁴³⁷ *Müçtebâ*⁴³⁸ kitabına
dayandırmıÇtır.

⁴²⁸ Kılıç, “Ahteri”, s. 184.

⁴²⁹ Ebu İsa Muhammed b. Ğâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö.892). Kütüb-i Sitte⁴²⁹den *el-Câmiu’s-sahih*’in müellifi, muhaddistir. Bkz. M. YaÇarKandemir, “Tirmizî”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c.41, Ankara, 2012, s. 202-204.

⁴³⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö.887). Kütüb-i sittenin altıncısı kabul edilen *es-Sünen*’in yazarı ve muhaddistir. Bkz. Kandemir, “Ğn Mâce”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi* c. 20, Ğstanbul, 1999, s. 161-162. Ayrıca bkz. M. Hayri Kırbacı, *Ğlam DüÇüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s. 299.

⁴³¹ Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî (ö.1066). Muhaddis ve ğâfiî fakihidir. Bkz. M. YaÇarKandemir, “Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 6, Ğstanbul, 1992, s. 58-61. Ayrıca bkz. Kırbacı, *Ğlam DüÇüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 321.

⁴³² Ebu Hüreyre Abdürrahman b. Sahr ed-Devsî (ö.678). Çok hadis rivayet etmesiyle bilinen sahâbedir. Bkz. Kandemir, “Ebu Hüreyre”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 10, Ğstanbul, 1994, s. 160-167.

⁴³³ [Tirmizî, Cenâiz, 76]

⁴³⁴ *ĝerhu’s-Sudûr bi ĝerh-i Halil Mevta ve Ehli’l-Kubûr, Tezkiretu’l-Kurtubî*’nin Ğrh ve geniÇetilmîÇ halidir. Ölüler ve kabirdekilerin durumlarını açmakla, gönüllere açıklık getiren kitaptır. Bu kitap, Mısır⁴³⁴’da *Kitabü’l-Berzah* adı altında neÇrdilmiÇtir. Bkz. Halit Özkan, “Süyûtî”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 38, Ğstanbul, 2010, s. 194. Ayrıca bkz. Kırbacı, *Ğlam DüÇüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 333.

⁴³⁵ Ebu’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eÇĝâfiî (ö.1505). Tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili edebiyatı âlimidir. Bkz. Özkan, “Süyûtî”, s. 194.

⁴³⁶ *Et-Tahrîr ve’t Tenvîr*, Muhammed Tâhir Ğn ÂÇir’un (ö.1973) Kur’an tefsiridir. Bkz. Ahmet CoÇkun, “et-Tahrîr ve-t Tenvîr”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 39, Ankara, 2010, s. 430.

⁴³⁷ CoÇkun, “et-Tahrîr ve-t Tenvîr”, s. 430.

14. Fasl⁴³⁹

5

Dedi ki: **Bunlardan sonra insanlar üç kısımdır. I. Ğnanında halis olan mümin.** Derim ki sözlükte denir ki “eğlesellahu” yani bir kiğihakkında Allah onu ihlâslı kıldı dendiğinde bunun manası o Ğahıs riyayı terk etti demektir.⁴⁴⁰ Ğarih [Allametü“l-ekmel] dedi ki: *Muhlis mümin, bütün kalbiyle, kalbinin samimiyetiyle kabul edip tasdik edendir.* **II. Küfründe ısrarcı olan kâfir.** Derim ki Ğarih [Allametü“l-ekmel] dedi ki: *Kâfir yani küfründe ısrarcı olan demektir. Sözlükte -le duhüc bilerek inkâr etmek anlamına gelir.* **III. Nifakında ikiyüzlü davranan münafık.** Derim ki sözlükte “nafeka fi“d-din” yani küfrünü inkârını sakladı ve imanını dığağ gösterdi, belli etti. Ğarih [Allametü“l-ekmel] dedi ki: *Ėkiyüzlü davranan münafık diliyle söyler kalbiyle iman etmez ve nifakında Müslümanlara karĖukiyüzlü davranır.*

10

15

Dedi ki: **Allah mümine ameli, kâfire imanı, münafığa ise ihlâsı farz kıldığtır. Nitekim: Ey insanlar rabbinize karĖı gelmekten sakının⁴⁴¹ ayeti kerimesinin her üç gurubu içine alacak Ėkilde açılımı Ėöyledir: Ey iman edenler salih amel iğiyerek rabbinize itaat edin. Ey kâfirler iman edin ve ey münafıklar samimi olun.** Derim ki musannif (r.a) bu üç sınıf için Ėuayeti delil getirmiğtir: “Ey insanlar rabbinizden sakının.”⁴⁴² Derim ki ayette geçen takva kelimesini⁴⁴³ ne gerekli ise o Ėkilde tefsir etmiğtir. Bu konunun tamamı Ėehte uzun uzadıya yazılıp açıklanmıÇtır.

20

15. Fasl⁴⁴⁴

25

Karar kılıp kabul ederiz ki istitâat⁴⁴⁵ fiilden önce veya sonra değil ancak fiille beraberdir. Derim ki Ğarih [Allametü“l-ekmel] der ki: Ėtitâat, kudret, kuvvet, takat kula izafe edildiği zaman bu kelimelerin aynı anlama gelir.

⁴³⁸ En-Nesaî (ö.915) ahkâma dair hadisleri bir araya getirdiği eserine “seçilmiğ hadisler” anlamında *el-Müctebâ (el-Müctenâ)* adını vermiğtir. Bkz. M. Yağar Kandemir, “es-Sünen”, *TDV Ėlam Ansiklopedisi* c. 38, Ėstanbul, 2010, s. 147-148.

⁴³⁹ [Tasdik ve inkâr açısından insanlar]

⁴⁴⁰ [Yani “eğlesellahu” cümlesi bir deyimdir ve riyayı terk eden için kullanılır.]

⁴⁴¹ [Lokman Suresi, 31/33]

⁴⁴² [Hac Suresi, 22/1]

⁴⁴³ [Bu üç sınıftan her birine]

⁴⁴⁴ [Ėtitâat konusu]

Der ki: **Eğer istitâat fiilden önce olsaydı kul ihtiyacı anında Allah'tan müstağni olurdu. Bu ise müstağni olan Allah'tır sizler ise muhtaçsınız**⁴⁴⁶ ayetine muhalif olurdu. Eğer istitaat fiilden sonra olsaydı bu muhal yani imkânsız olurdu. Çünkü fiilin var olması istitaatsız ve kuvvetsiz mümkün değildir. Fiilin takat ve istitâatsız meydana gelmesini gerektireceği için muhaldir. **İstitâat Allah'tandır.**

Derim ki hak ehli -Allah (c.c) kendilerine yardım etsin- derler ki: Kul Allah'ın kendisine verdiği tevfiik ve kudretle istitâat sahibidir.⁴⁴⁷ Kul serbesttir, tercih sahibidir. Kuvvet, istitâat sahibidir. Kulda günaha düğne niyeti vücuda geldiğinde niyet ve kast etmesiyle birlikte Allah'a isyanı ortaya çıkar. Kendisinin yaptığı suçtan dolayı cezaya müstahak hale gelir. Kulun Allah'a itaatta niyet, kasıt ve azmi meydana geldiğinde Allahu Teala'nın yardımı vaki olur.⁴⁴⁸ *Bahrü'l-Kelâm*'da da böyle geçtiği gibi. "Muhâl" mim harfi burada zammelidir. Aklen oluğu mümkün olmayan şey demektir. Aklen ve gerçek hayatta oluğu mümkün olmayan şey demektir. Zü'l-Emâlî'nin de böyle açıkladığı gibi.

16. Fasil⁴⁴⁹

Dedi ki: **Mestler**⁴⁵⁰ üzerine mesh etmek vacip olup mukim için bir gün bir gece, seferde olanlar için üç gün üç gecedir. Derim ki burada vacip olmasından kasıt, caiz olduğuna itikat etmektir. Her iki mest üzerine mesh etmek caizdir ve caiz oluğuna itikat etmek vaciptir. Yakında bu konunun açıklaması gelecektir. Çünkü hadiste bu şekilde geçer.⁴⁵¹ Her kim bu hükümleri inkâr ederse onun dinden çıkmasından korkulur.

⁴⁴⁵ [Kulun fiili için gerekli güç, bu da Allah'tandır.]

⁴⁴⁶ [Muhammed Suresi, 47/38]

⁴⁴⁷ [Yani fiil esnasında Allah kuluna güç verir.]

⁴⁴⁸ [Kul iyilik yapmak isteyip azmettiğinde, Allah kuluna yardım edip kulunu bağırlı kılar.]

⁴⁴⁹ [Mest konusu]

⁴⁵⁰ [Evde giyilmek veya üzerine bir bağla ayakkabı geçirilmek suretiyle dışarıda giyilen bir ayakkabı.] Bkz. Lütfi gentürk-Seyfettin Yazıcı, *Ğlam Ğmihali*, DĞB Yayınları, Ankara, 2012, s. 112-114.

⁴⁵¹ [Mestler üzerin mesh etmek konusu ve mukim için bir gün bir gece, misafir için üç gün üç gece olduğu bu şekilde hadiste geçer.]

Bu hüküm hadiste bahsedilir ve bu hükümleri inkâr eden Peygamberin (s.a.v) 5
sözünü inkâr etmiş olur ve bu da küfürdür. Mütevatir hadisi⁴⁵² inkâr eden kâfir
olur.⁴⁵³ Çünkü hadis mütevatire yakın olduğu için inkâr edenin küfüründen korkulur.
Derim ki mestler üzerine meshin caiz olduğu mütevatire yakın “meçhur”⁴⁵⁴ hadislerle
kesinleştiğidir.

Ebu Hanife (ra): **Mestler üzerine mesh etmeyi inkâr edenin kâfir** 10
olmasından korkulur demektedir. Ebu Yusuf’un⁴⁵⁵ sözüne göre inkâr eden kâfir
olur. Çünkü meçhur hadisler Ebu Yusuf’a göre mütevatir kapsamındadır. Ebu Yusuf
hadisten yola çıkarak bu hükmün kitapla sabit olduğunu söyleyen âlimlerdendir.
Bunu da Zeylî⁴⁵⁶ söylemiştir. Rafizîler⁴⁵⁷ ise bunu inkâr ettiler. Bu söz muhkemdir
yani İslam’ın akaidlerindedir. Bin el-Ğnâd’ın⁴⁵⁸ *Hidaye*⁴⁵⁹ adlı kitabının 15
hülasasında⁴⁶⁰ böyle geçer: Mestler üzerine mesh etmeyi inkâr edenin arkasında
namaz kılınmaz. Aynı bu şekilde *Fıkhu’l-Ekber*’in bazı diğer kitaplarında da böyle
geçer.

Dedi ki: **Seferde namazları kısaltmak ve oruç tutmamak ruhsattır. Bu** 20
Kur’an ile sabittir. Allahu Teâlâ buyuruyor ki: Sefere çıktığınız zaman namazı

⁴⁵² [Sahabeden itibaren her devirde yalan üzerinde birleşmeleri aklen mümkün olmayan topluluklar tarafından rivayet edilen hadistir], Bkz. Subhi es-Sâlih, *Hadis Çimleri ve Hadis İstilahları*, (Çev. M. YağarKandemir), M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, Ankara, 1973, s. 120-122.

⁴⁵³ [Kâfir olmasından korkulur.]

⁴⁵⁴ Bir sahabe veya tevâtür sayısının altındaki birkaç sahabe tarafından rivayet edilip daha sonra özellikle tâbiîn ve tebeu’t tâbiîn dönemlerinde yaygın kabul gören haber. Bkz. H. Yunus Apaydın, “Meçhur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, İstanbul, 2004, s. 368-371.

⁴⁵⁵ Sâlim Ögüt, “Ebu Yûsuf”, s. 264.

⁴⁵⁶ Ebu Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylî (ö.1360). Hanefî fakihî ve hadis hafızıdır. Bkz. Ebubekir Sifil, “Zeylî, Abdullah b. Yûsuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 44, Ankara, 2014, s. 352-354.

⁴⁵⁷ Bağlağışta Zeyd b. Ali’den ayrılan ilk Ğnâmiler’e, daha sonra bütün Ğii fırkaları ile Ğii unsurları taĞyan bazı bâtinî guruplara verilen isimdir. Bkz. Mustafa Öz, “Râfiziler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 396-397.

⁴⁵⁸ Ğnu’l-Ğnâd ismiyle bilinen Ebu’l-Feth Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed b. el-Akerî ed-DımeĞki es-Sâlihî el-Hanbelî (ö.1679). Fıkıh âlimi ve tarihçidir. Bkz. Saffet Köse, “Ğnâdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 171.

⁴⁵⁹ *el-Ğddü’s-Semin fî Tercemeti Sahibi’l-Hidâye el-Ğnam Burhaneddin*, Bûrhaneddin el-Mergînânî’nin (ö.1197) Hânefî fıkıhına dair eseri olan *el-Hidâye* nin tercümesidir. Köse, “Ğnâdî”, s. 171. Ayrıca bkz. Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 471-473.

⁴⁶⁰ [Ğnu’l-Ğnâd’ın, *Hidaye* adlı kitabının özetinde]

kısaltmanızda beis yoktur.⁴⁶¹ Oruç tutmama hakkında ise Allahu Teâlâ **Çöye** 5
buyurur: Ve içinizden kim hasta olur veya seferde bulunursa tutamadığı günler
sayısınca oruç tutar.⁴⁶² Derim ki, Çâih [Allametü'l-ekmel] der ki: *Namazları*
kısaltmak ve oruç tutmamak ruhsattır. Burada kasıt Çudurki Rahim ve Vedud olan
Allahu Teâlâ'nın fazlından kulların maslahatları itibariyle Çe'i hükümlerde erteleme
ve tebdilin hakikatine inanmaktır. Allahu Teâlâ Çöye buyurur: Yolculuğa çıktığınız 10
*zaman namazı kısaltmanızda size beis yoktur.*⁴⁶³ Hülâsa olarak sözleri burada bitti.
Faydalı bir bilgi: Ruhsat⁴⁶⁴ kulların özür ve mazeretlerine göre ortaya çıkıp var
olandır. Azimet⁴⁶⁵ ise asli hükümdür kulun mazeretlerine göre ortaya çıkmayıdır.
*Bahrü'r-Raik*⁴⁶⁶ kitabında bu konu tamamıyla geçmektedir.

17. Fasil⁴⁶⁷

Dedi ki: **Tasdik edip söyleriz ki Allahu Teâlâ kaleme yazmasını emretti.**
Kalem: Yarabbi ne yazayım? dedi. Allahu Teâlâ: Kıyamete kadar olacak Çöleri
yaz dedi. Allahu Teâlâ buyurur ki: Çölekleri her Çö ise kitaplarda kayıtlıdır.
Küçük, büyük her Çö, satır satır yazılmıştır.⁴⁶⁸ Derim ki Çâih [Allametü'l-ekmel]
dedi ki: *Rivayet edildi ki Allahu Teâlâ Levh-i mahfuz'u yarattı. OlmuÇ* 20
ve olacak her Çö yazdırdığı bu Levh-i mahfuz'u korudu. Levh-i mahfuz'un içinde
olanları Allah'tan bağımsız bilemez. Allah, Levh-i mahfuz'u beyaz inciden, kenarını
da kırmızı yakuttan yarattı. Levh-i mahfuz anlatılamayacak derecede büyüktür. Ve
Allah Sübhaneke ve Teâlâ kalemi uzunluğu beÇyüz yıl olan cevherden yarattı. O
kaleminden, dünya ehlinin kalemlerindeki gibi mürekkep değil onun yerine nur 25
*fiÇkrir.*⁴⁶⁹

⁴⁶¹ [Nisâ Suresi, 04/101]

⁴⁶² [Bakara Suresi, 02/184]

⁴⁶³ [Nisâ Suresi, 04/101]

⁴⁶⁴ Zekiyüddin ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin Esasları (Usûlü'l-Fikh)*, (Notlar Ekleyerek Ter. Eden Ğbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2011, s. 255.

⁴⁶⁵ ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin esasları (Usûlü'l-Fikh)*, s. 255.

⁴⁶⁶ Yaman, "Kenzü'd-Dekâik", s. 261-262. Ayrıca bkz. "el- Bahrü'r-râ'ik", s. 517.

⁴⁶⁷ [Levh-i mahfuz hakkında]

⁴⁶⁸ [Kamer Suresi, 54/52-53]

⁴⁶⁹ [Buhârî, Kader, 16]

Ebu'l-Hasan⁴⁷⁰ dedi ki: “Sonra yazması için nida olundu. Nidanın korkusundan kalem titredi. Titreme yansımaya dönüştü. Çünkü gök gürültüsü gibiydi sonra Levh-i mahfuz'da olan ve kıyamete kadar olacak şeyler meydana geldi. Levh-i mahfuz doldu, kalem kurudu, mutlu olacak olanlar mutlu, asi olacak olanlar asi oldu.” Buna Allahu Teâlâ'nın şu ayetleri iğret eder: “Gledikleri her şey ise kitaplarda kayıtlıdır. Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır.”⁴⁷¹ Allahu Teâlâ bütün ümmetlerin yaptıklarını Levh-i mahfuz'da onların üzerine yazmış, gerekli kılmıştır.⁴⁷² Mukatıl⁴⁷³ “küllu şeyin fê'lûhu fi'z-zübur” ayetini tefsir ederken şöyle demiştir: “Levh-i mahfuz'da onlara yazılmış, üzerlerine farz kılınmıştır. Bu cebri değildir.⁴⁷⁴ Yer ve zaman mümkinatında yaratılmış şeylerde ve amellerde küçük büyük her ne varsa failinin üzerine daha meydana gelmeden önce yazılmıştır.” garih [Allametü'l-ekmel]'in sözü burada bitti. 5 10 15

Ebü'ş-Şeyh'in tahric edip rivayet ettiği hadiste ki bu hadis Ömer'den de rivayet edilmiştir. Hz. Nebi (s.a.v) buyuruyor ki: “güpheşiz ki Allah her şeyden önce kalemi yarattı bu kalem nurdan olup uzunluğu beş yüz yıldır. Kıyamete kadar olacak her şeyi yazdı. Kahir ve Kadir olan Allah'ın azameti ve kudretinden kendilerine ulaştıkları tasdik ettiler.”⁴⁷⁵ 20

Süyûtî'nin *el-Hey'etü's-Sünniye*⁴⁷⁶ sinde bu şekilde geçtiği gibi. Beyhâkî'nin ihraç ettiği hadis, Ömer'i Abbas'tan (r.a) rivayet eder. Nebi (a.s) buyurdu ki: “Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Sonra arşı yarattı, sonra kürsiyi, sonra Levh-i mahfuz'u yarattı. Kapakları kırmızı yakuttan, kalemi nur, yazısı nurdur. Allah her gün ona üç yüz iki bakışa bakar. Her bakışa halk eder, yaratır, yağıtır, canlandırır, öldürür, aziz 25

⁴⁷⁰ Ebu'l-Hasan Al'î b. Gmâil b. Ebi Bişr Şâh b. Sâlim el- Eş'arî el-Basrî (ö.935-36). Eş'ariyye mezhebinin kurucusudur. Bkz. İrfan Abdülhamîd Fettâh, “Eş'arî, Ebu'l-Hasan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 444-447.

⁴⁷¹ [Kamer Suresi, 54/52-53]

⁴⁷² [Allah zorla bir şey yaptırmaz ama ilmiyle bilip yazdırmıştır.]

⁴⁷³ Ebu'l-Hasan Mukatıl b. Süleyman b. Beğirel-Ezdî el-Belhî (ö.167). Kur'an'ı baştan sona tefsir eden ilk müfessirdir. Bkz. Zehra Yıldırım, *Mukatıl b. Süleyman'ın Müteşâhîh Kabul Edilen Ayetlere Yaklaşımları*, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2013, s. 8.

⁴⁷⁴ [Allah kulunu günaha zorlamaz. Lakin ezeli ilmiyle bilir ve yazdırır.]

⁴⁷⁵ [Buhârî, Kader, 2]

⁴⁷⁶ Özkan, “Süyûtî”, s. 188-198.

eder yükseltir, zelil eder alçaltır, bazı kavimleri yükseltir, bazı kavimleri alçaltır.”⁴⁷⁷ 5
Yine Süyûtî’nin *Hey’etü’s-Sünniye*’sinde geçtiği gibi.

18. Fasl⁴⁷⁸

Dedi ki: **Tasdik edip deriz ki bundan en ufak bir Çöphe yoktur ki kesinlikle kabir azabı vardır.** Derim ki *Fıkhü’l-Ekber*’de der ki: **Bazı asi Müslümanlar ve kâfirlerin tümü için kabir azabı haktır, kesinlikle vardır.** Bitti. 10

Bahrü’l-Kelâm [Ebu’l-Mu’în en-Nesefî] kitabında der ki: “Sonra mümin iki kısma ayrılır. Eğer itaatkâr ise ona kabir azabı yoktur ama kabir sıkığtırması vardır. Eğer asi ise ona kabir azabı ve kabir sıkığtırması vardır. Lakin kabir azabı ve kabir sıkığtırması cuma günü ve gecesi kendisinden kaldırılır ve bu azap sonra kıyamet gününe kadar geri dönmez. Eğer cuma günü ya da gecesi ölürse ona sadece bir saatlik azap vardır ve kabir sıkığtırması vardır sonra azap kesilir. Kıyamet gününe kadar azap gelmez. Ruh cesetle bitmiştir. Aynı Ėkilde beden toprak olunca da ruhu bedenle bitmiştir. O zaman ruhta, toprakta elem, acı çeker.” sözlerinin mülahasası bu kadardır. *Hazanetü’l-Rivâyât*⁴⁷⁹ kitabının (müellifi) der ki: “Ölen kâfir ise azabı kıyamet gününe kadar devam eder. Kıyamet gününde azap kendisinden kaldırılır. Kabirden çıkınca kabir azabı da biter. Ramazan ayında Hz. Peygamber efendimiz (s.a.v) hatırına azap kalkar.” Eğer sorulsa ve denilse ki: Kabirde et nasıl acı çeker? Oysa ölü bedende ruh yok ki? Cevap Ėuki Hz. Peygamber’e (s.a.v) soruldu: Ölü beden (et) nasıl acı çeker? Oysa o bedende ruh yok. Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: “Ėinde ruh olmadığı halde diğerinin ağrıdığı gibi.”⁴⁸⁰ Sözleri burada bitti. 25

19. Fasl⁴⁸¹

Musannif (r.a) dedi ki: **Tasdik edip deriz ki Münker ve Nekir haktır. Ėünkü bununla ilgili rivayet edilen hadisler vardır.** Derim ki Münker ve Nekir

⁴⁷⁷ [Müslim, Kader, 2/16]

⁴⁷⁸ [Kabir azabı hakkında]

⁴⁷⁹ Alî b. Hûsamiddin b. Abdülmelik b. Kâdihân el-Müttakî el-Hindî (ö.1567), Hindistanlı sûfi ve hadis âliminin hadis kitabıdır. Bkz. Azmi Özcan, “Müttakî el-Kindî”, *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 32, Ėstanbul, 2006, s. 222-223.

⁴⁸⁰ [Buhârî, Cenâiz, 66]

⁴⁸¹ [Münker ve Nekir Sorgusu]

sorgusu haktır, gerçektir. Kul kabre konulduğunda ikisi gelir ve onu oturturlar sonra ona sorarlar. Rabbin kimdir? Peygamberin kimdir? Dinin nedir? Cevaben der ki, Allah rabbimdir, Muhammed Peygamberimdir, İslam dinimdir. Bazı âlimler demişler ki dünyada olduğu gibi ruh cesede girer, dünyada nasıl canlı ise öylece kabirde de ruh cesede girip kul canlanır. Bazıları da demişler ki ruh cesede göğsüne kadar girer, bazıları da demişler ki ruh cesetle kefen arasına girer. Doğru olan Şuki biz buna iman edip keyfiyetine karışmayız.⁴⁸² *Dakaikü'l-Ahbâr*⁴⁸³ ve başka kitapların bu şekilde ikaz ettiği gibi.

Bunlardan sonra Münker ve Nekir sorgusundaki hikmet şudur ki Şüphesiz melekler âdemoğlunu yerdiler.⁴⁸⁴ Onlar: “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökcek birini mi yaratacaksın?” Dediler. Allah da onların sözlerini reddedip cevaben: “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.⁴⁸⁵ Allah mümin olanın kabrine iki melek gönderdi. Bu iki meleği göndermesinin nedeni bunlardan sonuna kadar soru sormak içindi. Kısine mümin kulundan duyduklarınıza meleklerin huzurunda Şahit olmalarını emretti. Çünkü Şahitlik iki kişiyle olur. Sonra Rab celle ve âlâ der ki: “Ey meleklerim Şüphesiz ki (kulumun) ruhunu aldım, malını başkasına bıraktım, eşini kocasız bıraktım, cariyelerini başkasına bıraktım, sevdiklerini başkasına bıraktım ve toprağın karnında (altında) sorguya çekiliyor, o sadece benden söz edip Allah rabbimdir, Muhammed Peygamberim, İslam dinimdir diyor. Sizin bilmediklerinizi bildiğimi bilmeniz içindir.” *Dakaikü'l-Ahbâr*’da geçtiği gibi.

20. Fasıll⁴⁸⁶

Musannif der ki: **Tasdik edip söyleriz ki Cennet ve ateş haktır. Kisi de kendi ehli için Şu anda mevcuttur. Allahu Teala Cennetin muttakilere hazırlanmış olduğunu buyuruyor.**⁴⁸⁷ Bu da Cennetin Şu anda var olduğuna

⁴⁸² [Ruh cesede tam olarak mı yerleşir, yoksa göğsüne kadar mı yoksa kefenle ceset arasına mı girer, bizi bu alakadar etmez nasıllığına bakmayız, iman edip geçeriz.]

⁴⁸³ Avcı, “Kudâi”, s. 309.

⁴⁸⁴ [Bakara Suresi, 2/30]

⁴⁸⁵ [Bakara Suresi, 2/30.]

⁴⁸⁶ [Cennet ve Cehennem Konusu]

⁴⁸⁷ [Âl-i İmran Suresi, 3/133]

delildir.⁴⁸⁸ Ayrıca kâfirler için hazırlanmış GateÇen sakının buyuruyor.⁴⁸⁹ Allah 5
her ikisini de mükâfat ve azap için yaratmıştır.

Derim ki Ehl'î-sünnet ve'l cemaat -Allah onlara yardım etsin- derler ki: Yedi sınıf var ki fani olmaz. Yok, olup gitmez. Bunlar; arÇ,kürsi, Levh-i mahfuz, kalem, Cennet, Cehennem ve bu ikisinin sakinleri ve ruhlar. Buna Çuayet delil ki: "Sura üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden baÇla göklerdeki herkesin, yerde ki her 10
kesin korkuya kapılacağı günü hatırla."⁴⁹⁰ *Bahrü'l-Kelâm*'da geçen hulasası bu kadar.

Eğer denirse Allahu Teâlâ buyuruyor ki: "Onun zatından baÇka her Çey yok olacaktır."⁴⁹¹ Denip itiraz edilse cevaben derim ki istisna tutulan yedi sınıfa bu ayet 15
bir red değildir. Ve yine Kastallâni⁴⁹² *Mevâhibü'l-Hedünniyye*⁴⁹³ de: "O'nun zatından baÇka her Çey yok olacaktır"⁴⁹⁴ ayetini tefsir ederken der ki: "Sadece zatı baki kalacaktır. Çünkü O'nun dıÇındaki her Çey mümkün kategorisindedir. Haddi zatıyla yoktur, ma'dumdur." Kastallâni'nin sözleri burada bitti.

ğarih [Allametü'l-ekmel] der ki: *Deriz ki Allahu Teâlâ'nın onun zatından 20
baÇka her Çey yok olacaktır*⁴⁹⁵ *ayeti Allah'tan baÇka her Çeyin yok olacağına delalet eder. Bunun manası Çudur ki Allah'tan baÇka her Çey haddi zatında, zatı itibar edilmeksizin, mümkinat kategorisinde olduğundan zatı ma'dumdur, yoktur. Çünkü Allah'ın dıÇındaki her Çey mümkün grubundadır ve bu gruptakiler zatı itibariyle var olmaya müstahak değildir. Zatına bakılarak onlar mevcut değildir. Sözleri bu kadar.*

⁴⁸⁸ [Çünkü burada fiil mazi fiili kipiyle belirtiliyor.]

⁴⁸⁹ [Buna göre Cehennem Çı an mevcut çünkü bunu da geçmiÇzaman kipiyle belirtiyor. Bkz. Âl-i Çınran Suresi, 3/131]

⁴⁹⁰ [Yani Cennet, Cehennem ve bu ikisinin sakinleri, azap melekleri ve huri'l-ayn gibi bunlar istisnadır, bunların dıÇındaki her Çey yok olacaktır. Bkz. Neml Suresi, 27/87]

⁴⁹¹ [Kasas Suresi, 28/88]

⁴⁹² Bkz. Abdülkadir genel, "Kastallâni", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 24, Çtanbul, 2001, s. 584.

⁴⁹³ genel, "Kastallâni", s. 584.

⁴⁹⁴ [Kasas Suresi, 28/88]

⁴⁹⁵ [Kasas Suresi, 28/88.]

*Cevheretü'l-Lekkâni*⁴⁹⁶ Ğehinde Ğöyle geçer: “Bu helaktan, arĞ,kursi, Cennet, 5
Cehennem ve sakinleri müstesna edilmiĞledir.” Ne helak ne yok olma bunları
bozmayacak. Bu cevaba benzer bir bilgi Ğbn-i Abbas“tan (r.a) gelmiĞancak o Ğunarı
da ilave etmiĞtir: “Levh, kalem, ruhlar, bunlarda helak olmayacak.” Ve yine Ğöyle bir
Ğey var ki ayette geçen “hâlikûn” kelimesinin anlamı ve tefsiri Ğöyledir: MuhtaĞ 10
oluĞundan ve mümkün kategorisinde olduĞundan yok olmaya uygundur. Aynı
Ğkilde “fan” kelimesi fani olmaya uygundur anlamına gelir. Tamamını burada
anlattım. Bütün bunlar Mu“tezile ve Cehmiyye⁴⁹⁷ ye birer reddir.

Faydalı bir bilgi: Allahu Teâlâ Cennet“i yedi kat semanın üstünde yarattı, bu
Cennet göklerin içinde deĞildir. Oysa Cennet yüz binlerce defa büyükken nasıl
Cennet göklerin içindedir denilebilir ki? 15

Allahu Teâlâ buyurdu ki: “Sidretü“l münteha“nın yanında.”⁴⁹⁸ Me“va Cenneti
onun (sidrenin) yanındadır.⁴⁹⁹ Sidre yedi kat semanın üstündedir. Aynı Ğkilde
Cehennem de yedi kat yerin altındadır. Allah buyurdu ki: “Hayır, günahkârların
yazısı muhakkak siccindedir.”⁵⁰⁰ Siccin yedi kat yerin altındadır. Kâfirlerin ruhları
bu kitapla siccine giderler. Müminlerin ve Ğaditlerin ruhları İlliyuna giderler. 20
Bahrü‘l-Kelâm da böyle geçtiĞi gibi.

21. Fasil⁵⁰¹

Musannif (r.a) der ki **Tasdik edip söyleriz ki mizan haktır. Nitekim Allahu
Teâlâ Ğöyle buyurur: Kıyamet günü adalet terazilerini kuracaĞız hiç kimse,
hiçbir Ğede haksızlıĞa uğramayacaktır.**⁵⁰² 25

⁴⁹⁶ *Cevheretü‘l-Tevhîd*, EĞârî ve Mâlikî âlimlerinden, Ebu Ğhâk Ğrâhîm b. Ğrâhîm el-Lekânî“nin (ö.1631) Akâide dair eseri üzerine oĞlu Abdülselem tarafından yapılan Ğerhtir. Bkz. Emrullah Yüksel, “Cevheretü‘l-Tevhîd”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 7, Ğstanbul, 1993, s. 457-458.

⁴⁹⁷ Cehm b. Safvan“ın (ö.745-46) itikadî görüĞerinden oluĞan mezhebe ve bu mezhebi benimseyenlere verilen isimdir. Bkz. Ğerafettin Gölcük, “Cehm b. Safvân”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 7, Ğstanbul, 1993, s. 234.

⁴⁹⁸ [Necm Suresi, 53/14]

⁴⁹⁹ [Necm Suresi, 53/15]

⁵⁰⁰ [Mutaffifin Suresi, 83/7]

⁵⁰¹ [Mizan konusu hakkında]

⁵⁰² [Enbiyâ Suresi, 21/47]

Derim ki mümin ve kâfirler için mizan haktır. Bu mizan amellerin miktarları kendisiyle öğrenilebilecek bir ölçü biriminden ibarettir. Buna bağla bir deyişle tartı denir. Onların amelleri gerek hayır olsun gerek Şer olsun onunla tartılacak. ğarih [Allametü'l-ekmel] böyle demiştir. 5

Ön-i Abbas'tan (r.a) rivayet edilir ki: "Sevaplar sahifelerde yazılır ve terazinin bir kefesine konur, günahlar ise diğer kefeye konur." Muhammed bin Ali et Tirmizî⁵⁰³ der ki: "Ameller, insanlar (tartının kefesine çıkmadan) terazide tartılacaklar. Yani lehine veya aleyhine amelleri tartılacak Ğansı değil. Bu tartılmayı nur gibi, güneşve ay gibi görecekler. Müslümanlar için bu böyledir. Ancak kâfirlerin amelleri gecenin karanlığı gibidir. Her ne kadar ameller soyut bir Şey olsa da Allah sübhanehu onu görülecek ve teraziye konulacak Ğkilde mümkün kılmaya kadirdir." 10 15

EĞgeyh Ğnam el-Müfessir⁵⁰⁴ dedi ki: "Kulun imanı tartılmaz, çünkü imanın zıttı yok ki diğer kefeye konulsun. Çünkü imanın zıttı küfürdür ve bir insanda aynı anda hem küfür hem de iman bulunamaz." Seyfü'l-hak Ebu'l-Muîn En-Neseffî'nin kitabı *Bahrü'l-Kelâm*'da böyle geçer.

Müftü Ebu's-Suûd Efendi'nin⁵⁰⁵ tefsirinde⁵⁰⁶ ise Ğöyle geçer: "Kâfirlerin amelleri tartılmaz ve onlara asla tartı kurulmaz." Eğer denilse ki o zaman hesapları ve tartıları ne olacak? Deriz ki mizan ve hesap sıratın üstünde olacaktır. ğöyle ki her birinin sevabı ve günahı tartılacaktır. Tartısı ağır gelenler Cennete girecektir. Kimin mizanı hafif gelirse Ğki ehlinden olup ateşedüĞecektir. Peygamber efendimizden (s.a.v) rivayet edildi ki: "Ümmetimden ateşe yağmur gibi düĞöler olacaktır." 20 25 *Bahrü'l-Kelâm* da böyle geçer. Ön-i Abbas'tan (r.a) rivayet edildiğine göre buyurdu ki: "Mizan kıyamet gününde direkler arasında dikilecek, her bir sütunun arasındaki mesafenin uzunluğu doğu ile batı arası kadardır. Mizanın her bir kefesinin eni ve boyu kadardır. Kefelerden birisi arĞınsağındadır bu kefe sevap kefesidir. Diğer kefe arĞın solundadır bu da günahı tartacak kefedir. Mizanların arası 30

⁵⁰³ Kandemir, "Tirmizi", s. 202-204.

⁵⁰⁴ Yardım, "Ebu-Ğgeyh", s. 344.

⁵⁰⁵ Ebussuûd Efendi (ö.1574) Osmanlı Ğyhüslâmı, hukukçu ve müfessirdir. Bkz. Ahmet Akgündüz, "Ebussuûd Efendi", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 10, Ğstanbul, 1994, s. 365-371.

⁵⁰⁶ Süleyman AteĞ "Ğadü Aklî"s-Selîm", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 22, Ğstanbul, 2000, s. 456-458.

miktarı elli bin yıl olan o günde, insan ve cinlerin amellerinden dolayı sevap ve günahlarla dolmuş kefeler, dağların bağlar gibi olur.” *Dekâikü'l-Ahbâr*’da geçtiği gibi. 5

22. Fasil⁵⁰⁷

Dedi ki: **Tasdik edip deriz ki insanın kitabını okuması haktır. Allahu Teâlâ’nın: Kitabını oku! Bugün senin nefsin kendi hesabını görmek için kâfidir** ⁵⁰⁸ **ayeti buna delildir.** Derim ki ona denilecek ki: “Onu dünyada doldurmuştu bugün senin nefsin kendi hesabını görmek için kâfidir.” Allah, mahlûkatı kıyamet sahasında toplayıp onları hesaba çekmek istediğinde kitapları karın uçtuğu gibi havalanır uçar onlara gelir. Ve Rahman tarafından bir münadi seslenir: “Ey falan sağından tut kitabını, ey filan solundan tut kitabını, ey filan sırt tarafından al kitabını.” Hiç kimse bu şekilde emir gelmeden kitabını tutmaya gücü yetemez. Muttakilerin kitapları sağ tarafından verilir. Şakilere, bedbahtlara, Cehennemliklere ise kitapları sol taraflarından verilir. Kâfirlerin ise kitapları sırt taraflarından verilir. Allahu Teâlâ’nın buyurduğu gibi: “Çıteo vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse...”⁵⁰⁹ ayetinde bahsedildiği gibi. *Dekâikü'l-Ahbâr*’da geçtiği gibi. 10 15 20

Haberde,⁵¹⁰ Allahu Teâlâ mahlûkatın hesabını görmek istediğinde Rahman tarafından bir münadi: “Harem bölgesinden Hâşimî olan Muhammed Nebi (s.a.v) nerededir” diye seslenir. Hz. Muhammed Resulullah (s.a.v) öne çıkar. Allah’a hamdu sena eder. Ümmetler dehşete kapılıp rabbinden Hz. Peygamber’in ümmetini mahcup etmemesini murat ederler. Allahu Teâlâ buyurur ki: “Ya Muhammed (s.a.v) ümmetini öne çıkart hesaplarını göreyim.” Öne çıkarlar. Allah da onları hesaba çeker. Her kimi az bir hesapla hesaba çekerse ona gazap etmeyecektir. Günahları sayfanın içerisine sevapları da sayfanın dış yüzüne hamledilecektir. 25

⁵⁰⁷ [Cennet ve Cehennem konusu]

⁵⁰⁸ [Şura Suresi, 17/14]

⁵⁰⁹ [“Çıte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: „Gelin kitabımı okuyun! Çünkü ben, hesabımla karıştıcağımı zaten biliyordum.” Artık o, hoşnut bir hayat içindedir. Yüksek bir cennettedir.” Bkz. Hâkka Suresi, 69/19-22]

⁵¹⁰ [Sahabe sözlerinde]

Allah'ın affettiği kişinin başına inciden ve mücevherden taç konulur. Ona yetmiş elbise giydirilir ve ona üç halka bilezik oluşturulur. Biri altından, birisi gümüş ve sonuncusu incidendir. Mümin, kardeşine döner ama müminin kardeşleri onu güzelliğinden ve mükemmelliğinden tanımayacaklar. Allah onu öyle bir nur, güzellik ile tamamlar ki, gören kardeşleri onu tanımaz. Sağ elinde sevap defteri ve bir de Cehennemden beraatı vardır. Cennette ebedi kalacaklardır. (Beraatla gelip) Mümin kardeşine “Beni tanıyor musunuz? Ben falan oğlu falanım. Allah bana ikramda bulunup beni ateşten azat etti ve beni ebedi kalınacak Cennetlere koydu.” *Dakaikü'l-Ahbâr* da geçtiği gibi. 5 10

Kâfirlere gelince onların başına ateşten bir taç koyarlar. Demirden yapılmış, kemikleri eriten bir elbise giydirirler. Boyunlarına kibritten ipler takarlar. Bu kibritler ateşletilir. El ve boyunlarına halkalar geçirilir. Yüzleri siyah olup kararır, gözleri mavileşir. Kardeşine döner. Kardeşleri onu terk ederler. Ondan korkup kaçarlar. Onu tanımazlar. O kadar yüzü değişti ki onu tanımazlar. Hatta onlara ben falan kiyim der ama yine tanımazlar. Sonra yüz üstü ateş doğru sürüklerler, ateşe atarlar. İşte bunlar kitapları solundan verilen kâfirlerdir, onlar sol tarafından kitaplarını almazlar. Velâkin kitaplarını sırt tarafından alırlar. Nitekim Peygamber efendimizden (sav) rivayet edildiğine göre: “güpheşiz ki kâfirler isimleriyle hesaba çekilmeye çağırıldıkları zaman, azap meleklerinden bir melek öne çıkar. Göğsünü yarar, deşer ta ki iki kürek kemiği arasında sol eli sırt tarafından çıkıncaya dek. Sonra kitabını solundan verir.” Yine *Dakaikü'l-Ahbâr* da geçtiği gibi, hepsi bu kadar. 15 20 25

Ebu Hüreyre'den⁵¹¹ (r.a) rivayet edilir: Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: “Kâfirin iki omuz başının arası mesafesi, hızlı giden bir atlı hesabı, üç günlük yol genişliğindedir.” Buhârî⁵¹², Müslim⁵¹³ ve başkaları da bunu rivayet ederler. *Terhîb* ve *Terhîb*'te⁵¹⁴ geçtiği gibi.

⁵¹¹ Kandemir, “Ebu Hüreyre”, s. 160-167.

⁵¹² el-A'zam, “Buhârî, Muhammed b. Şmâil”, s. 368-372.

⁵¹³ Kandemir, “Müslim b. Haccâc”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 93-94.

⁵¹⁴ Ebu Muhammed Zekiyüddin Abdülâzîm ibn-i Abdülkâvi b. Abdillâh el-Münzîrî'nin (ö.1258), senedlerde sahâbî dışındaki râvileri zikretmediği hadis kitabıdır. Bkz. M. Yağar-Kandemir, “Münzîrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 35-37.

23. Fasl⁵¹⁵

5

Dedi ki: Allah nefisleri, ölümden sonra da elli bin sene miktarınca süren günde ceza ve sevap için diriltir. Derim ki Müslümanlar icma etmişler ki Allahu Teâlâ ölümlerinden sonra bedenlerini diriltecektir.⁵¹⁶ Vahîhayvanların karınlarında diğer bütün kuşların karnından, kabirlerinden her nerdeyse oradan kaldırılacaklardır. göyle ki Allah bütün parçaların öz kendisini, uzuvların kendisini kaybolup gittiği halde bir araya getirip bedenleri tekrar diriltecek ve ruh iade edilecektir. Bu neçirdir. 10
Sonra onlar durulacak olan meydana sevk edileceklerdir. Bu da haçirdir ve karğılıklarını alacaklardır. göyle ki hayır ise hayır, Çer ise Çer. *gerhü"l-Emâli"de*⁵¹⁷ geçtiği gibi. Dedi ki: **Ve hakların edası için diriltir. güphesiz Allah kabirlerde bulunanları diriltecektir**⁵¹⁸ ayeti buna delildir. Derim ki Musannif *Fıkhu"l- 15*
Ekber"de der ki: **Kıyamet gününde hasımlar arasında sevapla kısas haktır. Zâlim ve mazlum arasında kısas olarak zâlimden varsa sevapların alınması ve mazluma verilmesi gerçektir. Eğer zâlimlerin sevapları yoksa mazlumun günahları zâlime yükletilir. Bu doğru ve adaletli bir haktır.**

ğarih [Allametü"l-ekmel] der ki Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: *Hata 20*
*yaparak kardeçineveya bir Çeçden ötürü zulmeden, haksızlık etmişolan kiçidinar ve dirhem bulunmayan kıyamet gününden önce yani bugün helalleçsin.Eğer salih ameli varsa haksızlık yaptığı kadarı alınır ve haksızlığa uğrayana verilir. Eğer sevabı yoksa haksızlığa uğrayanın günahından alınır, haksızlık yapana yüklenir.*⁵¹⁹ Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: *Müflis kimdir bilir misiniz? Ashab (r.a) bizim 25*
aramızda müflis parası ve malı olmayandır dediler. (Peygamberimiz) buyurdu ki Güpbesiz ki ümmetimin müflisi o kimsedir ki; kıyamet gününde namaz, oruç ve zekât sevaplarıyla gelen, fakat Çunasöven, buna zina isnad eden, iftira eden, Çununmalını yiyen, bunun kanını döken, Çunudöven, bu sebeple iyiliklerinin sevabı Çunabuna

⁵¹⁵ [Haçirve Ba"s meselesi]

⁵¹⁶ [Yani beden dağılmadan önceki hali gibi; ÇÇman, uzun, kısa, zayıf vs. nasılsa ba"s vaktinde bedenler o Ççkilde canlandırılacaktır.]

⁵¹⁷ *Dev"ü"l-me"âlî Çerhu Bed"i"l-emâlî*. Ali el-Karî'nin (ö.1605), *el-Emâlî* adlı Akâid kitabına yazmış olduğu Çerhtir. Bkz. Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 2, Çstanbul, 1989, s. 403-405.

⁵¹⁸ [Hac Suresi, 22/7]

⁵¹⁹ [Buhârî, Mezâlim, 10]

verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biten, hak sahiplerinin 5
günahları kendisine yükletilen sonra da Cehenneme atılan kimsedir.⁵²⁰ Konu burada
bitti.

Rivayet edilir ki hak sahibi hakkından vazgeçmezse o kişiye bir danık (danık,
dirhemin altıda biridir ki iki kıratdır. Kırat da boğ arpadır) kadar hakkı varsa, o
kişiden cemaatle kılınan yedi yüz farz namaz sevabı alınacaktır. *Minyetü'l-muselli*⁵²¹ 10
ve *Bahrü'r-Râik*⁵²² ve daha başka kitaplarda geçtiği gibi. Danık beğ arpa
ağırlığındadır. Ahterî de böyle der. Bazıları da danığın dirhemin altıda biri vezninde
olduğunu söylemişlerdir. Kırat, danığın yarısıdır.

Faideli bir bilgi: Üzerinde borç veya kul hakkı bulunan fakat boçlu olduğu
mazlum hakkında bilgisi olmayan ve ona ulaşamayan kişi haksızlık ettiği kadar 15
sadaka versin. Bu yaptığı haksızlık ölçüsünde bütün malı gitse dahi sadaka versin.
Bu sayede ahirette hak ondan düşer. *Tenvîr*⁵²³ de geçtiği gibi. *Tenvîr* kitabının *Ğârihi*
de⁵²⁴ bu kitabı kaynak göstermiştir.

*Umdetü'l-Fetâvâ*⁵²⁵ kitabında ise, biri (yerde) bir şey bulursa ve sahibini
bulmak için millete haber verip bulduğu şeyi onlara gösterirse ancak sahibini 20
bulamazsa ama paraya da ihtiyacı varsa o zaman bulduğu şeyi satıp ihtiyacını
karşılar. Sonra eğer kendisine lazım olmayan bir şey bulursa, kendisine harcadığı
kadarını sadaka verir.

Bütün bunlardan sonra günahlar birkaç şekilde: göyle ki kul ile rabbi
arasında olanlar; içki içmek, zina, gıybet ve iftira gibi günahlar. Bunlar sevaba 25
ulaşmazsa tövbe ile yok olur giderler. Bunun Ğatı tekrar bu günahlara

---

⁵²⁰ [Tirmizî, Kıyâmet, 2]

⁵²¹ Sedîdüddin el-Kâğârî'nin (ö.1305) namaza dair eseridir. Bkz. Hüseyin Kayapınar, "Münyetü'l-Musallî", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 32, Ğstanbul, 2006, s. 32-33.

⁵²² Yaman, "Kenzü'd-Dekâik", s. 261-262. Ayrıca bkz. Yaman, "el-Bahrür'r-Râik", s. 517.

⁵²³ Coçkun, "Et-Tahrir ve-t Tenvir", s. 430.

⁵²⁴ Bkz. Coçkun, "Et-Tahrir ve-t Tenvir", s. 430.

⁵²⁵ Muvaffakuddîn Öm Kudâme'nin (ö.1223) Hanbelî fikhına dair eseridir. Bkz. Ferhat Koca, "el-Umde", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 20, Ğstanbul, 1999, s. 139-142.

düğünektir.⁵²⁶ Ancak namazı terk etmek zekât ve orucu terk etmek gibi günahlara 5
gelince kiği bu günahlardan ancak bu ibadetleri kaza ederek kurtulabilir. Bunlar
tövbe ile yok olup gitmezler. Hülasası *Bahrü'l-Kelâm*’da da böyle geçtiği gibi.

24. Fasil⁵²⁷

Buyurdu ki: **Peygamberimizin (a.s) Ğfaati Cennet ehli olan herkese büyük 10**
günah iğemiğe bile haktır. Derim ki nebimiz Hz. Muhammed’in (s.a.v) Ğfaati -en
faziletli salât ve selamlar üzerine olsun- kıyamet gününde ümmetin asilerine haktır.
Onlara Ğfaat edecektir. Allahu Teâlâ’nın: “Rabbin seni makamı Mahmud’a
ulaÇtırsın”⁵²⁸ ayeti buna delildir.

Peygamberimizin Ğu hadisi de buna delildir. Buyurur ki: “Benim Ğfaatim 15
ümmetinden büyük günahları olanlar içindir.”⁵²⁹ Burada büyük günahlardan kasıt
ĖirkindıĖndakilerdir. Nitekim Allahu Teâlâ Ğu Ėekilde buyuruyor: “ğüphesiz Allah,
kendisine ortak koğmasını bağığamaz. Bunun dıÇındaki günahları, dilediği
kimseler için bağığar.”⁵³⁰ Eğer denilse ki sizler Ğfaati müminlere delilleriyle ispat
ettiniz. Oysa Mu’tezile büyük günah iğyenler dinden çıkar, kâfir olur diyor ve
Peygamberimizin (a.s) Ğu hadisinin zahirini delil getiriyorlar: “Zina eden, zina 20
esnasında zina etmez, mümin zina ederken, zina esnasında imanını ondan çıkar.”⁵³¹
Deriz ki Peygamberimiz (s.a.v) kiğinin zina yapma esnasını, vaktini kasteder. Ėünkü
Peygamberimiz (s.a.v) Ebu’zer el-Ėifârî’ye ⁵³² buyurdu ki: “-Ėısanlar içinde
seslenerek-Her kim ki la ilahe illallah derse zina edip hırsızlık yapsa dahi Cennete
girecektir.” ⁵³³ Hakkın kılıcı, büyük âlim, Ebu’l-Mu’in’in *Bahrü'l-Kelâm* adlı 25

⁵²⁶ [Tövbe edip tekrar bu günahları iğese tövbesi iptal olur, sevaba ulağmasından kasıt kiğnin sevap iğeyerek bedelini ödemesidir.]

⁵²⁷ [ğfaat meselesi]

⁵²⁸ [Ėıra Suresi, 17/79]

⁵²⁹ [Tirmizî, Kıyâmet, 11]

⁵³⁰ [Nisâ Suresi, 4/116]

⁵³¹ [Müslim, Ėmân, 100]

⁵³² Aydınlı, “Ebu Zer el-Ėifârî”, s. 266-269.

⁵³³ [Müslim, Ėmân, 53]

kitabında, *Temhîd*⁵³⁴ adlı kitapta ve daha bağık kitaplarda geçtiği gibi. Eğer denilse 5
ki bu hadisin zahirine göre ki ömründe bir defa dahi olsa la ilahe illallah derse imanlı
ölmesi gerekir. Kati'[kesin] olarak Cennete girer. Kimin imanlı öldüğü ve Cennete
gireceği de ancak Peygamberimizin (s.a.v) haber vermesiyle bilinebilir. Derim ki bu
ve benzeri hadisler bağla bir hadise bağli olarak anlaşılabilir. Sonuç, her kim ki la
ilahe illallah derse ve bu imanla ölse Cennete girecektir. 10

25. Fasil⁵³⁵

Buyurdu ki: **Tasdik edip söyleriz ki, Hz. AiÇe (r.a),⁵³⁶ Hz. Hatice-i Kübra'dan⁵³⁷ (r.a) sonra insanlık âleminin en üstün kadını ve müminlerin annesidir. O, zina iftirasından arındırılmıştır. Ve Rafizîlerin hezeyanlarından uzaktır. Kim ona zina isnadında bulunursa o bundan beridir.⁵³⁸** Derim ki kim 15
ona zina ile ilgili iftira ederse ve ona böyle bir ithamda bulunursa, Ebu Hanife'nin de dediği gibi **o iftira eden kiÇiveled-i zinadır.** Derim ki Çâih [Allametü'l-ekmel] der ki: *Bu kiÇikâfirdir, çünkü ayetle masumluğu temizliği ortaya çıkmış annemiz Hz. AiÇe'e -Allah ondan ve babasından razı olsun- zina isnat ederse ayeti inkâr etmiş olur. Ve ayeti inkâr eden de dinden çıkar kâfir olur.* Hülasası bitti. 20

26. Fasil⁵³⁹

Buyurdu ki: **Tasdik edip diyoruz ki Cennet ahali Cennette, Cehennem ahali de Cehennemde ebedi kalacaktır. Çünkü Allahu Teâlâ müminler için: iman edip salih amel iÇeyenler Cennetliklerdir onlar orada ebedi**

⁵³⁴ *Et-Temhîd*, Malîk b. Enes'in (ö.795) *el-Muvatta* adlı hadis kitabına Übn Abdülber en-Nemerî (ö.1071) tarafından yazılan Çerhtir. Bkz. Leys Suûd Câsim, "Übn Abdülber en-Nemerî", *TDV İlam Ansiklopedisi*, c. 19, İstanbul, 1999, s. 269-272.

⁵³⁵ [Çik Hadisesi]

⁵³⁶ Ümmü'l-Mü'mininin ÂiÇe binti Ebî Bekr es-Sıddık el-KureyÇye (ö.678). Hz. Peygamberin hanımı ve Hz. Ebu Bekir'in kızıdır. Bkz. Mustafa Fayda, "ÂiÇe", *TDV İlam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 201-205.

⁵³⁷ Ümmü'l-Kasım (Ümmü'l-Hind) Hatice bint Huveylid b. Esed b. Abdülzâ b. Kusay el-KureyÇye (ö.620). Peygamber efendimizin ilk hanımıdır. Bkz. M. YaÇar Kandemir, "Hatice", *TDV İlam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul, 1997, s. 465-466.

⁵³⁸ [Hangi fırka olduğu fark etmez, hepsinin ithamlarından uzaktır.]

⁵³⁹ [Terğîb ve Terhîb Hadislerinde Cennet ve Cehennem Meselesi], Terğîb ve Terhîb, hayra yönlendirme ve kötülükten sakındırma anlamında bir tabirdir. Bkz. Mehmet Görmez, "Terğîb ve Terhîb", *TDV İlam Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara, 2011, s. 508-509.

kalacaklardır.⁵⁴⁰ Kâfirler içinse (inkâr edenler ve ayetlerimizi yalanlayanlara gelince) iÇte onlar Cehennemliktir, onlar orada ebedi kalacaklardır⁵⁴¹ buyurmaktadır. 5

Derim ki Ebu Hanife'nin Cennet ehli Cennette ebedi kalacağı sözü bize göre aklen küfrün affedilmesinin caiz olmadığına iÇaettir. EÇ'â'ye⁵⁴² göre küfrün affedilmesi mümkündür. Müminin ebedi ateÇtekalması ve kâfirin ebedi Cennette kalması ona göre aklen mümkündür ama bizde (Mâtürîdîlere göre)⁵⁴³ aklen caiz değildir. Çünkü burada hikmet iyi ile kötünün eÇiliğini gerektirir. Bu yüzdendir ki Allah onlardan tövbeyi uzak tuttu. Nitekim Allah Çöyle buyuruyor: "Yoksa biz iman edip salih ameller iÇeyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yoksa (takva sahiplerini) Allah'a karÇıgelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız?"⁵⁴⁴ "Yoksa kötülük iÇeyenler, kendilerini, inanıp salih amel iÇeyenler gibi kılacağımız, hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar."⁵⁴⁵ ğarih [Allametü'l-ekmel] böyle anlatmıÇtır. Bizim delillerimiz ile onların delilleri Çehte hepsi açıklanmıÇtır. Allah her Çeyi en iyi bilendir. 10 15 20

Terğîb ve Terhîb hadislerinde ve Terğîb hadislerinin dıÇındaki hadislerde, Ebu Hüreyre'den (r.a) rivayet edilir ki: "Dedik ki: Ey Allah'ın Resülü bize Cennetten bahset onun yapısı nedendir? Nasıldır? Buyurdu ki (s.a.v): Bir kerpici altından, bir kerpici gümüÇendir. Kumu inci ve yakuttur. Harcı misktir. Toprağı safrandır. Cennete giren nimete gark olur. Asla periÇam olmaz, ebediliğe ve ölümsüzlüğe erer. Elbiseleri çürümez. Gençliği yok olmaz."⁵⁴⁶ *ed-Dürri'l-Mensûr*'da⁵⁴⁷ böyle geçtiği 25

⁵⁴⁰ [Bakara Suresi, 2/39]

⁵⁴¹ [Bakara Suresi, 2/39]

⁵⁴² Üçüncü asrın baÇlamda, Ebu'l-Hasan Ali b. Çmail el-EÇarî ile ortaya çıkan ehl-i sünnet mezhebidir. Çnanç konularında akla da değer vererek ayet ve hadislerin yanında akli deliller de kullanmıÇtır. Bkz. Çfan Abdülhamîd Fettâh, "EÇarî Ebu'l-Hasan", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 11, Çstanbul, 1995, s. 444-447. Ayrıca bkz. Halil TaÇpnar, "Matüridiyye ile EÇariyye Mezhepleri Arasında Çntilaf mı? Suni Dalgalanma mı?". *C.Ü.Ç.F. D.*, c. 1, Haziran, 2006, s. 213-250.

⁵⁴³ Matüridilik, Çnam-ı Matüridi ile ortaya çıkan Ehl-i Sünnet mezhebidir. Matüridiler, ayet ve hadislerle birlikte aklıda dinin anlaşılması için gerekli kılmıÇtır: TaÇpnar, "Matüridiyye ile EÇariyye Mezhepleri Arasında Çntilaf mı? Suni Dalgalanma mı?", s. 213-250.

⁵⁴⁴ [Sâd Suresi, 38/28]

⁵⁴⁵ [Câsiye Suresi, 45/21]

⁵⁴⁶ [Tirmizî, Cennet, 8]

gibi. Milat, “mim” harfinin kesresiyle altından kerpicing ve gümüşten kerpicing arasına eklenen harçtır. 5

Abdullah b. Ömer“ den⁵⁴⁸ rivayet edildi ki (r.a), Resulullah (a.s) şöyle buyurdu ki: “Kevser Cennette bir nehirdir ki iki kenarı altındandır. Aktığı yer inci ve yakuttandır. Toprağı miskten daha güzeldir. Suyu baldan daha tatlı ve kardan daha beyazdır.”⁵⁴⁹ Ğn-i Mâce⁵⁵⁰ ve Tirmizî rivayet ederek bu hadisin sahih olduğunu 10 söylerler. *Terğîb ve Terhîb*“de de böyle geçer.

Ğn-i Mes“üd“tan⁵⁵¹ rivayet edildiğine göre (r.a) Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Cennet ehlinde derecesi en ağğı olanın seksen bin hizmetçisi vardır.”⁵⁵² Hadisi Tirmizî rivayet etmiştir. Bu hadisin tamamı *el-Terğîb ve Terhîb*“te⁵⁵³ geçer. *Dakaikü'l-Ahbâr*“da Ka“b⁵⁵⁴ dedi ki: Resulullah“a Cennet ağaçları soruldu bunun 15 üzerine buyurdu ki: “Dalları kurumaz, yaprakları düğmez, hurmaları bitmez, tükenmez.”⁵⁵⁵

Yine *Dekâikü'l-Ahbâr*“da Ebu Hüreyre“den (r.a) rivayet edildiğine göre: “Cennette öyle bir ağaç vardır ki binekli bir kimse yüz yıl gölgesinde yürüse onu kat edemez.”⁵⁵⁶ 20

Yine aynı kitaptan Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: “Cennet parlayan bir nurdur, ehli uyumaz, onda ne güneğ ne ay ne de uyku vardır. Çünkü uyku ölümün kardeğidir.”⁵⁵⁷

⁵⁴⁷ Süyûti“nin (ö.1505) rivayet tefsiridir. Bkz. Halit Özkan, “Ed“dürrü“l-Mensûr”, *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 10, Ėstanbul, 1994, s. 39.

⁵⁴⁸ Ebu Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-KureÇ el-Âdevi (ö.692). Hz. Ömerin oğlu, en çok hadis rivayet eden, en çok fetva veren yedi sahabelden biridir. Bkz. Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb”, s. 126-128.

⁵⁴⁹ [Buhârî, Rikâk, 53]

⁵⁵⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvinî (ö.887). Kütüb-ü Sitte“nin altıncısı kabul edilen *es-Sünen*“in yazarı ve hadis hafızıdır. Bkz. Kandemir, “Ğn“i Mâce”, s. 161-162.

⁵⁵¹ Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes“üd”, s. 114-117.

⁵⁵² [Tirmizî, Cennet, 23]

⁵⁵³ Kandemir, “Münzirî”, s. 35-37.

⁵⁵⁴ Ebu Ėhâk Kâ“b b. Mâti b. Heynû el-Himyerî el-Yemânî (ö.652-653[?]). Benî Ėrâil“e dair rivayetleriyle tanınan sahâbi. Bkz. M. YağarKandemir, “Kâ“b el-Ahbâr”, *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 24, Ėstanbul, 2001, s. 1-3.

⁵⁵⁵ [Müslim, Cennet, 8]

⁵⁵⁶ [Tirmizî, Cennet, 1]

Yine aynı kitapta geçer ki: “güpheşiz Cennet ehli temizlenmezler. Sümkürmek, 5
koltuk altı, kasık tüyleri olmayacak, ancak kağtüyleri, göz tüyleri olacaktır. Sonra
her gün cemal ve güzellikleri, dünyada kederlerinin arttığı gibi artar.”⁵⁵⁸ *Dakaikü'l-*
Ahbâr“daki sözler bitti.

Zeyd bin Erkam“dan ⁵⁵⁹ (r.a) rivayet edilir ki: Ehli kitaptan bir adam
Peygambere (s.a.v) geldi ve dedi ki: “Ey Kasım“ın babası demiğsin ki Cennet ehli yer 10
içerler. Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: Evet Muhammed“in (s.a.v) nefsim kudret
elinde olan Allah“a yemin ederim ki, Cennet ehlerinden her birine cima, yeme ve içme
konusunda yüz erkeğin gücü verilir. güpheşiz yiyip içen biri tuvalete de ihtiyacı
olacak, Cennette ise eziyet verecek hiçbir Ėey yoktur.”⁵⁶⁰ Buyurdu ki (sav):
“Onlardan her biri ihtiyaçları tere dönüğürsonra ciltlerinden misk gibi terle birlikte 15
akar ve böylece karnı küçülür.”⁵⁶¹ Bu hadisi Ahmet⁵⁶², Nesai⁵⁶³ ve bağlıkları rivayet
etmiğtir. *TerĖib ve Terhib*“te de böyle geçer.

Cehennemi anlatmada terhibler: -Allah bizi muhafaza etsin- Ėn-i Hattab“tan⁵⁶⁴
rivayet edildi ki Cebrail Peygamberimize geldi. Peygamberimiz (sav) buyurdu ki:
“Ya Cibril bana ateğianlat, Cehennem nasıldır?” Bunun üzerine Cibril (as) dedi ki: 20
güpheşiz ki Allah Cehenneme emretti. Cehennem bin yıl yakıldı ta ki ateği
beyazlağtı. Sonra tekrar emretti. Cehennem ateği bin yıl daha yakıldı ta ki ateği
kırmızı oldu sonra tekrar emretti bin yıl daha yakıldı ateği siyah oldu. Ėu anda
Cehennem ateği siyah ve karanlıktır. Kıvılcımlarıyla aydınlık olmaz.⁵⁶⁵ Alevleri

---

⁵⁵⁷ [Büyük Hadis Külliyyatı-5, s. 414/10125]

⁵⁵⁸ [Müslim, Cennet, 18]

⁵⁵⁹ Bünyamin Erol, “Zeyd b. Erkam”, *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 44, Ankara, 2013, s. 318.

⁵⁶⁰ [Tirmizî, Cennet, 6]

⁵⁶¹ [Müslim, Cennet, 18]

⁵⁶² Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eĖĖeybânî el-Mervezî (ö.855). Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis ve fakihdir. Bkz. M. YağarKandemir, “Ahmed b. Hanbel”, *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 2, Ėstanbul, 1989, s. 80-82.

⁵⁶³ Ebu Abdirrahman Ahmed b. Ėuayb b. Âli en-Nesâî (ö.915). Kütüb-i Sitte“den biri olan *es-Sünen*“ın yazarı ve muhaddistir. Bkz. M. YağarKandemir, “Nesâî”, *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 32, Ėstanbul, 2006, s. 563-565.

⁵⁶⁴ Fayda, “Ömer”, s. 44.

⁵⁶⁵ [Kıvılcım doğal olarak ığk sağtığından aydınlatur oysa Cehennem kıvılcımları da karanlıktır aydınlık vermez.]

sönmez. Seni hak ile gönderene yemin olsun ki buğday tanesi kadar Cehennemden bir delik açılsaydı yeryüzündeki herkes ölürdü.”⁵⁶⁶ 5

Abdullah bin Ömer⁵⁶⁷’den (r.a) rivayet edildiğine göre dedi ki: “Cehennem ehlinen biri dünyaya gelseydi dünya ehlinin tümü onun dehşetli görüntüsünden, manzarasından ve bozulmuş, pis kokusundan ölürdü.” Asi müminlerin ateşe girmesinden bahseden Terhib hadislerinden yine Bağkabir rivayette: “-Allah’ım bizi ateşten koru- asi müminleri ateşe attıklarında bağıracaklar ve la ilahe illallah diyecekler. Hepsi kendilerini ateşten sakınmaya çalışacaklar. Ateş onlardan uzaklaşacak. Malik⁵⁶⁸ diyecek ki: Ey ateş onları tut. Ateş diyecek ki: Onları nasıl tutayım ki onlar la ilahe illallah diyor. Malik diyecek ki: Evet azim arçın rabbi bununla emretti. Bunun üzerine ateş kimilerini ağız kemiğine kadar, kimilerini baldırlarına kadar, kimilerini karınlarına kadar, kimilerini ise boyunlarına kadar tutacak ve ateşin sesi yüzlerine yaklaştığı zaman, Malik der ki: Ey ateş yüzlerini yakma ki Rahman ve Rahim olan Allah’a çok secde ettiler. Kalplerini de yakma ki ramazan orucunu tuttular. Ramazan’ın şiddetinden çok susadılar. Ateş maşallahu teâlâ diyecek.” *Dekâikü’l-Ahbâr*’ın sözleri bitti. 20

Allahu Teâlâ hükmünü yerine getirdikten sonra atıldıkları yerden cehennemden çıkmaları için hüküm verecek. İnsanlar, Hz. Muhammed’in (sav) Şafaatiyle ateşten çıktıklarını görünce Cehennem ehli diyecekler ki keşke Müslüman olsaydık ve bizler de ateşten çıksaydık. Buna iğret eden Allah’ın Şu sözüdür: “Şükâr edenler keşke Müslüman olsaydık diye arzu edeceklerdir.”⁵⁶⁹ *Dakâikü’l-Ahbâr*’da böyle geçer. 25

Sonra merhametlilerin en merhametlisi olan Allah’ın halis fazlıyla Cennete girerler. Cennette ebedi kalacaklardır. Allah’ın (c.c) kudretinin mükemmelliği hakkında *Dakâikü’l-Ahbâr*’da anlatılanlar bunlardı. Konu bitti.

⁵⁶⁶ [Tirmizî, Cehennem, 8]

⁵⁶⁷ M. YağarKandemir, “Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 126-128.

⁵⁶⁸ Cehennemi idare eden meleklerin isimlerinden biridir. Bkz. Ali Erbağ, “Mâlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, İstanbul, 2004, s. 37-39.

⁵⁶⁹ [Hicr Suresi, 15/2]

Bir faydalı bilgi: Meğhuruolmuğ ve nakledilen haberlerden rivayet edilir ki, 5
Çişhesiz ki Allahu Teâlâ semaları ve yedi kat yeri yaratmak istediğinde heybetli bir
bakığla baktı suya dönüÇü.⁵⁷⁰ Köpük ve duhan (duman) onu kaydattı. Allah köpükten
yeryüzünü, dumandan da semaları yarattı. *Kısasü"l-Enbiyâ"*da⁵⁷¹ böyle geçer.

Bir faydalı bilgi: Rabî" bin Enes⁵⁷² dedi ki, Dünya seması katlanmığ, bükülmüğ 10
bir dalgadır. Çincisi kayalıklardandır. Üçüncüsü demirdendir. Dördüncüsü
bakırdandır. Beğcinci güümüğendir. Altıncısı altındandır. Yedinci yakuttandır.
*Kısasü"l-Enbiyâ"*da böyle geçer.

Bir faydalı bilgi: Allahu Teâlâ yerin ikinci katında öyle yaratıklar yaratmığki 15
yüzleri insanoğlunun yüzü gibidir. Ağızları köpeklerin ağızı gibi, elleri insan eli gibi
ayakları inek ayakları gibi, kulakları keçi kulağı gibi, kılları koyun kılları gibidir.
Allah"a göz açıp kapatacak kadar bile isyan etmezler. Onlara ne mükâfat ne de ceza
yoktur. Gecelerimiz onlara gündüz, gündüzlerimiz de onlara gecedir. *Kısasü"l-
Enbiyâ"*da böyle geçer.

Bir faydalı bilgi: Rivayet edildi ki, dediler ki yarabbi sema ve yeryüzüne 20
emrettiğinde onlar sana asi olurlarsa onlara ne yapacaksın? Allah dedi ki:
Dabbelerimden bir dabbeye emredeceğim ki her ikisini yutsun. Dediler ki bu Dabbe
nerde? Allah dedi ki: Çayırlarımdan bir çayırdadır. Dediler ki yarabbi bu çayır nerede?
Allah dedi ki: Çimlerinden bir ilimde. Salebe"nin⁵⁷³ *Kısasü"l-Enbiyâ"*'sında⁵⁷⁴ böyle
geçer. Kitabı tamamladığımdan dolayı Allah"a Ėükürle olsun. Yaratılmığların en
hayırlısı olan resulüne salat-u selam olsun. En âlim ve melik olan Allah"ın 25
yardımıyla kitap tamamlandı.

⁵⁷⁰ [Allah ezeldir bunun dıÇındaki her Ėey hadistir sonradan yaratılmığtır. Allah varken kâinat yoktu. Allah, malzemeyi de sonradan yaratıp istediğine çevirdi bir olan Allah ezeldir.]

⁵⁷¹ Peygamberlerin hayat hikâyelerini ve tebliğ faaliyetlerini anlatan eserlerin genel adıdır. Bkz. M. Süreyya Ėahin, "Kısasü"l-Enbiyâ" *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara, 2002, s. 495-496. Ayrıca bkz. Ali Yardım, "Dımâm b. Sa'lebe", *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 9, Ėstanbul, 1994, s. 273.

⁵⁷² Ebu Abdırrahman er-Rebî b. Ziyad b. Enes el-Basri (ö.673). Tabiinden olup, Sicistan ve Horasan valiliği yaptığtır. Bkz. Zekeriya Güler, "Rebî" b. Ziyâd", *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 34, Ėstanbul, 2007, s. 498.

⁵⁷³ Dımâm b. Sa'lebe es-Sa'dî. Sahabidir. Bkz. Ali Yardım, "Dımâm b. Sa'lebe", *TDV Ėlam Ansiklopedisi*, c. 9, Ėstanbul, 1994, s. 273.

⁵⁷⁴ Ėahin, "Kısasü"l-Enbiyâ", s. 495-496.

1.2. Buhârîzâde'nin Kitabı'nın Türkçe Çevirisi

Bu kitap Buharizade'nin (r.a)⁵⁷⁵ kitabıdır. Rahman ve Rahim olan Allah'ın 5
adıyla. Hamd bütün durum ve vakitlerde kullarına farz kılarak amel ve ilimleri
derleyip toplayan Allah'a mahsustur. Salat ve selam en olgun sıfatların sahibi olan
resulüne ve onun ehline, ashabına ve ailesinin üzerine olsun. Bu risalede itikatların
beyanı, ahlâk, amel konuları, özet olarak ele alınmış ve bir sıralamaya tabi tutularak
yazılmıştır. 10

Bu risale üç kısımdan meydana gelmektedir. O (Buhârîzâde) kardeşinin ve
arkadaşlarının isteklerinin rızaya ulaşması ve ilmine güvenmeleri sebebiyle bu kitabı
yazmıştır. Buharizade bu kitabı üç kısma ayırmıştır. Birinci kısım itikat⁵⁷⁶ hakkında,
ikinci kısım ahlâk⁵⁷⁷ ve üçüncü kısım ise pak ameller hakkındadır. Eğer öğretmenin
öğretmesi ve öğrencinin öğrenmesi bu sıralamaya göre olmazsa öğretmen de öğrenci 15
de günahkâr olur. Bırakınız günahı dinden çıkmalarından bile korkulur. Çünkü ilk
olarak amelleri öğrenen ve bunu da bir ay, iki ay, üç ay, yarım yıl, bir yılda ve daha
fazla sürede öğrenen, bu zaman zarfında Akâid⁵⁷⁸ ilmini öğrenmekten uzak kalmış
olacak ve bu ilmi öğrenmeden imanın doğruluğundan uzak kalacaktır. Bu korku
Akâid ilimlerini öğrenmeden önce ilkin ameller ilmini⁵⁷⁹ öğrenenler için sabit 20
olmuştur. Öğretmen de bu sıralamayı gözetmezse küfre rıza göstermiş olur ki
küfre rıza küfürdür.⁵⁸⁰ Haram⁵⁸¹ ve mekruhlar da⁵⁸² böyledir.

⁵⁷⁵ Ebu'l-Mehâsin Rûknü'l-Ğlâm Sedîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrahim eĞgargi el-Buhârî (ö.1177). *ğir'atü'l-Ğlâm* adlı eseriyle tanınan Hanefî fakihidir. Bkz. Cici, "Ğnamzâde", s. 210-211, Ayrıca Bkz. Cici, "ğir'atü'l-Ğlâm", s. 182.

⁵⁷⁶ TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğnan ve Ğbadetler 1*, TDV Yayınları, c. 1, Ankara, 2004, s. 68-75.

⁵⁷⁷ Bir toplumda insanlar arasındaki iliğkileri düzenlemek amacıyla geliştirilmiş olan kural ve değerler bütünüdür. Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, 6. Baskı, Ğstanbul, 2017, s. 16. Ayrıca bkz. Ali Ğeriati, *Terimler Sözlüğü*, (Çev. Mehmet Polat), 1. Baskı, Hivda Ğetiğm, Ğstanbul, 2006, s. 13.

⁵⁷⁸ TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğnan ve Ğbadetler 1*, s. 68.

⁵⁷⁹ Fıkıh, Müçtehidlerin tafsilî Ğer'î delillerden, istinbat ettiği Ğer'î ameli hükümlerdir. Bkz. Zekiyüddin Ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin Esasları (Usûlü'l Fıkh)*, (Notlar Ekleyerek Terc. Eden Ğbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2011, s. 27.

⁵⁸⁰ [Yani öğretmen, öğrencinin küfre düğceğini bildiği halde susup amel ilmini öğrenciye anlatıp öğrencinin küfre düğmesine rıza gösterirse öğretmen de küfre girer. Çünkü rıza göstermiş ve küfrü kabul etmiştir.]

⁵⁸¹ Allah'ın insanlardan yapılmamasını kesin ve bağlayıcı bir Ğekilde istediği fiillerdir. Bkz. Ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin esasları*, s. 247.

1. Bölüm⁵⁸³

5

Birinci bab iman hakkındadır. Ğman sözlükte kayıtsız Ğatsız tasdik etmektir, onaylayıp inanmaktır. Allahu Teâlâ buyuruyor ki: “Sen bize inanmazsın.”⁵⁸⁴ Yani sen bizi tasdik etmezsin. İstilahî anlamı ise Peygamberin (a.s) getirdiklerine tüm kalbiyle inanmasıdır ve bir engel olduğunda -ki bu engel gerek gerçek olsun gerek hükmi olsun ya da sadece hükmi olsun fark etmez bu engel karĞısında- ikrar edip imanını kabul etmektir.⁵⁸⁵ Küfre⁵⁸⁶ gelince küfür sözlükte mutlak inkâr anlamına gelir. Terim anlamı ise kiĞyi Müslüman edecek durum ve Ğöyle karĞı imanının yokluğudur. Bu tarife göre küfür; içinden gelerek ve zaruri olarak dinde itikâd edip inanılması kul üzerine farz olan Ğöyle inkârdır. Ğanılması gerekli olan konularda Ğüpheye düĞ ve zihnini bundan boĞatıp arındıran kimse Azim olan Allah’ı inkâr eder. Çünkü iman tasdiktir ve bu üç halde de tasdik yoktur. 10 15

Ey ahiret yolunda yürüyen! Akâid ilmini öğrenmekten, öğretmekten ve tekrarından uzaklaşma ayrılma, ta ki küfürden kurtulmayı buluncaya kadar. Cehaleti mazeret gösterme! Ğmali imanın⁵⁸⁷ keyfiyetinde yollar çoktur. Lakin en kolay yol ve en kolay kavrama yöntemi itikâd eden müminin “Allah’ın bana emrettiği her Ğöye iman ettim ve bana yasakladığı her Ğöye de itikâd edip, iman ettim” demesidir. *Tatarhâniye*’de⁵⁸⁸ ve *Kadîhan*’da⁵⁸⁹ böyle geçer. 20

Tafsili imanın⁵⁹⁰ özelliklerine gelince; Allah’a, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe, kadere, hayrın ve Ğerin Allah’tan geldiğine inanmak,

⁵⁸² Allah’ın, insanlardan yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiillerdir. Bkz. Ğa’ban, *Ğlam Hukuk Ğminin esasları*, s. 250.

⁵⁸³ [Ğman konusu]

⁵⁸⁴ [Yusuf Suresi, 12/17]

⁵⁸⁵ [Zorla söylenen küfür değildir, yeter ki kiĞ kalbiyle onaylamasın.]

⁵⁸⁶ TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğman ve Ğadetler 1*, s. 78.

⁵⁸⁷ TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğman ve Ğadetler 1*, s. 68.

⁵⁸⁸ Refiüddin Abdülvehhâb b. Ğâh Velîyilâh Ahmed b. Abdîrahîm ed-Dihlevî el-Farûkî (ö.1818). Hindistanlı âlim, zahid, sâlih, Ğlam âlimidir. Bkz. Muhammed Aruçi, “Refiuddin ed-Dihlevî”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 34, Ğstanbul, 2007, s. 529-530. Ayrıca bkz. Âlim b. Ala el-Ensârî ed-Dihlevî el-Hîndî, *Fetava’ı-Tatarhaniye fi’l-Fıkhî’l-Hânefî*, Dârü’l-Kutubî’l-Ğmiyye, Beyrut, 2005.

⁵⁸⁹ Ebu’l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Manûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö.1196) *Fetâvâ*’sıyla tanınan Hanefî fakihidir. Bkz. Ahmet Özel, “Kadîhan”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 24, Ğstanbul, 2001, s. 121-123.

⁵⁹⁰ TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğman ve Ğadetler 1*, s. 68.

iman etmektir. Hesap, mizan, Cennet, ateş hepsi haktır. Allah birdir. Zatında ve 5
sıfatlarında ortağı yoktur. Birdir, tek kişidir. Samed'dir. Bütün varlıklar ona muhtaç,
fakat o kimseye muhtaç değildir. Doğurmadı ve doğurulmadı. Ona bir denk de
olmadı. Kadimdir, bağılangıcı yoktur. Bakidir, sonu yoktur. Zengindir bağıkısına
ihtiyacı yoktur. Velhasıl yarattığı şeylerde, ulûhiyet ve rübubiyet'te, ona has olan
şeylerde hiçbir şey ona benzemez. Biraz daha açıklamak gerekirse, Allah Ehad'tir, 10
Vahid'tir, Kadim'dir, Baki'dir, Samed'tir. Yarattığı mahlûkatından hiçbir şey ona
benzemez. Fiili ve zati sıfatlarında, yarattığı hiçbir mahlûkatına da benzemez. Zati
sıfatlarına gelince; hayat, ilim, sem'i, basar, irade, kudret, kelam'dır. Fiili sıfatları ise
tekvin, yaratma, rızık verme, yoktan var etme, benzersiz olarak, bir benzeri olmadan
icat etme, diriltme, öldürüp hayata son verme, yetiştirip geliştirep büyütme, ilerletme, 15
suret verip şekillendirme ve bunun dışında fiili sıfatlardan meydana gelir.

Bil ki iman üç kısma ayrılır. İlk tahkiki iman,⁵⁹¹ bu da kalbin tasdikte sabit
kalmasıdır o kadar ki eğer dünyadaki bütün insanlar senden yüz çevirseler yine de
kalbin bu tasdikten caymaz ve kalbin iman hakkında şüpheye meyletmez. Şekva
mertebelerinin en yüksekleriyle vasıflandırılmış niteliklerden başka imanla ilgili bir 20
şüpheye kapılmaz. Örneğin gerçekten Kur'an Allah'ın kelamı mı? deyip vehme
kapılmaz.⁵⁹²

İkinci istidlali imandır.⁵⁹³ Allahu Teâlâ'nın birliğine alemin nizamının delalet
etmesidir. Bu iman takva mertebelerinin merkezinde bulunanların sahip olduğu
imandır ve bu iman, insanların muhalefet etmesiyle de kaybolmaz. Lakin ilk iman 25
şekidi daha kuvvetlidir. Deve pisliğinden devenin varlığına delaleti gibi, yürüyen
birinin ayak izinin yolcuya işaret etmesi gibi, sema ve yerin delalet etmesi veya dört
mevsimin vaktinde geliş ve bu vakitlerin dışına çıkmaması gibi alemin varlığı da
Allah'ın varlığına delildir.

Üçüncü iman şekiditaklidir. Bu iman şekidide şudurki senin, babanın ve 30
dedelerinin imanlarını taklit etmendir. Derim ki âlimler dedi ki: "Şekidsiz bir iman

⁵⁹¹ TDV Mütevelli Heyeti, *İmihal İman ve İbadetler 1*, s. 71.

⁵⁹² [Yani kendisi bu vesveseyi oluşturmaz ama şeytan ona her türlü vesveseyi verebilir.]

⁵⁹³ TDV Mütevelli Heyeti, *İmihal İman ve İbadetler 1*, s. 68.

zayıftır.” Ölüm anında akıl zayıfken Çeytan imanını çalmak ister ve bu iman çeÇidi 5
sahibine ihanet eder. Çünkü insan Güphye düÇnesiyle veya insan ve Çeytanın onu
Güphye düÇirmesiyle imanı yok olur gider. En küçük bir Güphye bu iman çeÇidi
yok olur. Bu iman çeÇidiavam tabakasında ve cahil insanlar arasında bulunur.

O zaman ey ahirete yürüyen kiÇive ey imanda sadık kiÇi Sana lazım olan bu
iki iman çeÇidinden biriyle vasıflanmandır. Eğer Cehennem ateÇleinden ebedi olarak 10
kurtulmak istiyorsan ama eğer bu iki imandan biriyle vasıflanmazsan ebedi kâfir
olmandan korkulur. Eğer akıllı isen sana bu kanıt, tembih ve nasihatler yeterlidir.
Yok, eğer deli biri isen bu sana bir fayda sağlamaz. Bundan anlaÇılıyor ki icmalî
istidlal ile imanını nurlandırması her mümin kula farzı ayndır.⁵⁹⁴ Ta ki iman etsin ve
insi Çeytanların ve cinlerin sağken vesveselerinden ve ölüm anında ise cinni 15
Çeytanlardan kurtulsun. Bil ki istidlalın açıklaması Çudurki istidlal iki kısma ayrılır:
Akli ve nakli istidlal. Akli istidlal, imandaki kuvvettir. Nakli istidlal ise mesela Çlâs
suresinin istidlalidir. Ey akıllı kiÇiölüm anından evvel daha sağlığın yerinde iken iyi
düÇün.⁵⁹⁵ Kötü günahlara imanını tebdil edip deÇiÇirme.⁵⁹⁶ Peygamber (a.s)
buyuruyor ki: “Eğer dünya Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar bir deÇere 20
sahip olsaydı Allahu Teâlâ hiçbir kâfire bir yudum su bile içirmezdi.”⁵⁹⁷ Dünyanın
deÇersizliği hakkında çok ayet ve hadis vardır.

Hakeza Celaleddin ed-Devvânî’nin⁵⁹⁸ *Akâid*’inde,⁵⁹⁹ Teftâzânî’nin *gerhü’l-*
Akâid’inde,⁶⁰⁰ *Senûsî*’de⁶⁰¹ *Tebyinü’l-Mehârim*’de,⁶⁰² *Tarikatü’l-Muhammediyye* ve

⁵⁹⁴ Farz-ı ayn, Allah’ın her bir mükellefin yapmasını istediği fillerdir. Bkz. TDV Mütevelli Heyeti, *Çmihal Çnan ve Çadetler 1*, s. 166.

⁵⁹⁵ [Allah’la ilgili, Allah’ın, ahiretin vb. varlığına delalet eden Çeyleri bilmesi kiÇye farzı ayndır.]

⁵⁹⁶ [Günahlardan dolayı imanının kaybolmasına izin verme!]

⁵⁹⁷ [Tirmizî, Zühd, 13]

⁵⁹⁸ Ebu Abdillah Celâlüddin Muhammed b. Esa’d b. Muhammed es-Sıddikî ed-Devvânî (ö.1502) Dini ve akli ilimlerin çeÇtli dallarında eser veren EÇâri kelamcısıdır. Bkz. Harun Anay, “Devvânî”, *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 9, Çstanbul, 1994, s. 257-262.

⁵⁹⁹ *gerhü’l-Akaidi’l-Adudiyye*, EÇâri kelamcılarında Adudüddin el-İci’nin (ö.1355), *el-Akâidü’l-Adudiyye* adlı risalesine yaptığı Çehtir. Bkz. Anay, “Devvânî”, s. 257-262.

⁶⁰⁰ Necmeddin en-Neseffî’nin (ö.1142) Akâide dair risalesine Sa’deddin et-Taftâzânî’nin (ö.1390) yazdığı Çrhtir. Bkz. Yusuf gevki Yavuz, “Akâidü’n-Neseffî”, *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 2, Çstanbul, 1989, s. 217-219.

⁶⁰¹ Faslı geyh Çbrâhim b. Çlris es-Senûsî’nin *en-Nurü’l-Lamî* adlı eseridir. Bkz. Âlim Kahraman, “Ali Ulvi Kurucu”, *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 26, Çstanbul, 2002, s. 457-458.

Siretû'l-Ahmediyye de⁶⁰³, *el-Makâsîd*'da⁶⁰⁴ vesair kelim kitaplarında da geçer. ğer'î 5
hükümler; vacip,⁶⁰⁵ mendub,⁶⁰⁶ mubah,⁶⁰⁷ haram⁶⁰⁸ ve mekruh⁶⁰⁹ olmak üzere beĝ
kısmı ayrılır. Mükelleflerin yapması gereken fiiller ise sekiz tanedir.

Bunlar; farz,⁶¹⁰ vacip,⁶¹¹ sünnet,⁶¹² müstehab,⁶¹³ mubah,⁶¹⁴ kat'î haram,
tahrîmen mekruh⁶¹⁵ ve tenzîhen mekruh'tur.⁶¹⁶ Bu fiiller gece ve gündüz mükellef 10
olan kullara farz kılınmıĝtır. Durum böyle olunca kulun amel etmesi kendisine
gereklidir. Ğikad etmesi için farzın farz olduğuna, vacibin vacip olduğuna, sünnetin
sünnet olduğuna, müstehabın müstehab olduğuna, mubahın mubah olduğuna ve
mekruhun tahrîmen veya tenzîhen mekruh olduğuna inanması gerekir.

Her kim ki anlatıldığı üzere (ki yukarda anlattım haramı haram bilmek vs.)
iman etmezse küfre düĝnesinden korkulur. Bırakınız küfre düĝnesinden 15
korkulmasını böyle bir kiĝikâfir olur. Çünkü bu sekiz fiili birbirinden ayırt etmeyen

---

⁶⁰² *Kitâbü'l-Kebâir ve Tebyinü'l-Mehârim*, Zehebî'nin (ö.1348) büyük günahlara dair eseridir. Bkz. ğerâfettin Gölcük, "Kitâbü'l-Kebâir", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 26, Ğstanbul, 2002, s. 110.

⁶⁰³ Birĝivî Mehmed Efendi'nin (ö.1573) Kitap ve sünnet bağlamında ahlâkî konulara dair kaleme aldığı Arapça eseridir. Bkz. Huriye Martı, "et-Tarîkatü'l-Muhammediyye", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara, 2011, s. 106-108. Bkz. Birĝivi, *Tarîkatü'l-Muhammediyye*, Demir Yayınevi, (ter. Celal Yıldırım), Ğstanbul, 2009.

⁶⁰⁴ Sadettin et-Tâftâzânî'nin (ö.1390) kelâma dair eseridir. Bkz. Mustafa Sinanoĝlu, "el-Makâsîd", *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 27, Ğstanbul, 2003, s. 420-421.

⁶⁰⁵ ğarîin yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir Ğkilde istediĝi fiillerdir. Bkz. TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğnan ve Ğadetler 1*, s. 166.

⁶⁰⁶ ğarî'in yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediĝi ve yapılmadığında kötülemediĝi fiillerdir. Bkz. ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin esasları*, s. 250.

⁶⁰⁷ Allah'ın mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı fiillerdir. Bkz. ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin esasları*, s. 252.

⁶⁰⁸ ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin esasları*, s. 247.

⁶⁰⁹ ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin esasları*, s. 245.

⁶¹⁰ TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğnan ve Ğadetler 1*, s. 166.

⁶¹¹ TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğnan ve Ğadetler 1*, s. 166.

⁶¹² Hz. Peygamberin söz, fiil ve davranıĝıdır. Bkz. TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğnan ve Ğadetler 1*, s. 167.

⁶¹³ Hz. Peygamberin bazen yapıp bazen terk ettiĝi fiillerdir. Bkz. TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğnan ve Ğadetler 1*, s. 169.

⁶¹⁴ Allah'ın mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı fiillerdir. Bkz. TDV Mütevelli Heyeti, *Ğmihal Ğnan ve Ğadetler 1*, s. 166.

⁶¹⁵ ğarî'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediĝi fiil olmakla beraber, bu istek haber-i vâhid gibi zannî bir delil ile sabit olmuĝur. Bkz. ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin esasları*, s. 252.

⁶¹⁶ Allah'ın yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediĝi fiildir. Bkz. ğa'ban, *Ğlam Hukuk Ğminin esasları*, s. 252.

kiġi haramı farz kabul eder. Ya da bunun aksini farzı, haram kabul eder. Mekruhu, 5
müstehab kabul eder ya da bunun aksini kabul ederse, ya da bırak mekruhu
bunlardan birine sünnettir derse, ya da tam zıddını derse dinden çıkar. Bunlardan
baġkayani tarifleri tanımları karıġtırırsa harama helal der ve böylece dinden çıkar.
Velhasıl maksadım ve netice ġuki meġruolmayanı meġnı, meġnı olanıda gayri meġnı
kabul eden kimse dinden çıkar. 10

Ey ahiret yolcusu bu sekiz fiilin tariflerini ve tanımlarını bil ve öğren. Eġer
imanı ve imanla kalmayı istiyorsan bunları öğren. Eġer desen ki icmali iman,
Müslüman olmak için yeterlidir öyleyse bu sekiz fiil ile amel etmek ve bunların
tariflerini bilmek kiġnin üzerine nasıl farz kılınır? Diye sorarsan iki ġekilde cevap 15
verilebilir. Bunlardan biri ġudurki ġlam“a girmek için icmali imanın kâfi olması
müminden küfür sözleri, irtidat sözleri ve irtidat fiillerinin sadır olmamasına baġlıdır.
Hiç ġüphesiz bu sekiz fiilin tariflerini bilmeyen ve bunları birbirinden ayırmayan
küfre düġer. Bu elfazları ve bunlardan baġkalarını bilmek gerekir. Kelam
kitaplarında, *Bedrü“r-Reġid“de* ⁶¹⁷ ve *Fetâvâtü“l-Tatarhâniyye“de* ⁶¹⁸ ve *el-
Kâdihan“da* ⁶¹⁹ bu fiillerin tanımları geġer. 20

Ey ahiret yolcusu bu konuyu ve burayı anla ve layıkıyla düġün ġünkü bu konu
ayakların kaydıġı yerdir. Din hakkında fakir, miskin ve zayıf olanların çoġu bu
konunun murad ve maksadını anlayamazlar. Dünya ve ahirette bozgunculuk
yapanların ve küfürde ileri gidenlerin ġarpılması gibi ġarpılırlar. Bil ki bu sekiz fiili
ezberlemenin ve kafada tutmanın en kolay yolu ġudur ki sabah vaktine giren kiġibu 25
sekiz fiilden her birini ezberlemesi ve bunlar üzerinde düġünmesi gerekir. Yani
farzları kılarken bu farzdır sonra vacibi bilip bu vaciptir demek, iġte böylece saat saat
ta yatsı ve uyku saatine kadar. Üġ gün, altı gün ya da on güne kadar ya da bir ay, bir
yıl kadar veya daha fazla ne kadar gerekiyorsa ta ki akıl fark edip anlayıncaya ve bu

⁶¹⁷ *Bedrü“r-Reġid* Muhammed b. ġmail“in, *Risale fi“ elfâzi“l küfr*, küfür lafızlarına tahsis edilen Hanefi Osmanlı âlimlerince yazılan risalelerin en meġrudur. Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, “Elfâz-ı Küfür”, *TDV ġlam Ansiklopedisi*, c. 11, ġstanbul, 1995, s. 27.

⁶¹⁸ Aruġi, “Refiuddin ed-Dihlevi”, s. 529-530. Ayrıca bkz. el-Hîndi, *Fetava“l-Tatarhaniye fi“l-Fıkh“l-Hânefi*, Dâru“l-Kutub“l-ġmiyye, Beyrut-2005.

⁶¹⁹ Hânefi hukukçusu Kâdihan“ın (ö.1192) *el-Fetâva“l Hâniye* veya *el-Hâniye* diye anılan fıkha dair eseridir. Bkz. Özel, “Kâdihan”, s. 121-123.

kavramları birbirinden ayırt edinceye kadar bu sekiz fiilin kavramlarını çalıŖıp 5
ezberle. Bu kadar konuŖma ve mana eğer akıllı biri isen sana yeterlidir. Yok, akılsız
isen hiçbir Ŗy sana kâfi gelmez.

Bil ki Ŗüphsiz farz; Ŗüpheden uzak kat“î bir delil, Kur“an“ı Kerim“in muhkem
ayetleri, mütevatir hadis,⁶²⁰ icma⁶²¹ ve kıyas⁶²² ile hükmü sabit olandır. Çünkü
sem“îyyatu“l-erbâa (buna edille“î-erbâa da denir) dört delildir. Bunlar; Kitap, Sünnet, 10
icma, kıyas-ı fukaha“nın⁶²³ delilleridir. Kıyas-ı fukaha“nın delilleri yakınî ilmi ifade
eder. Yani “sem“îyyatu“l-erbâa” kesin bilgidir.

Farzın durumu hal ilmini bilmek ve bilmeyenlere öğretmek, Ehl-i Sünnet ve“l-
cemaat“in itikâdını bilmek, abdest, küçük ve büyük abdestten gusül, beŖvakit farz
namaz, oruç, zekât, hac ve farzlardan daha baka farzları bilmektir. Hükmü ise 15
bunları yapma zorunluluğu vardır ve kiŖisevap kazanır. KiŖiAllah“ın emrini yerine
getirir. Bunları terk eden asi olur. Bu farzları inkâr edense kâfir olur.

Vacip;⁶²⁴ zanni bir delil ile sabit olandır. Ŗinde Ŗüphe vardır. Örneğin;
namazların rükünlerinin tadili, iki bayram namazı, ramazan orucunun fitresi, kurban
kesmek vs. vacip olanların hepsi buna örnektir. Hükmüne gelince vacibi yapmak 20
kiŖye bir zorunluluktur ve yapan sevap kazanır. Terk eden günahkâr olur. Ŗnkâ eden
ise kâfir olur.

Sünnet;⁶²⁵ Peygamberimizin (s.a.v) bir defa ya da iki defa terk etmesiyle
birlikte genellikle devam ettiği ibadetlerdir. Cemaatle namaz kılmak, ezan, kamet,

⁶²⁰ ğa“ban, *Ŗlam Hukuk Ŗminin esasları*, s. 75.

⁶²¹ Müctehidlerin peygamberimizin vefatından sonraki bir dönemde Ŗrî bir hüküm hakkında ittifak
etmeleridir. Bkz. ğa“ban, *Ŗlam Hukuk Ŗminin Esasları*, s. 104.

⁶²² Âlimler iki meselenin illet bakımından bir olduğuna kanaat getirirse, yani nassda mevcut olan
hükmü, mevcut olmayan bir hükme uygularsa bu iŖeme kıyas denir. Bkz. ğa“ban, *Ŗlam Hukuk
Ŗminin Esasları*, s. 126.

⁶²³ Sem“î kulak demektir. Sem“î kulaksal, kulaktan duyup öğrenilen, nakle bağlı konular, manasını
ifade etmektedir. Sem“îyyat ise sem“î kelimesinin çoğuludur. Özellikle kelim ilminde bir ıstılah
(terim) olarak kullanılmaktadır. Kelam ilminin ana bölümlerinden birini teŖkil eden „semiyyat“ akli
istidlallerle öğrenilmesi mümkün olmayan, ancak Kur“an ve sahih hadislerin verdiği bilgilere göre
öğrenip inandığımız konuları ihtiva etmektedir. Bunlar kıyamet, ahiret hayatı, Cennet, Cehennem ve
ahiretle ilgili bütün konulardır. Bkz. Gölcük-Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, s. 83-106.

⁶²⁴ ğa“ban, *Ŗlam Hukuk Ŗminin Esasları*, s. 237-245.

⁶²⁵ ğa“ban, *Ŗlam Hukuk Ŗminin Esasları*, s. 71-100.

misvak, teylesan⁶²⁶ davet yemeği ve bunlardan bağıyla Peygamberimizin yol gösterici 5
sünnetleri buna örnektir. Bir koyun ile de olsa davet edip düğün yemeğini verin. Bu
Peygamberimizin sünnetlerindedir. Nitekim Peygamber efendimiz Çöyle buyurur:
“Bir koyun bile olsa yemek verip, yedin.”⁶²⁷ Hükmü bunu yapan sevap kazanır
yapmayan sevaptan mahrum kalır. Ğkâr eden ise kâfir olur.

Mustahab;⁶²⁸ Peygamberimizin bir kere, iki kere yaptığı ve çoğu zaman terk 10
ettiği ya da bir bağılasının yaptığı ve bundan Peygamberimizin (s.a.v) hoşnutolduğu
ibadetlerdir. Örneğin ikindi ve yatsı namazının sünnetleri, tesbih namazı, duha
namazları, nafil oruç, nafil sadaka ve müstahablardan daha bağıları buna örnektir.
Hükmü iğeyen sevap kazanır. Terk eden günahkâr olmaz.

Mübah;⁶²⁹ iğleminde sevap olmayandır. Terkinde ceza yoktur. Kiğibunun 15
için ahirette ceza görmez. Mübahlara örnek avlanmak, yemek, içmek. Bunlar rahatlık
içindir. Ğtiyaçtan dolayı değildir. Nitekim ihtiyaç anında avlanmak, yemek ve içmek
kiğye vacip olur.⁶³⁰

Haram;⁶³¹ kat“î bir delille hükmü sabit olandır. Ğinde Ğüpheyoktur. Ğısanları 20
küfre düğürü söz ve fiiller, ilmihal öğrenmeyi ve öğretmeyi terk etmek, bidat, haset,
kibir, riya, cimrilik, israf gibi kötü huy ahlâklar, yalan, gıybet, faiz yetim malı
yemek, emanete ihanet etmek ve haramlardan olan daha bağıyla ne varsa buna
örnektir. Hükmü haram olan Ğyleri yapan asi olur, Cehenneme düğneye
müstahaktır. Terk eden ise sevap kazanır. Haramı helal sayan kâfir olur. (Allah
korusun.) Mekruh, tahrimen mekruh ve tenzihen mekruh olmak üzere iki kısma 25
ayrılır.

⁶²⁶ Bağ ve omuzları örten örtüdür. Teylasan da Peygamberimizin (s.a.v) sünnetindedir. Bkz.
<https://www.sorusorucevapbul.com/soru-cevap/muhtelif/taylasan-nedir-taylasanin-sunnete-uygun-kullanimi-nasildir>, (Eriğim Tarihi, 18.12.2018).

⁶²⁷ [Buhârî, Nikâh, 68-69]

⁶²⁸ TDV Mütevelli Heyeti, *İlmihal Ğinan ve Ğbadetler 1*, s. 169.

⁶²⁹ Ğa“ban, *Ğlam Hukuk Ğminin Esasları*, s. 253-256.

⁶³⁰ [Adam açlıktan ölecek dereceye gelmiğey yemek yemesi vacip olur.]

⁶³¹ Ğa“ban, *Hukuk Ğminin Esasları*, s. 247-249.

Tahrîmen mekruh,⁶³² zanni bir delil ile sabit olandır. Çinde Çüphe vardır. 5
Namazların rükünlerini, diğler vacipleri, iki bayram namazını terk etmek, fitreyi,
kurban kesmeyi ve mekruhlardan daha baÇkiburada sayamadığımız mekruh olan ne
varsa mekruha örnektir.

Tenzihen mekruh,⁶³³ yapan günahkâr olmaz ama yaptığı için kendisine kınama 10
vardır. Müslümana layık olan tenzihi mekruhtan uzak durmasıdır. Halis bir müminin
kedi veya farenin arta kalanı yemesi, namazın kıyamında secde edecek yerden baÇka
yerlere bakması tenzihi mekruhlardandır. *Tevdih*⁶³⁴ ve *Telvih*⁶³⁵, Ali Çnü'1
Müneyyir el-Malikî⁶³⁶ amel ve ilimde güvenilir olan âlimler arasında ve muteber
usul kitaplarında geçtiği gibi.

2. Bölüm⁶³⁷

Çinci bab ahlâk⁶³⁸ hakkındadır. Ahlâk iki kısma ayrılır: a) Zemmedilen kötü 15
ahlâk, b) Övülen iyi ahlâk. Kötü ahlâk, insanlar üzerinde yapılan araÇtırma ve
inceleme sonucu ayet ve hadislerde dikkate alınarak bulunan altmıÇtane huydur.
Lakin bizler bu risalede bunların esaslarını anlatacağız. Çünkü bu risalemiz muhtasar
bir risaledir. Tafsilata geniÇçeyveremeyiz. Bir kiÇinin sözleri zeki ve akıllıya kâfi 20
gelir. Çünkü eğer akıllı değılsen senin için ayrıntılara girmek bile yeterli olmaz. Kötü
ahlâkın esas ve usullerine gelince bunlar yedi tanedir.

Madem durum böyle o zaman bu yedi kötü huy çeÇidini bilip ezberleyen ve
onlardan sakınanlar bu kötü altmıÇhuyun hepsinden kurtulurlar. Çünkü bir Çeyin

⁶³² TDV Mütevelli Heyeti, *Çmihal Çnan ve Çbadetler 1*, s. 172.

⁶³³ TDV Mütevelli Heyeti, *Çmihal Çnan ve Çbadetler 1*, s. 174.

⁶³⁴ SadruÇÇeria'nın (ö.1346) *Tenkihu'1-Usûl* adlı fıkıh usulüne dair eserine kendisinin yapmıÇolduğu
Çerhdır. Bkz. gükrü Özen, "Tenkihu'1-Usûl", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara, 2011, s. 454-
458.

⁶³⁵ Özen, "Tenkihu'1-Usûl", s. 454-458.

⁶³⁶ *Tefsiru MüÇkilatü'1 Ehadis* kitabının yazarı, Ebu'1-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b. Muhammed b.
Mansûr el-Cüzâmî el-Cerevî el-Çkenderî (ö.1284), Mâlikî fakihî, Çair ve müfessirdir. Bkz. Süleyman
Mollaibrahimoğlu, "Çnü'1-Müneyyir", *TDV Çlam Ansiklopedisi*, c. 21, Çstanbul, 2000, s. 156-157.

⁶³⁷ [Ahlâk ve Ahlâkın Kısımları.]

⁶³⁸ Ahlâk insanın fitratındaki kötülüklerin arındırılması ve iyi yönünün geliÇirilmesi ve böylece
insanlar arası iliÇkilerin barıÇıl bir biçimde sürdürülmesi için, ilahi inayet ve insani deneyimlere
dayalı olarak oluÇurulmuÇ ilkeler, kurallar ve öğütlerdir. Bkz. Cafer Sadık Yaran, *Çlam Ahlâk
Felsefesine GiriÇ* Dem Yayınları, 3. Baskı, Çstanbul, 2014, s. 13. Ayrıca bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe
Sözlüğü*, Say Yayınları, 6. Baskı, Çstanbul, 2017, s. 17.

esasından sakınanların görüŖlœi bu asılların dallarından türeyenlerinden de sakınmak 5
lazım ve gerekli kılar.⁶³⁹ Ey ukbaya âŖıkyolcu sana gerekli olan Ŗy salih amelleri
ifsat eden bu yedi asıl huyu ezberlemekten gafil olmamandır. Ey sadık kiŖi eğer
amelleri iptal eden bu huylardan gafil olursan ve onlardan sakınmazsan Cennete
girmeyi umma! Çünkü Cennete girmenin sebebi salih amellerdir. Senden sebep
bulunmazsa ki bu iyi ameldir, o zaman müsebbebe bulunmaz ki bu musebbebe 10
Cennete girmektir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın âdetidir ki müsebbeblerin belirlenmesi
sebeplere bağlıdır. Cennete amelsiz olarak girmeyi ummak, yeri imar etmeden ve
tohum ekmeden mahsulünün hasadını ummak gibidir. Cima ve evlilik olmadan
çocuk bekleyenin durumu gibidir. Yemek yemeden doymayı ummak ve içmeden
suya kanmak gibidir. Gerektiği gibi düŖün ve gerektiği kadar insaf et. Hücetü'l- 15
Ŗlam diye meŖhur olan Ŗnam-ı Gazali'nin⁶⁴⁰ *Ŗhyau Ulûmu'd-Din*⁶⁴¹ kitabında ve
Tatarhâniyye'nin⁶⁴² *Fetâvâ*'sında,⁶⁴³ *Tarîkatü'l-Muhammediyetü'l-Ahmediyye*'de⁶⁴⁴
ve daha baŖkamuteber kitaplarda böyle geçer.⁶⁴⁵

Bil ki bu yedi kötü ve aŖıŖlık asli huylardan ilki küfür (Allah korusun),
diğerleri, bidat, riya, kibir, hased, cimrilik ve israftır.⁶⁴⁶ Ŗsanođlunda ve mükellef 20
kullarda bulunan övülmüŖhuylara gelince onlar yetmiŖsekiz huydur. Bu huylar da
insanlar üzerinde yapılan araŖtırma ve inceleme sonucu ayet ve hadislerde dikkate
alınarak belirlenmiŖtir. Bu yedi iyi huy yukarıda geçen yedi kötü huyun zıtlarıdır. Ŗki

⁶³⁹ [Yani aslından sakınırsan kalbin sana bunlardan oluŖanlardan da sakın ve uzak dur der.]

⁶⁴⁰ Hücetü'l-Ŗlam Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazali et-Tûsi (ö.1111). EŖâri Kelamcısı, ğâfiî fakihî, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği eleŖtirileriyle tanınan Ŗlam düŖünürüdür. Bkz. Mustafa Çağrıcı, "Gazali", *TDV Ŗlam Ansiklopedisi*, c. 13, Ŗstanbul, 1996, s. 530-534. Ayrıca bkz. Ŗnam Gazali, *El-munkizü Mine'd-Dalâl*, (Haz. ve ğerh Eden: Abdülhâlim Mahmud, Çev. Salih Uçan), Kayıhan Yayınları, 4. Baskı, Ŗstanbul, 2010, s. 9.

⁶⁴¹ Gazali'nin (ö.1111) baŖta tasavvuf ve ahlâk olmak üzere fıkıh, kelâm gibi ilimlere bilhassa amaçları bakımından yeni yaklaŖımlar getiren önemli eseridir. Bkz. Mustafa Çağrıcı, "*Ŗhyau Ulûmu'd-Din*", *TDV Ŗlam Ansiklopedisi*, c. 22, Ŗstanbul, 2000, s. 10-13.

⁶⁴² Aruçi, "Refiuddin ed-Dihlevî", s. 529-530. Ayrıca bkz. el-Hîndi, *Fetâvâ'î-Tatarhâniyye fi'l-Fıkhi'l-Hânefi*, Dâru'l-Kutubi'l-Ŗmiyye, Beyrut-2005.

⁶⁴³ Özel, "Kâdihan", *TDV Ŗlam Ansiklopedisi*, s. 121-123.

⁶⁴⁴ Marti, "et-Tarîkatü'l-Muhammediyye", s. 106-108.

⁶⁴⁵ [KiŖ hiç sevap iŖemese ve imanlı ölse o kiŖ yine Cennete girecektir ama günahlar küfrü rahat hale getirip kiŖ kâfir olabilir (elyaizubillah.)]

⁶⁴⁶ Bkz. Macid Fahri, *Ŗlam Ahlâk Teorileri*, Litera Yayıncılık, Ŗstanbul, 2006, s. 225-227 ve s. 297-304. Ayrıca bkz. Hasan Hüseyin Bircan, *Ŗlam Felsefesine GiriŖ* Ensar Yayınları, Ŗstanbul, 2010, s. 162.

imandır bu küfrün zıddıdır. Kıyas-ı fukeha, icma, sünnetle ve ayetle sabit olan bir 5
Çeydir. Ya da bu, bidatın zıddıdır. Ğlâs riyanın, tevazu kibrin zıddıdır. Nasihat
hasedin zıddıdır. Cömertlik cimriliğin, Terikatü’l-Muhammediyetü’l-Ahmediyye’nin
zıddıdır. MeĞru olan tutumluluk israfın zıddıdır.

Bil ki bu iki ahlâkın tanımını bilme dindeki en mühim yetmiĞtane unsurdan 10
biridir ve her mükellefe farzı ayndır. Çünkü bu yedi kötü huy güçlü sebepler olup
mükellef kulun amellerini zaruri olarak ifsadını gerektirir. Gündüzün oluşunu
güneĞindoğmasını gerektirdiği gibi. güpheziz ki övülen yedi huyda güçlü sebepler
olup yine zaruri olarak mükellef kulların amellerinin ıslahını gerekli kılar. Bu iki
ahlâkın tarifini öğrenmekten gafil olma ta ki ateĞerin azabından kurtulasın. Ey halis 15
kul bil ki evvela kötü huyları tanı çünkü övülmüĞhuylar kötü huylardan arandıktan
sonra gelir.

Küfür; müminin hal ve durumundan olan imanın yokluğudur. Bu da
zemmedilmiĞir. Çünkü Cennete girmeyi haram kılar ve ateĞteebedi azabı gerektirir.

Bidat; resulullah (s.a.v) ve ashabından -Allah hepsinden razı olsun- sonra 20
ortaya çıkan bir Çeydir. Resulullah (s.a.v) bu bidatı ne emretti ne de yaptı. Aynı
Çekilde ne ashab ne de tabiin bunu yapmadılar ki bu bidat Peygamberimizin sözü ile
zemmedilmiĞir: “Allahu Teâlâ bidat ehlinin orucunu, haccını, umresini cihadını,
kötülüklerden uzak durmasını, bakmamasını sarf-ı nazar etmesini, adaletini kabul
etmez. Hamurdan kıl çeker gibi Ğlam”ın kemal sahasından çıkar.”⁶⁴⁷

Bu da üç kısımdır. Bir kısım itikâta, bidat sahibidir. Bir kısım ise amelde 25
bidat ehlidir. Bir kısım da adet, gelenekte bidat sahibidir. Birinci kısmın hükmüne
gelince bunlar küfrü itikat etmiĞkimselerdir. Örneğin Allahu Teâlâ’yı tecsimleĞiren,
muhakkak ki Allah diğere her cisim gibi cisimdir diyen kimseler bidat ehlidir.
Günahların en büyüklerinden olan günah, diğere her cisim gibi Allah”ın da cisim
olduğuna inanmaktır. 30

İkinci kısmın hükmü ise Ğlam”da bulunmayan batıl olan fiilleri iĞleyen ve
dalalete düĞen ve düĞenlerin tevhit olarak itikâd ettikleri yoldur. Oynayarak halka

⁶⁴⁷ [Ğbn-i Mâce, Bid’at, h.?)

olmuŒ meclislerde raks edip dönenler buna örnektir. Lakin bu dalalete düŒme ile 5
delaleti düŒüneler Allah kendilerini doğru yola ittikten sonra ibadet ettiklerini
düŒünürler. Mümin suresi inkârcı kâfirler Œeklinde bahseder.⁶⁴⁸ Allah bizi ve sizleri
bu batıl ve boŒ itikattan korusun. Recep ayının baŒındaki Regaib, ğaban ayının
ortasındaki Beraat namazı, Kur“an“ın ücretle okunması, tesbihin ve tehlilin yani
Allah“tan baŒkailah yoktur sözünün ücret karŒılığında söylenmesi, bunların hepsi 10
ikinci kısım bidatlere örnektir.

Üçüncü kısmın hükmüne gelince bu bidat mekruh sayılmıŒtır. Sol el ile yemek
yemek ve içmek gibi. Aynı Œekilde sağ el ile lavaboda temizlenmek gibi. Kitap ve
sünnette bulunmayan sonradan çıkmıŒ bidatların benzerleri de aynı Œekildedir.

Riya; dünya menfaatini ahiret ameliyle istemektir. Bunun delili ve iŒaeti Œudur 15
ki insanlardan birinin kendi nefsinin ön plana çıkarmaya çalıŒmasını mekruh
görmemesidir. Bu huy ameli iptal ettiğinden zemmedilmiŒtir ve sahibini amelde
müŒrikyapar.

Kibir; ilim, amel, takva, erdemlilikte ve dünyevi Œeylerden baŒkazayı olan
sıfatlarda, baŒlasına karŒ büyüklük taslamadır. Bu huy Peygamberimizin (s.a.v) Œu 20
hadisiyle zemmedilmiŒtir: “Kalbinde miskali zerre kadar kibir ve haset olan Cennete
girmeyecektir.”⁶⁴⁹

Hased; bir müminin sahip olduğu ilim, amel, faydalanacak bir Œeyi, dünyevi
Œeylerden daha baŒkaŒeylerden olan Allahu Teâlâ“nın o mümine verdiği nimetlerin
yok olmasını istemektir. Zararın kendisini ve zayi olmasını, nimetin o mümine 25
ulaŒmasını istemektir. Bunlar hasettir. Bu yüzden denmiŒki hasetkar kimse efendi
olmaz, bu huy zemmedilmiŒtir. Peygamberimiz Œöyle buyurur: “Hasetten sakın!
Çünkü hased, ateŒin odunu yiyip bitirdiği gibi sevapları tüketir.”⁶⁵⁰

Cimrilik; Œer“î olarak yayılması vacip olan Œeyde öğretmekten geri durmak ve
sakındırmaktır. Bir de Œer“an dağıtımı vacip olan malı tutmaktır; zekât, hac, kurban, 30
fitre, muhtaç olana borç vermek vb. örneklerden sakınmak gibi. Bu da

⁶⁴⁸ [Müslüman olduklarını sanıyorlar ama gerçekte kâfirdirler.]

⁶⁴⁹ [Müslim, Ğmân, 167]

⁶⁵⁰ [Ebu Davûd, Edep, 44]

Peygamberimiz tarafından zemmedilmiştir: “Ki haslet var ki müminde cem” 5
edilemez, bu müminde bulunamaz: cimrilik ve kötü ahlâktır.”⁶⁵¹

Ğraf; Çer’an vacip olan bir Çyi dağıtmaktır. Bu da zemmedilmiştir. Ğrafi yapan kiĞiÇeytanın kardeĞi olur. Bil ki ey kardeĞleim israfın en azı, bir adamın yemek yiyince her iki elini yıkayıp ama parmaklarını yalamaması ve çocukların yemek yerken ağızlarında arta kalan yemeğin artığının temizlenmesi yani atılması 10
israfa örnektir. Bu müsriftir. Bir kelam zeki ve akıllıya kâfidir. Akıllı ve zeki olmayana (deliye) etki etmez fayda vermez.

Övülen yedinci huya gelince iman, ⁶⁵² kalp ile tasdiktir. Bu huy, Peygamberimizin (s.a.v) Çsözüyü övülmüştür “Miskali zerre kadar kalbinde iman olan ateÇe girmez.” ⁶⁵³ Bu bidatin zıddıdır ve kitap ve sünnetle sabittir. 15
Peygamberimiz bunu uygulamıÇtır. Ashab ve tabiin de bunu emretmiÇtır. Aynı Çkilde buna uymak Allahu Teâlâ’nın Çu ayetiyle sabittir: “Peygamber size ne verdiyse onu alın neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.”⁶⁵⁴

Peygamberimiz (s.a.v) Çyle buyurur: “Bütün ümmetim Cennete girecektir yalnız yüz çevirenler cennete girmeyecektir.” Bunun üzerine cennete girmeyi kim 20
istememez ki? denildi. Yine Buyurdu ki (sav): “Bana itaat edenler Cennete girecektir, bana isyan edip yüz çevirenler (iÇtebunlar) Cenneti istememiÇ demektir.”⁶⁵⁵ Yine buyurdu ki (sav): “Ümmetimin fesadı zamanında kim benim sünnetime yapıÇa yüz Çhit sevabı alır.”⁶⁵⁶

Çlâs; dünya menfaatini elde etmek için taat ile sadece Allah’a yaklaÇmayı kast 25
etmektir. Riya tarifinde geçen Çyler burada geçerli deĞil. Bu da ihsanı doğurduĞu için övülmüştür. Bu (ihsan) senin Allah’ı görür gibi ibadet etmendir. Sen onu görmesen bile o seni görür.

⁶⁵¹ [Tirmizî, Birr, 41]

⁶⁵² TDV Mütevelli Heyeti, *Çmihal Çnan ve Çadetler 1*, s. 68.

⁶⁵³ [Buhârî, Tevhid, 19]

⁶⁵⁴ [HaÇıSuresi, 59/7]

⁶⁵⁵ [Buhârî, Çtisâm, 2]

⁶⁵⁶ [Deylemî, Müsned, 2:345]

Tevazu; ilimde, amelde, takvada, zühdde, dünyevi olan bağla içten ve diğer 5
her şeyden, bütün mahlûkattan kendini daha zayıf görmek, aczini belli etmektir. Her
şeyini kaybetmiş gibi kendini aciz görmektir. Bu da Peygamberimizin Şu sözleriyle
övülmüştür “Kim Allahu Teâlâ’nın rızası için bir derece tevazu gösterirse ta ki onu
ala-i iliyuna çıkartır. Kim de Allah’a bir derece kibirde bulunursa Allah da onu bir
derece alçaltır böylece onu esfeli’s-sâfilîne (ağaçların en aşağısına) atar.”⁶⁵⁷ 10

Nasihât; bağışına hayrı istemektir. Bu da Peygamberimizin (a.s) Şu sözleriyle
övülmüştür “Her kim din kardeşinin yardımına koşarsa, onun menfaatini, iyiliğini
gözetirse, ona Allah yolunda cihat edenlerin sevabı verilir.”⁶⁵⁸

Sehâ (cömertlik); ilim öğretmeyi, yayma ve yayılmasında gerekli olan faydalı
şeydir. Bir de dağıtılması vacip olan malı dağıtmaya denir. Örneğin; zekât, hacca 15
gitmek, kurban, ramazan orucunun fitresi gibi. Bu Peygamberimizin (a.s) Şu sözleriyle
övülmüştür “Sehavet, cömertlik, Cennette bir ağaçtır. Cömert olanlar bu ağacın
dallarından tutmuştur. Bu dalı Cennete girinceye kadar bırakmaz. Cimrilik, ateş gibi
ağaçtır. Her kim cimri olursa onun dallarından tutmuştur ateş düğüne dikçe o dalları
bırakmaz.”⁶⁵⁹ 20

Meğrututumluluk; malını gerektiği gibi yerli yerinde dağıtmasıdır. Örneğin
miskin ve fakir yemek yerken ve sonrasında parmaklarını yalamak bütün ekmek
kırintıları vb. Şeytanın vafına muhalefet olmak ve ona kardeş olmamak için
övülmüştür *Ğhayu Ulûmu’d-Dîn*⁶⁶⁰ böyle geçer. *Tebyinü’l-Mehârim*⁶⁶¹, İslam
kanunları, *Tarikatü’l-Muhammediyye ve Siretü’l-Ahmediyye*⁶⁶² ve bunlardan 25
bağışkâğıvenilir olan âlimler arasındaki muteber kitaplarda böyle geçer.

Allah’ım bu yedi kötü huydan sakınmayı kolaylaştır ve bunlarla
ahlâklanmaktan bizi koru ve övülmüş huylarla vasıflanmayı bize nasip et. Çünkü

⁶⁵⁷ [Ğbn-i Mâce, Zühd, 16]

⁶⁵⁸ [Müslim, Zühd, 43]

⁶⁵⁹ [Beyhakî, ğuabü’l-İmân, VII, 435]

⁶⁶⁰ Çağrıci, “Ğhayu Ulûmi’d-Dîn”, s. 10-13.

⁶⁶¹ Gölcük, “Kitâbü’l-Kebâir”, s. 110.

⁶⁶² Martı, “et-Tarikatü’l-Muhammediyye”, s. 106-108.

tasavvuf, bütün alçak huylardan kurtulmak ve bütün övülen huylara sahip 5
olmaktır.⁶⁶³

3. Bölüm⁶⁶⁴

Üçüncü bab zahir ameller hakkındadır. O da beğkısımdır; farz, vacip, sünnet, 10
müstehap ve mekruh. Farza gelince istinca⁶⁶⁵ edenin bedeninde veya elbisesinde, makatında veya herhangi bir yerinde, bir dirhemden fazla necaset varsa istinca o kiğye farz olur. Makatında ya da ve sair bedeninde ya da elbisesinde, bir dirhem miktarı necaset varsa istinca vacip olur. Makatında ya da ve sair bedeninde ya da elbisesinde, bir dirhemden az necaset varsa istinca sünnettir. Makatında ya da veya sair bedeninde ya da elbisesinde az birazcık necaset varsa istinca etmek müstehaptır. 15
Yellendikten sonra tağ ile yapılan temizlik mekruhtur.

3. 1 Fası⁶⁶⁶

Ğtincada sünnet olan su ile temizlenmektir. Eğer necaset bir dirhem kadar 20
değilse ve damlamayacak kadarsa makatında kurumuğsuyun kuruması halinde veya tağya da tağyerine geçen bir Ğyle nedensiz olarak temizlenmiğse (mutlak) su ile yıkanması sünnettir.

Tağın tek sayılardan olması müstahaptır. Tağla temizlendikten sonra su ile 25
yıkanmak edeptendir. Necaset çıkığyerinden eğer tağasa su ile yıkanması gereklidir. Kemikle, yemekle, sağ el ile (lavaboda) yıkanmak, kibleye dönmek ve sırtını kibleye çevirmek -ister lavaboda ister lavabodan bağkayerde fark etmez- çöllerde, güneğeye aya yüz dönmek veya yüz çevirmek mekruhtur. Kavun kabuğuyla, sütle, otlakla, gübreyle (hayvan dığksıyla), kömürle, tuğlayla, camla, temizlenmek mekruhtur. Bağksının bahçesinde veya ayakta idrarını yapmak, tuvalette konuğnak, tükürmek, sümkürmek mekruhtur.

⁶⁶³ Nefsin güçleri ve ahlâkî erdemler için bkz. Hümeýra Özturan, *Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri-Seçme Metinler*, Çem Kitaplığı, Ankara, 2015, s. 26, Cafer Sadık Yaran, *Ahlâk ve Etik*, Rağbet Yayınları, Ğstanbul, 2016, s. 318, Bircan, *Ğlam Ahlâk Felsefesine Giriğ* s. 139-148.

⁶⁶⁴ [Zahir Ameller ve Kısımları]

⁶⁶⁵ Abdest bozduktan sonra yapılması gereken temizliğı ifade eden terimdir. Bkz. Sâlim Öğüt, “Ğtibrâ ve Ğtincâ”, *TDV Ğlam Ansiklopedisi*, c. 23, Ğstanbul, 2001, s. 320-321.

⁶⁶⁶ [Ğtinca konusu]

Allah'ın yardımıyla Çuküçük ve değersiz olan Mustafa Bin Halit'in⁶⁶⁷ kitapları 5
bitti. Allah ona, anne ve babasına, bütün mümin erkeklere ve bütün mümin kadınlara
mağfıret etsin. Allah ebedi selamet yurduna çağırır. Sene 1191.

---

⁶⁶⁷ Sakıb Yıldız, "Akkirmâni", s. 270.

جوهرة المنبقة وصية الوحيه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله المتوسل بوجوه الوجود والمقام المحقق والقرآن
المطهر والعز الكبرياء والصفوة والسلام يهابه وحده
مثل شروق الانوار والاماني والبركة الاقديا
بسم الله الرحمن الرحيم مولاه العزير العفن العدمو
بسم الله الرحمن الرحيم
فان اسكنت الله تعالى وضع شرح مختصر
على كتاب التسويب في العلم العظيم حنف رضي الله
بعد ان وقفت على شرحه للعلائي ولمن شرحه عندهم
كسب اعجاز الازفة ووجدت ابداعها على الفروق العظيمة
في غير التعبير على التوازي في ان شاء الله اذكر العبد
الواضع ولا اذكر الفرق الشاذة استغلا لا اريد ارباب
ان شاء الله في لطيف جليل من الترتيب **سنة** في
الشيعة شرح وصية الوحيه **اعلم** ان من كثرت اثاره
على الاطلاق في ان الولاية المكن شامخ هذا الكتاب
ومعنى

ومعنى كثرت الشرح على الامالي لمزيد شرح تسمى الامة
مجدون الى اللطف العفكي ومعنى كثرت شرح الكلام في
كتاب سيف الحق في اعمام الشفة والملة التوفيق قال
ابو حنيفة رضي الله عنه الايمان اقرار باللسان و
تصدق باليمان القول ودين في بعض نسخ المتن و
موقوف القلب واليمان بالصدق وهو القلب كمن بالاذن
الايمان في اللوق عبارة عن تصديق قال الله تعالى
عن احوه يوسف عليه السلام وما انت بهومن لمان ال
بصدق كما قال في التوازي ووجوه الكلام الايمان
قوله باللسان وتصدق القلب بوجد انية الله تعالى
فوق لطف لا يبر الصفي يجب ان يقول امنست بالله و
ملاكنة وكثيرا من اللطيف بعد الموت والقدرة غيره
وشره من الله تعالى المس والاقرا لا يكون ووجه
اعلم ان الولاية المكن المصنفون تكملة من الولاية
كما سوية ووجه كونها الولاية المكن المكن

كتاب

الحل الكتاب عليهم يومين قال الله تعالى حق السائقين
والله يشهد ان المساقين كما دون قولنا ان في الصورة
على انما قالوا كذا في حق الجليلين في العالمين ما في حق
الذين ان سكر كونه في الظهور اعانه وما ان زيادة ابحاث
قال وقال الله تعالى حق الظالم الكتاب الذين يتباهون
بغيره كما يعرفون ايضا لهم قولنا ان الله انما يهتد
قال من سلام قدس في حق ربه كما عرف من عو
يجل استر به العالين ان كان في حق الجليلين وعرف ان
عساك رض الله عليهم ما تقدم رسول الله صلى الله عليه
وسلم عليه قال من احصاه من الله عليه العدل
الله من سلامه من قول الله عز وجل على الله ان لا يهتد
كتاب يعرفون كما يعرفون انما لهم كيف عدل الله في
العو في فقال صلى الله عليه وسلم باقر الطور من حين ائتم
كما عرف من ان ائتم من الله انما استر من الله على الله
عليه وسلم من باقر فضل من الله عليه وسلم قال
وشهدت

وشهدت الله بان سلام فقد صدقت واجبت كما في الزرع
الحاصل ان الاعمال انما في اللسان وتصرف في باقر ان
الطلب تتدارك القول بان وتشارك التصرف في ما في
بالله التوضيح قال الحسن والاعمال لا يبرو ولا
ينقص انما في الاعمال حقيقه والحق ارض وقال
رض الله ان لا يتصور لطفه ان لا يرضى زيادة الكفر
ولا يتصور زيادة الاستفهام الكفر وكيف يجوز ان يكون
السخيف او من في حاله وصوره مؤمنا وانما في القول ان
ادامه ان الله تعالى مع هذا من زيادة الاعمال لا يتصور
الاستفهام الكفر وقد لا يتصور ما لا يبرو الكفر
واجتماعها ذاتها وحق في حقه وادارة في الجوز ان
الكفر من الاعمال وهو كذب وهو كذا في الشرع وقال
الحسن في الحق الاكبر انما في العمل السلام والارض
يربو ولا يتفهم من المؤمنين مستوفين في ادب الاعمال
والنويج من صفات المؤمنين في الاعمال فان قيل يبرو علما

قوة تأليفها وإيماناً وخير ذلك من الإيمان وقومهم
الإيمان بشيخ وسبون شعبة الحديث يجب أن يكون مع
من الصلوات أيضاً عليهم لأن القرآن يقول ولا يؤمنون
بما وعدوا فلا يقطع
العلم كذا خبر الكلام والتسليم عن ابن عباس رضي الله عنهما
والن حقيقته ربه الله الله هو العلو الجليل ثم قال فيمن
يؤذي من المؤمنين يكلن فيرضي خافق من أديهم عالمه
بالفصل مع ما يليه بالقرآن كذا في الشرح فيكون زيادة
الإيمان باعتبار المؤمنين بل لا يصح الصديق فصل
قال المصنف والمؤمنون معاً والظاهر كقول
من قام به الصديق وهو مؤمن حق ومن قام به غيره
فلهذا فرحاً كذا في الشرح وبأن العالمين من القرآن قريباً
وليس الإيمان شرك كما أنه في القرآن شرك لظنوا
لهم المؤمنين حقاً وأولئك هم الكافرين حقاً قوله والله
الست والبرهان بالآيات بالآيات يقول المؤمنون معاً من غير
شرك

شرك ولا يقول المؤمنون إن الله الله كذا في قوله
وفى الإيمان الاستسناة من جميع العقول في قوله الطلاق
والعناق كذا في قوله يرفع عقد الإيمان وإنما هناك
وإمعن الكتب وقال المؤمن سوما عند أولئك
وأما سورت مومنان سأل الله عما أرسل به الأنبياء فإن هم في الدين
ان ترا الله تعالى يكون مستسناً لأن قوله الله والرسول
والفقول لأن الصل الإيمان وذكر في القرآن المستغنى من سنة
الصورة لا يعقل اليه جسم لأن الله وتم شرح هالان
الاستسناة هنا ليس على حقيقة وإنما هنا للمستغنى هو
طلب التوفيق من الله تعالى لا يريد به إعطاء النية بخلاف
الطلاق والعناق وهو وقام هناك والحاصل أن
المؤمن إذا طهر المؤمن حقاً يتوسم ميسراً بالاتفاق وإن
قال المؤمن إن الله فان فصل العطين بالثبوت على
لأنه فصل بالاتفاق لأن فصل العطين والمستغنى
لا يكون فصل بالاتفاق فصل قال المصنف يع
شرك

لاه اشرك بالله كما في الشرح وقال علي بن سلطان محمد
الغزالي في قوله من العلم ثم انما يكتب له عقاب
الخلايق فيقول ان جعل الشبه السموات والارضين تسبيح
الفراسة وكان عرضها الماء وسمي وقال الفسطلي
في المذهب اللادينية فخرج مسلم في تصديقه من حديث
عبد الله بن عمرو بن العاص عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ان
لكم كتاب مقادير فلا ينقبون في خلق السموات والارض
تخصم الفراسة وكان عرضها الماء وسمي وقال الفسطلي
في قوله ان شاء الله تعالى قال من انشأ من غير الله
السهة واليهما بان الاموال بغيره فيضيقه ومعصية
القول لا الاموال ما يتصدق الامور في سبب ايقاف عبده
الاولى ان ليست مخيرة انما كان في الشرح قال الفسطلي
بالمراه قوله فان انزل من انفق المسلمين على ان يكونوا
لهم بالمراد كغيرهم فاختصوا في عدم انوار الامور فيكون
ومشيتة ومحبته في انوارهم في انوارهم المشية والارادة

واحد ه خذ المشركين وقال الاضيق بخلق الله
الاد والارض من الله هو الاوه الشوب على القول او تترك
الاحتراس والمحب فرب بعد قال وقوله وقدره انوار
الشرق بين الشرق والغرب انما انطقه في جمع
الموجودات في الفرح المحمود بما لا يقدرون عليه فصفا
السامع ما يبه في الاموال الخارجية مقلدا وانما عند احد
قال تعالى وان من شئ الا عندنا خزائنه وما ننزل الا بقدر معلوم
وتعنه في شرح القوم ما مقلدا بالولادة وانما خلق
مولد النبي خلق الله المكون وهو خلق الله اربعة كونه للعلم
ان اخرج عدد من الله الى الوجوه وهو خلق المكون
خدا العالم من العقول وشمسها وانما هناك في العلم
المكون فعل المكون كسر الواو المكون بفتح الواو المكون
والمكون بفتح المكون وتعنه في ان في شرح القوم لا كسر
والتحقيق والاشارة في القوم في الضم على واحد وهو احد
الشيء معان يكون لا يخاف من ان يكون على اهل

قيام الموحدين كانت نكاحهم من العزات الموحدة وقوله
لهم ان وقوه لبعثكم اليهم الله والحق ان الله له مخلوق
لشواكاله بالاعظيم والله سبحانه لا يزال على ما كان ولا يلهو
مشرق ومغرب ومخوف من غير حيلة العباد قال ابو حنيفة
ان من قال مخلوق القرآن فغير كما لو كان الشرح قال ابو
يوسف رحمه الله ما حيف توبخ في ان القرآن من المظهر
فانطقوا به على غير مخلوق فانه من الله من خلقه
من غير ان يتوهم قال القرآن احب الي الله من السموات
والارض ومن بينهن كتاب محمد صلى الله عليه وسلم
خذ من القرآن الموداة في السعادة لانه يخلق جن
من حسنة ومن قرأه ولو جالس في السعادة كان في جنون
حسنة ومن قرأه في عير سعة وهو في عير حسنة
حسنة ومن قرأه في عير حسنة وحسنة وحسنة
باللذات فهو فضل ان يفرغ القلب كما هو مشهور في كلام
العلماء السبع علم ان انكسرت عقلت ما ذكر في تفسيرهم

القرآن

القرآن ومن انطقه قرأه بالحق والحق بالحق والحق
فصل قال وسقر بان الفصل هو الامة بعد نبينا محمد
بالحق العبدان ثم ظهر ثم عثمان ثم علي رضي الله عنهما
لعمركم والسابقون السابقون اولئك المقربون في ذات
النعم والحق من فان اسبق فلهما فضل ويجوز ان يكون
تبع وتبينهم كما في قوله صلى الله عليه وسلم ان الله
ان انزل العلم به ابو بكر بعد علي عليه السلام رضي الله
كان خطيبا على سيرة الكوفة وقال محمد بن السيف رحمه الله
خير لامة الامة بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ابو بكر محمد بن
قال عمر بن الخطاب قال عثمان قال اللهم من كنت عابدا لله
عبدت قال لو كنت لانا بكم بالبراع فقل ان من الله
فان علم اولئك امرئ من المسلمين من انما سكت عن ابي
عنه ان لا يرد اليه مدح نكاحه في حركته **فصل**
ان القرآن العلم مع اهل اوقاره ومدرسة مخلوق
فان العلم العلم مخلوق فاقول ان يكون مخلوقا قول

قال الامام ابو الحسن عليه السلام في جواب من سئل عن
حاشي الخليل عليه السلام وهو من مذهب الصوفيين واليهود
الذين يتبعون مذهبهم كما في شرحنا ان المذهب الا
لعلمان ثلثة مذهب الجاهل ومذهب القديس ومذهب السالكين
السنة لمذهب الجاهل وهو الايمان بكل ما يظن بالقدرة الالهية
فقدس من غير مقارنة للقدرة حادثة ومذهب القديس
وهو الايمان الاختصاصية بالقدرة الحادثة فقط صانعة
وقوله الطيف ان الامام هو احدى ما ظهر معتقدا ان الله
قول الخليل ل يا لعل اني قول ما فعلت ما فعلت
فبينما قال ان كنت خالق فقلت فخرجنا من امرنا الى
جهنم العتلى كما ذكره الجوهري ومذهب السنة
فذهبهم انه وجود الاعمال كلها بالقدرة الالهية معقد
الاعمال الاختصاصية للقدرة حادثة لا تأيد بها كما سرفه
قول كذا في القواعد الموسومة والمؤمن ان قول الخليل
القدرة لله وكسب العباد علم من الله تعالى

مان

بان العبد الاصم الغرير الى حكمه على فعل العبادية بخلافه
اللفظي الظاهر فيه ولا يخرجها عن مذهبهم على اللفظ
اعتبارية في ردها على الجاهل كما لو كان لفظه وان لم يكن
موجباً لثبوتها كما ذكره العلامة في الشرح ومانه هناك
فمنه على موضع تقر ان موضع الجملة السليمان الله
شأن الحق انه لهم طاعة لا يجب صفة اخرى في القول
قال الشيخ القوي والاولاد مع واحد بالحق مع العموم
كالعبد مع الضرب جميع العالم وهو على قولنا
كلمها وهم صفة الاقدار لهم على انهم اهل الجاهل
حياتهم قوم مدتهم الى الاسوة على حال الدنيا
خلقكم من ضعف الشبهة على انهم والله خالقهم
لقولنا على الله خلقكم ثم ذكرتم بكم ثم بيدهم انهم
ابهم انهم خالق الحق والارضية ثم العرف على العباد
العلماء كما في قوله تعالى ومن اياهم الارضية انهم الله تعالى
بالان ذلك امرنا ولا يكون في موضعين بالقدرة

قال العلامة الشارح وغيره **قيل** اكتسب وقال يجمع
المعنى من القول على قول قال العلامة والوجه ان كماله
قوت اكتسب وخصه ان كان مفسر اوله على وجهه واكتسب
واجب فريضة كماله غير الكفاية وفيها ان يكون التوفيق من
الكسب كذا في قول من الله تعالى في قوله تعالى يا ايها الذين آمنوا
عليق النبي صلى الله عليه وسلم ان الله تعالى جعله لاجل استحقاقه من
السنة وسبقه على غيره وتعلقه على غيره ما فيه الفجر والجم
كالمعنى لعله ليس عليه الدنيا ولا ما من عليه من غيره
وهو عليه مضمون وانما الدنيا انما هي انما اكتسب من مال
خلال ليس كماله ان الله انما خلقه لاجل ان يكون له ما
مكتسب من الامور كان رزقا ولا يربح به كما قاله
ونحوه كونه كماله وانما يربح به كماله وهو كماله
اجير عليه كماله وهي كماله انما هي كماله من غيره
وتماثلها ان قال يجمع على من الامور كماله قول قوله
يجمع على من الامور كماله ان الامور لا يربح بها الا يجمع

كلمة

كلمة واما ان التوبة مستقلة من افعالها في قوله
وان كماله في الخبر والادب الحرة يتعدى الامور من العلم
الا وهو انما هو ان كماله من الامور وانما هو كماله
قوله في الخبر بان لا يجمع ارباب الامور وانما هو كماله
اجير عليه كماله كماله من الامور وانما هو كماله
واجبة انما هي كماله من الامور وانما هو كماله
من افعالها فعله كماله من الامور وانما هو كماله
مقبول كماله من الامور وانما هو كماله
ان كماله من الامور وانما هو كماله
والخبره في نفسه انما هو كماله من الامور وانما هو كماله
البيهية عن الية في قوله كماله من الامور وانما هو كماله
قال عليه وسلم نفس المؤمن معلقة به من حيث يقطع
قال العلامة معلق ان كماله من الامور وانما هو كماله
الجملة السوية من شرح الصدور **قيل** من عليه يدون
مطابقه قبل ان ياتها وليس من سفره قبله لعل الصدوق

تورنا كورنيل بالمثل لا وجه ابي لا يدور عندنا من سن
لا ستن او ايضا قال القسطنطين في الحروب القبطية في القبط
تورنا كورنيل بالمثل لا وجه الا لا اذ لا فان عاودا حكمه بالمثل
في حذات سدود استهلا كالمفسلان في حال الامه الساج
فلا لا تم ان تورنا كورنيل بالمثل لا وجه على ان حكمه
الذات كالمفسلان فان سماء ان لا ابراهيم من المفسلان فانه
بالفسلان وان من حيث لا يمكن من وضع الفسوس في ورو لان
كل ما سواه حكمه الفسوس بالفسلان فانه لا يستحق العبودية
يكون بالفسلان انه سوير او قلعه في زمان او سوير في طوره
للقسطنطين استثنوا من ذلك العوس والكوس والذات
والهليليا في بعضه بالفسلان الا ان اوصافه العوس عن عدك
رضي الى عهده او اذ الرشاء الفوج والتمه والارواح في بعضها
ان معنى بالمثل ان اذ الفسوس من حيث مكانه وانفقا او كما
وكون معنى فان سماء قنار عسقه وتمامه مسبوط لتمام الفسوس
كله وقد عاودا تورنا كورنيل بالمثل لا وجه **فان** خلق العالمات مع
سكوت

سكوت لا في السموات وكيفية بقاها في السموات وهو الف
الذات من السموات قال ان كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا
جنه الفسوس والذات كورنيل بالمثل لا وجه كذا كذا كذا كذا
الارض الساجون قال كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا
تحت الارض الساجون فادام كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا
وارواح المؤمنين والشهداء الى عظيم كذا كذا كذا كذا كذا كذا
قال في القبطية الفسوس من حق القوس والتمه الفسوس في القسط
ليوم القبطية انزل الفسوس من كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا
مما يعرف به مقادير الاعمال ونورنا في الارض كذا كذا كذا كذا
كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا
في صفة وتوضيح كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا
من كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا
شخصية كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا
اعمال القوس كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا
فادام ان كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا كذا

المسجل على العبد الا يولد له من غيره ويضعه كغيره
 لان صوره كغيره والاسم الواحد لا يكون فيه ايمان ولا كفر كما
 في غيره الا بسبب الحق الى اعمى النسيان والندب الطغيان
 مسعود النور انما عمل الكمال لا تزدل ولا توضع لهم غير ان
 فان قيل اين الحساب ومن غير ان قد يكون الحساب
 الصريح لتوزن حسانتهم والعدو سياتي من ثقتهم
 بحضرة الاله ومن عفت مولانا من الحق السقا واصطفاه
 بالارادة واراد من رسوله ان لا يكون من غير ان يسقط
 بالامر الكفر كما في قوله من عفت ومن عفت من
 يصعب العبد ان يوهى الحق بين عدوه كما هو عليه ما بين الشرق
 والغرب وكذا العبدان الكلدان الذين طويروا عرضها واحده
 كقضية عن بين الغرض وهي كالحساب والافرن من ايمان
 وهو كذا الحساب ومن موازين كوزن الجبال من اعمال
 الثقلين مما توهى من الحسنة والسيئات وهو كذا
 خمسين الدرهم كما في قوله فان الاحياء **سبح**

قال

قال ونقر بان قرأه كتب يوم القبة حتى لا يقره
 كتابك كمن يتركه ^{عليه} يسلكه من حسبا القول قال انما كتابك
 انما انكيت بالظلم في انما كيت نفسان اليوم بملك حسبا
 وانما جميع الله الخلاق في عرصات القيامة وانما انما في
 تطهير عليهم كتبهم كمن يتركه ويتركه من قبله من
 خذ كتابك يهتدي وابلان عرصات من ملكه وانما انما
 كتابك من اول الظهور في فلاحه انما كتابه الا كما هو
 فالنسخة يعطون كتابه بالاعمال والاشياء لا يشتملهم
 وكفارسه وانما الظهور لهم كما في قال العبدان وانما من اول
 كتابهم في انما كيت ودقائق الاحياء وانما انما انما
 بحسبة الخلاق بدار من قبل الرحمن بين الجحود
 الهائضين من فيعرض راسه الله عليه السلام فيهم
 وينتج عليه تسعة الطور من وسال الله ان لا يفتضح
 انه يقول الله الحق انك الحساب بالهم فيعرضون
 في كسبهم في اسمهم الله كما هو حسابهم

لا يقرب فيه ويحلل سبحانه لا على صفة وحده
فان صفة ووصف غير واحد من ذلك كماله
والطاهر وليس سبحانه على وجه التكافؤ
ذهب وراى من فقهنا لا يورس لولا ان يرجع الى قوله
فان صفة من ماله وكما يكون حيث كان على حدة
ومن الذرعة الحارة فلهذا يقول الله تعالى
فان
فان كرم الله وراى من النار وخلق الارض
كاد ان ياتي الخبر واما كذا فوضع فانه
وليس كذا من كذا واسباب وخلقها فلهذا
ويشعر في قوله تعالى ان الله عز وجل
فيمرغ في النار ويطوى في الاخرة
حتى يقول الله ان الله عز وجل
الذي يوتون كرتهم ستمائة فلهذا
لكن ياخذونها من اولها فلهذا
رول على وجه السلام ان كذا الذي

عنه

عنه من كذا الفان فيشق صوره حتى يخرج
من ذواتهم من كذا فلهذا كذا
ايضا واما كذا وفي قوله تعالى
على ذلك واما كذا ما بين كذا
فلهذا كذا واما كذا واما كذا
والتفسير كذا قال في قوله تعالى
الموت وسخطهم يوم كان عدلهم
انوار جمع السلمون فلهذا كذا
ويصنع الحق من القبول ومن اجاز
حواص الطيور بان يجمع اجرامهم
فيها بعد وبعد الارواح بها
الواحدة فلهذا كذا فلهذا كذا
كاشير بالامال قال ولا الحق
من القبول قال الله عز وجل
فيما بين الطيور ما لم يزل من

الحسنة فخرج بسبب طبعه حتى جازت قتل سائر خلق
رسول الله ص من كانت له مظنة الاخذ من مرضى اولئك الذين
صا اليه قبل ان لا يكون سببا لادبارهم ان كان لهم الصالح انفس
بقدر عظمته وان كان له حسنة اخذ من سببته صاها على
عليه وتكلم من الله عز وجل ان من الظلمين قالوا للظلمين
فيا اسئد ادرهم الامتاع فقالوا ان الظلمين من آمن من باق
يوم الدين بمصلحة وصياهم والكرامة والارزاق شهروا في اول
واولها في اولها واولها واولها واولها واولها واولها
من حسنة فان ثبتت فمرا ان يفتقر عليها من خطاياهم
فطردت عليه ثم طردت في الدنيا ثم طردت في يوم الدين
بالقول في اولها من حسنة طاعة طاعة من نعم الله اليه
وقام بها **الان** ورسول الله ص ما كان في الاعتراف وقبل
ذلك اسكن فيهم والذين لم يصدقوا ما قالوا من عليه
في يوم ومظالمهم اراهم والذين من عثرهم على العبد
بقدرهم من ما والارزاق استوفوا من سقطه من مطالبه في الدين

ك

كلهم النور وغيره نوره الالهي في يوم الدين والذين
لنقطه وخرقوا اولهم صاها والذين من اولها والذين
صنعتهم في يوم الدين عليه ان يفتقر على الظلمين ثم انفس
على اولها على ما يكون في يوم الدين كما لولا ان سببته في الظلمين
الذين ان اولها في يوم الدين عليه ان يفتقر على الظلمين
تدرك الصلوة والكرامة والصوم لا يفتقر على الظلمين
المعونة كما لا يفتقر على الظلمين فان سقطت منها
مخروم من حق كل من يوس من الظلمين وان كان صاها
اقول ان شقها نسيها عليه افضل الصلوة والسهو يوم
الدين تصفاة الامانة كما قالوا في ان يفتقر على
مساكنهم والذين من حسنة طاعة طاعة من نعم الله اليه
والمرور كما لا يفتقر على الظلمين كما لا يفتقر على الظلمين
وبغيره من اولها من حسنة طاعة طاعة من نعم الله اليه
لعمري في سقطت في يوم الدين من كسب الكثرة في يوم
الايام واستوفوا بها لعمري في يوم الدين من كسب الكثرة في يوم
الدين

صحيح غير ان وهو مؤمن قلنا ان ما اذا استعمل قطب روى
عن النبي صلى الله عليه وآله ان ربه العطار من الله ما
يأتي من قول لا اله الا الله وعقل الجنة وان كان سرق
كذا في الكلام للعلماء سبق الحق ان المؤمن يتبع كالتعب
فان قيل هذا هو العقل الذي يقضي ان من قال لا اله الا الله
في غيره والوعدة والحدود جرت على الاجل فطعنوا في ذلك
سواء من علم الايمان لا يقنع الا ما لا يحسن الحيات
عنه فان بعد من ذلك قلت هذا الحديث وانما يقبل
يقضي من احاديث اخر والتقدم من قال لا اله الا الله
وامت على ذلك بعد عقل الجنة فصل قال ونقول ان
عاشرة بعد ذلك في الكلام رضى الله عنها انما
العاقلين وجماع المؤمنين ومطهره عن الشرك ويزيد
فان التوفيق لمن يشق عليه الذي قول من اتقى
عليها واتقىها قال جمهور ولد قوله قول قال لا اله
الا الله لان تكرار ابان الدالة على بطلانها
رضي

رضي الله عنها وعن ابائها ومن تكرم به من القوم ظهر
شبهه فصل قال ونقول ان العمل بجنة ما يكون فيها
والعمل انما هو ما يكون فيها من العمل بجنة
العمل بجنة لهم فيها ما دون ذلك من الكافرين والذين
العمل انما هو ما يكون فيها من العمل بجنة
في الجنة ما دون ذلك من الكافرين والذين
عقله هذا ما كانا في قوله ان العمل بجنة
الكافرين في الجنة عقله هو عقله وهذا لا يجوز
عقله لان العمل بجنة يقضي التسوية بين المؤمنين
المسلمين وعقله التسوية بينهم القول ان العمل
الذين المسلمون اعملوا الصالحات لا يقصدون الا الايمان
عقله العقاب كالمسلمين حسب الدين اعمده السيدات
انما عقولهم كالمسلمين استواء العمل الصالحات سواء عملوا
ومما فيها ما يمكن له ذكره في قوله قال لا اله الا الله
والله اعلم بسوطة في الشرح والله اعلم **بسم الله**

الذليل عنده ان قال فقال انما الله مع باعبر باصل النار
والعتل لم يصيبه فقال جبريل ع ان الله قد صرح بهم
فلا فرق عليه ان عام حتى ابست ثم امر فاوله عليها حتى
عام حتى حوت ثم امر فاوله عليها ان عام حتى اسوت
فهي سودا اسطه لا ينزل سريها ولا يطلع لها والاذ
يعقل بالحق لوان قدر تقديرة ففتت من جهته فالت من
الارض كمنهم من عدل من غير ان يرضى عنهم قال لوان رجا
من اعلم النار فخرج الى ادم فالت ان الله ان يرضى هم
مطرو وبتن ربي والترتيب ايضا من يقول بعض عطاء
لنوسين النار اللبية اجرة منها والذ غصة النوسين في
النار والوا بجمعها الا ان الله يترجم عليهم النار فيقول انك
بما ارحمهم فيقولوا انك ارحمهم انما يقولون ان الله
يقول انهم هم من النار انهم انهم انهم انهم انهم
من النار انهم من النار انهم انهم انهم انهم
الوا من ومنهم من النار انهم انهم انهم انهم

الذليل عنده ان قال فقال انما الله مع باعبر باصل النار
والعتل لم يصيبه فقال جبريل ع ان الله قد صرح بهم
فلا فرق عليه ان عام حتى ابست ثم امر فاوله عليها حتى
عام حتى حوت ثم امر فاوله عليها ان عام حتى اسوت
فهي سودا اسطه لا ينزل سريها ولا يطلع لها والاذ
يعقل بالحق لوان قدر تقديرة ففتت من جهته فالت من
الارض كمنهم من عدل من غير ان يرضى عنهم قال لوان رجا
من اعلم النار فخرج الى ادم فالت ان الله ان يرضى هم
مطرو وبتن ربي والترتيب ايضا من يقول بعض عطاء
لنوسين النار اللبية اجرة منها والذ غصة النوسين في
النار والوا بجمعها الا ان الله يترجم عليهم النار فيقول انك
بما ارحمهم فيقولوا انك ارحمهم انما يقولون ان الله
يقول انهم هم من النار انهم انهم انهم انهم انهم
من النار انهم من النار انهم انهم انهم انهم
الوا من ومنهم من النار انهم انهم انهم انهم

2.2 Buharizâde'nin Kitabı'nın Orijinal Metni

ولا ينبغي التفتور الاربع اذ انما علم وخدم خلفها اخيرا وان
الاجان من دون العرفين المقلد ما وجد مراتب القبول لا يزول
على حاله انما العلم ايضا كمن لا يورث **والثاني** بيان لقبك
والعلمان متعلقان باحداد مبدئيا واجدادك لا قول العلم به الاستمال
ولا في دهره انما ضعيف فان علمك ان سلب الشيطان عند ضعف
العقل سكرت الموت ان لم يورث بشيئك الاستمال الشيطان
وتغير ما دل عليه واذ ان اجاب بوجه العلم **الثالث** انما
انما العلم الى القوة وياه العلم اذ في الاعان انما تفسد
بانه لا يمان ان اذ انما القوة والخاص عن الذين في حيز ان
جهد وانما تفسد باحداهما بغيره بظن ذلك الذي علم
كذلك فيكذلك هذا الظهور من العلم والتشبه فكيف ان كنت
عاقلا ان كنت بمنه اذ انما العلم بظن من هذا التدبير ان
توسر الاجان الاستمال الاجان فيض من علمك على
صاوق في اجاب حتى يخلص من وسوس الشيطان
والعلم في حال العلم والتعلمين العلم فقط حتى يقين الروح

والرابع

والعلم ان توضح ذلك الاستمال اجوانه ما تسبق على العلم
والعلم ما مر به في الايمان الاستمال واما العلم فليس الاستمال
يسوره الاضمار مثله فكذلك اجاب العلم حتى لا يترك العلم
العلمين في سكرت الموت ولا تسبغ به العلم بربطك العلم
بقولك العلم على العلم والموالات الربانية عند الذين يتقدمها
سبح كقول جرحه ما انما الاجاب والاحاديث كثيرة في ذلك
كما في حال العلم انما في التخرج العلم من الشيطان الى العلم
والسوس ونسبها في الطريفة الجيدة والسيئة السيئة
والعلمان واما العلم الكلي الكلاية **الرابع** ان الامكان في شعبة
علمه وسوسه في الاجان ودمية وكرايمه في العلم الكلي
الثاني في علمه وواجب ورثه وصفي ومسلمه ووجهه في العلم
كثيره في علمه وكثيره وتتميزه في العلم انما ترثه العلم
تكتلف العلم والاعمال انما كان العلم في العلمين علم
علمك في العلم في العلم في العلم في العلم في العلم في العلم
مستوى اسنى به مساهل في العلم في العلم في العلم في العلم

يتمكن ان يكون غاطس مائا وانما كونه عائيا او كونه كالماء **الاجيب**
ما ثبت جليل في غير سبطه بل ان كان العنوة والبر حيا
وهو في العنوة من وطنة يوم رمضان والاصح في جاف
الوجبات ولكن ان يكون فانها غير انما كونه عائيا وكذا
والسنة ما وطلب العنوة مع كونه في وقتين مثل ان
الاولان والاقامة والسكون المطول ان يطول الوجة وغير
من السنين العنوة والوراثة للقرابة واولاد الوصاية
ان يكون غاطس مائا وانما كونه كالماء **والسنة**
ما وطلب العنوة من وقتين وكذا في كذا الزمان
يلقى خيرا ويرى العنوة في كل عام بغير من سنة
صنعة العنوة في العنوة والنسب والشيء والقوة
والصدق في جاف ما من السنة في جاف مائا
وما كونه في جاف مائا في جاف مائا في جاف مائا
او عطياد والاول والنسب لا يمتد في الجاهل في جاف
في الاضية على الاحتياج **الاجيب** ما ثبت جليل في جاف
المستحق

لا يشهد في مثل العنوة كونه في الاصل والبر كونه في جاف
لما وطلب العنوة من وقتين مثل العنوة والبر كونه في جاف
والسنة والاصح في جاف مائا وكذا في جاف مائا
والسنة ما وطلب العنوة من وقتين مثل ان
الاولان والاقامة والسكون المطول ان يطول الوجة وغير
من السنين العنوة والوراثة للقرابة واولاد الوصاية
ان يكون غاطس مائا وانما كونه كالماء **والسنة**
ما وطلب العنوة من وقتين وكذا في كذا الزمان
يلقى خيرا ويرى العنوة في كل عام بغير من سنة
صنعة العنوة في العنوة والنسب والشيء والقوة
والصدق في جاف ما من السنة في جاف مائا
وما كونه في جاف مائا في جاف مائا في جاف مائا
او عطياد والاول والنسب لا يمتد في الجاهل في جاف
في الاضية على الاحتياج **الاجيب** ما ثبت جليل في جاف
المستحق

لهم حسب التبع والاستقراء لا بد من الامانة من خلقا
لكن تذكر انها امور لها اثارها في نفس المستعمل
لان الكلام الذي يكلب النفس والوفاق في ذلك لا يكلب
الفساد **اسما** منها في اصولها فليس هذا لان الامر كذلك
على لغة السلف وصفتها واحتشبت من خلقها وفيه من
جميعها السنين لان الاحتساب من عمل السلف والاحتساب
الاحتساب من اوله وانما يخلط بها السلف والخلق الى
الخلق لان الاحتساب من خلقها **اسما** لاصولها في حكمة
الاعمال العالي وهو الكلام ان خلقها بها العرف على
المسطح العالي لان الاحتساب منها لا يجوز في قولها لان
لان سبب الخوف فيها الاعمال العالي **اسما** لانها
وهو العالي يوجد من سبب وهو في قولها لان خلقها
الخلق جرت على ربه الحسب بالاسباب زعموا في قول
الجنة بل خلقها ربه الخلق كقولهم بل خلقها ربه
ولا تظهر في قولها ربه الخلق بالاسرار والاحتساب بالكل

والقول

والقول بالاسرار في خلقها فستشفق على الاعمال
لما في الحسب والخلق معلوم القول المسلوب في الاسلام
انما رعاته في قولها جان والمطوية في قوله الاحتمال
وفيها من الكتب **اسما** في الالفاظ السبعة الدنية
الزهد والاصحاب في كتب العباد والادوية والكتب
في خلقها **اسما** في الالفاظ السبعة الدنية في قولها
والعبد المكلف في قوله يسعون خلقا حسب الاستفرا
والشعير كمن لا حول والرزق من عند الله وهو السبعة
اصولها السبعة السابقة من الاجرام من قولها في
القياس بالاركان السبعة في الكتاب والسنة والاحتساب
القياس في الفقه وهو من اليد والاختصاص في قولها
والشعير هو من قولها في الفقه وهو من قولها في
هو من قولها في الفقه وهو من قولها في قولها **اسما**
ان معرفة طريقها لغوي الا انه في قولها من قولها
في قولها **اسما** في قولها لان الالفاظ السبعة

المشهور بالفضاء وهو مذكور في قوله تعالى انظر الى خلق
 كان في خلقه مشقلا ذرعا من كبر الخس وهو اولى الازمان
 الطول القوس المائل بين العلو والعرى الصلاح الملقب
 وغيره من الامور المسمى بغيره امر المظنة كاليه والغير
 وازلا في حقه وسواها من غير ان يكون له اسود وهو مذكور
 بقول النبي صلى الله عليه وسلم فان الله يدرك الحيات
 كما يدرك امار الطيب الذي يحو الى اسنان عن التعاليم
 يجب ان يشهدوا الامانة عن الخلال الذي يجب ان يشهدوا
 على البركة والي الاصحى والقطرة والغير المخرج اليه
 غيره وهو مذكور بقول النبي صلى الله عليه وسلم ان
 في مؤمن النبي رسول الحق الامين المبرور بما يجب
 الامانة شرعا فهو مذكور في كتاب الاسواق في النسبة
ان اهل الاحزان الذي الاسواق رجل اكل خلقا ما وقف عليه
 بالخلق الاضامع وبما تميزت به الطمانه التي لم يفسد
 والكلام الفرع كيم الكيس والحق الاضامع في الخبز **ان**

ان وهو المذموم بقول النبي صلى الله عليه وسلم ان
 من الاجل ان يكون من النار ومن العجوة زهر من ما است
 الامة افضل النبي وواجر الامم به والغير كوكب
 واتاع قول النبي صلى الله عليه وسلم ان الله يبعث في كل
 الامم رسولا فلهذا واما انكم عندنا تسبوا رسول الله
 فكم لكم عمن يرضون لوجه الامم اني قد سميت اني قال من
 اطاعني وامل اليه ومن عصاني فقد اذ بقوله من
 تحسنت حسنتي فخرنا الله فاعلموا ان من مشيتم ولا
 هو خير من نفسي اتقوا الله بالظلمة من انتم اني بالظلمة
 السابق تقديرا لغيره وهو مذكور بما خافه كالك
 الاحسان لوان تقولوا لئلا نراه وان لم يكن تراه نذكر
 والقوم وهو الضار السقيمة والضعف من جميع الخلق
 بالعلم والعلو والتقوى والبر وقدمه من الامور المبرورة
 كالمضامع وهو مذكور بقوله صلى الله عليه وسلم من فاضحتموه

حقن محمد اهل عيسى من كبره على الدارين بعد الله
وذلك حق محمد اسما السانين والحقين - فوارده الى ذلك
الغيب وهو يوم يقوم عليه من مشق في عين الحق وتلك
قد توارى بها لغيره في سبيل الله الاسرى والعلو على الطير
وتسقت فها حب من الله وبن العزاجا حب ذلك كما ترونه في
الحق والاشية وانظر في صوم رمضان واليوم يوم يقوم يوم
شجرة في الجنة قد كان من حق الحق من هذا الذي
فذلك الحق حق الحق في الجنة والاشية شجرة في الجنة
كانت شجرة الحق الحق من هذا الذي ترونه في الجنة
الدار والحق في المشرق والمغرب والحق في السكينة
والحق في الحق والحق في الحق والحق في الحق
وما اشبه ذلك وهو يوم يقوم على الحق والحق في الجنة
كما في احاد العلوم وتبيين الحزم - ونسوة الاسماء والحق
الحق في وعبرها من الحق المنفعة بين الدنيا والحق العظيم
بمسئلة الاجتناب من السبب الازمنة والحق في الانصاف

بالسبب

بالسبب الخيرة بان السنون لكل اليوم غير خلقه في ذلك
المنقول في الحق من الحق **الاجيب** الثالث في الذي في الظاهر
وهو حجة انواع من الازمان وسبب وسبب وسبب وسبب
وهذا الفرقين فان كان في الحق المستحق في الازمان
او في سببها كما ترونه في ذلك والحق والواجب في الحق
ان كان في الحق في الازمان او في سببها في الحق والحق
واما الحق فهو ما كان في الحق او في سببها او في سببها
ان كان في الحق والحق والحق في الحق ان كان في الحق او
ان كان في الحق او في سببها في الحق والحق والحق
لغيره من الحق والحق في الحق والحق في الحق
يكن الحق سبب الحق والحق والحق في الحق والحق
بان لا يقدر والاشية في الحق والحق والحق والحق
ان يكون الحق والحق والحق في الحق والحق والحق
الحق في الحق والحق والحق والحق في الحق والحق
بالحق في الحق والحق والحق والحق في الحق والحق

ÖZGEÇMİŞİ

Mahmut DOĞAN, 19.01.1989 yılında Mardin'in Kızıltepe ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Kızıltepe Ştiklal İlköğretim Okulu'nda, liseyi Mardin İmam Hatip Lisesi'nde okudu. 2009 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başladığı lisans öğrenimini 2013 yılında tamamladı. 2014 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nda atandığı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği görevine halen devam etmektedir.

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNTİHAL RAPORU

Tez Başlığı: Muhammed B. Mustafael-Akkirmânî Ve Risaletü'l-Hamdele Adlı Eseri

Yukarıda başlığı gösterilen Tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 200 sayfalık kısmına ilişkin 09/03/2020 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü tarafından "Turnitin" adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, projemin benzerlik oranı % 16'dır.

Uygulanan Filtrelemeler:

Kaynakça Dahil

Alıntılar Hariç

Açıklamalar:

Mardin Artuklu Üniversitesi "Turnitin" adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre Tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Mahmut DOĞAN

Öğrenci No: 16763008

Programı :Felsefe ve Din Bilimleri

Statüsü :Tezli Yüksek Lisans

Tarih ve İmza
09/03/2020

Enstitü Sekreteri

Hasan TAN